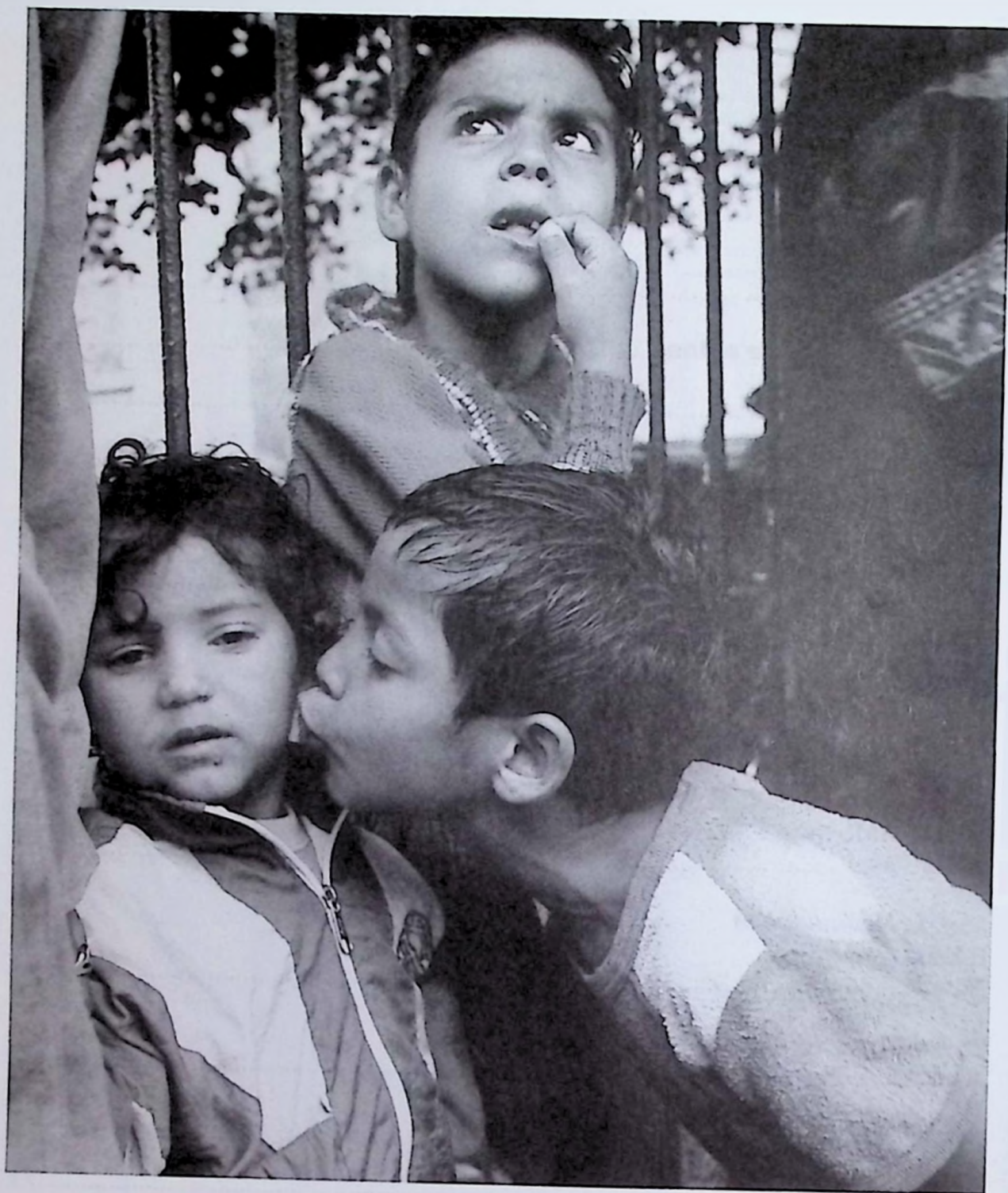

1-2•2002

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Úvodem	3
Romští rodiče dříve a dnes	6
Šance	26
<i>Svetislav Kostić</i> Kámasútra a romština (etymologická esej)	34
Rozhovor s Ronaldem Lee	39
<i>Rastislav Fil'o</i> Športový klub slovenských Cigánov Roma Košice	49
SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	57
<i>Vladislav Haluška</i> Trin garude lava Tři hádanky	58
<i>Magda Hoffmannová</i> E Beta Beta	65
Zamyšlení nad literárním pátráním po historii a po "dědičném hříchu"	67
<i>Michal Šamko</i> Košiben Prokletí	71
<i>Agnesa Horváthová</i> Pal e Bari Rama O Velké Ramě	87
RECENZE - ANOTACE	99
INFORMACE	115
OHLASY	123

Ústí nad Labem - Matiční ul., 1999
Foto: Ibra Ibrahimovič

ÚVODEM

*První blok tohoto dvojčíslí je z velké části věnován romské rodině. Na úvod jsme tedy zvolili práce dětí, které o životě ve své rodině napsaly do romské literární soutěže **Romano suno 2000**, kterou již tradičně pořádá nezisková organizace Nová škola o. p. s.*

Dětské výpovědi hovoří samy za sebe - a máme-li je komentovat, pak leda romským příslovím:

Bachtalo manuš, so les hin lachi familija.
Šťastný je člověk, který má dobrou rodinu.

MIRO ZAZRAKOS

Hin olestar trin berš, sar miro papus has andre špitaľa, has leha phujes. Me akor sovavas ke baba, bo has korkori. Tele andre chodba has pherdo kvetki, me peske mišľindom, hoj vareko kerdžas. Avľom upre vitahoha a paš o vudar has tiš kvetki! Me pes zadarandžilom. Avľom ke baba a miro bačis vičinelas andre špitaľa, sar hin papuske. O doktoris phendžas, hoj imar hin mulo. Me mindžar chudľom te rovel a džavas te phenel bibake, hoj o papus muľas. O kvetki imar, so has andre babakero vchodos, avle andre bibakro vchodos! Me denašľom ke baba a mek but rovavas. Dži akana na džanav, či oda has znamení... Alebo vareso aver?

MŮJ ZÁZRAK

Jsou tomu tři roky, co byl můj děda v nemocnici, byl na tom špatně. Já tehdy šel spát k babičce, aby nebyla sama. Dole na chodbě byla spousta kvítků a já si myslel, že je tam někdo naschvál rozsypal. Vyjel jsem nahoru výtahem a přede dveřmi byly taky kvítky! Zarazil jsem se. Když jsem vešel k babičce, můj strýc zrovna telefonoval do nemocnice, jak je dědovi. Doktor řekl, že právě zemřel. Já se hned rozplakal a šel jsem říct tetě, že děda zemřel. Ale ty kvítky, které byly před babiččíným vchodem, teď ležely před tetiným vchodem! Utíkal jsem za babičkou a pořád jsem plakal. Dodnes nevím, jestli to bylo znamení... Anebo něco jiného?

David Budi, 15 let

PAŤAV LE DEVLESKE, HOJ POMOŽINELA AMENGE

Hin man daj he dad, sam trin čhave. Ole trine čhavendar som me e čhaj, vičinav man Markéta. Hin man mek duj phrala. Igen phares pes mange pisinel pal amaro pharo dživipen.

E daj pes amareha dadeha rozgejfas. Hin amen bari bacht, šaj palikeras le Devleske, hoj hin amen lači baba the lačo papus, hoj na mukhle amen, hoj te džas andro ustavos. Palikeras la babake the le papuske, hoj na mukle amen. Miro phral, o phureder, na kamelas te šunel, palis gejl'as andro ustavos. Hin amenge vaš leske pharo, ale so šaj keras? Na kamavas bi te bešel varekhaj avrether, som rado hoj bešav paš e baba the papus. Ča kamav kajci, hoj te džal mange andre škola, hoj man te sikhľuvav avri, hoj t'avel mandar vareso. Rado phirav andre škola, bo pačisaľol pes mange odoj.

Dživen savore Devleha!

VĚŘÍM BOHU, ŽE NÁM POMŮŽE

Mám maminku i tátu, jsme tři děti. Z těch tří dětí jsem jenom já holka, jmenuji se Markéta. Mám ještě dva bratry. Je pro mne moc těžké psát o našem smutném životě.

Maminka se s naším tátou rozešla. Máme velké štěstí a můžeme děkovat Bohu, že máme hodnou babičku a hodného dědu, že nedopustili, abychom šli do ústavu. Děkujeme babičce i dědovi, že nás neopustili. Můj bratr, ten starší, nechtěl poslouchat, tak šel do ústavu. Je nám ho moc líto, ale co můžeme dělat? Nechtěla bych bydlet nikde jinde, jsem ráda, že žiji u babičky a dědy. Přála bych si jen to, abych dodělala školu a vyučila se, aby ze mě něco bylo. Ráda chodím do školy, protože se mi tam líbí.

Žijte všichni s Bohem!

Markéta Horváthová, 15 let

MŮJ VELKÝ SEN

Jmenuji se Pavel. Chodím do 9. třídy, ale nikdo mi ještě v životě neřekl *synu, synku, můj chlapče*. Nepamatuji si na jiný domov než na dům plný opuštěných dětí. Dnes mi je už patnáct let. Za celou dobu, co jsme v dětských domovech, o mě rodiče neprojevili žádný zájem. Hlavně, že mám svého staršího bratra Láďu. On je pro mne všechno. Je jediný, koho mám. Rád bych poznal i ostatní sourozence, ale nevím o nich vůbec nic. Moc mi proto záleží na Láďovi. Mám ho moc rád, ale už se vidíme málo. Třetím rokem se učí malířem.

I když mám staršího bratra, cítím se na světě sám. Je mi moc líto, že ostatní děti jezdí domů, že se o ně jejich rodiny zajímají. Já se po kamarádech můžu jen dívat a tiše závidět. Nejsem zlý, všechny mám rád, ale závidím jim trochu jejich radost z příjezdů maminek.

Už jako malý kluk jsem snil o tom, že budu domov hledat. Až teď mi došlo, že rodiče o mě nemají zájem. Když jsem byl malý, bylo mně to moc líto.

Proč mě nemají rádi?

Ale já jsem jiný. Chci, aby věděli, že se na mě můžou spolehnout. Až budu velký a budu si umět vydělat peníze, rád rodičům pomohu i odpustím.
Tím si splním svůj sen.

Pavel Berky, 15 let

Poznámka redakce:

Do romských textů jsme redakčně nezasahovali, i když na jazyce mladých autorů je cítit značný vliv češtiny.

Přestože poslední z autorů - Pavel Berky - zaslal k české verzi i verzi romskou, neuveřejňujeme ji, protože je na ní patrné, že Pavel nemá zatím romštinu zažitou v přirozeném jazykovém prostředí.

Nane čhave, nane bachit.

Nejsou děti, není štěstí.

Sar hin manuš avribarardo, kavka kamel te dživel.

Člověk chce žít tak, jak jej vychovali.

*Oda nane daj, so le čhavores del pro svetos,
ale e daj adi, so les bararel avri.*

*Matka není ta, která dítě přivede na svět,
ale ta, která je vychová.*

ROMŠTÍ RODIČE DŘÍVE A DNES

V průběhu několika let po sametové revoluci se dělo to, co se pravidelně opakuje v dějinách Romů a co vyjadřuje romské přísloví: **Te o gadžo mardo, o Rom mardo duvar.** - Je-li gádžo bit, je Rom bitý dvojnásob. Každá vřezasahující společenská změna, byť změna k lepšímu (zejména v perspektivních dimenzích), jako byl přechod z totality do demokracie, s sebou nese problémy a otřesy. Pouť k onomu "lepšímu" obvykle klopýtá cestou pokusů a omylů. A tehdy se "spontánně" najde zástupný problém odpoutávající pozornost od problémů zásadních, obětní beránek, na kterého se svádějí chyby vlků. (O tom ostatně mluvil už Ezop). A tak tedy kromě toho, že Romové byli první, kdo přicházeli o práci v krachujících privatizovaných závodech, kromě toho, že několik desítek Romů bylo zavražděno skin-heady a všichni další byli (a dodnes jsou) vystaveni strachu, že se jim nebo jejich dětem může stát totéž, co panu Berkimu, paní Bihariové, panu Lackovi nebo panu Absolonovi, kromě toho, že majitelé restaurací beztrestně nepouštějí Romy do svých podniků, byli Romové několik let skandalizováni ve sdělovacích prostředcích. Odbornou analýzu "černých kronik" provedl lingvista Jiří Homoláč a získaná otřesná fakta publikoval v knížce "A ta černá kronika" (Brno 1998). Teprve v několika posledních letech - mimo jiné i po opakované kritice ze zahraničí - jsou novináři vůči Romům zodpovědnější.

Nešlo ani tak o to, že by informace podávané o Romech byly vymyšlené - ale často byly neúplné, polopravdivé, nezasazené do obecného kontextu, nevysvětlené, psané znevažujícím jazykem. Vybíraly se informace o senzačních negativech, zatímco pozitiva zůstávala bez povšimnutí. Jedním z opakovaně pranýřovaných témat byla i nezodpovědnost romských rodičů vůči dětem. Televizní záběry z dětských domovů se soustřeďovaly na tmavé, černovlasé děti smutně hledící černýma očima do kamery. Bohužel, v dětských domovech je skutečně nepřiměřeně mnoho romských dětí. Ve srovnání ještě s 60. lety a počátkem 70. let, kdy chodily sociální pracovnice v doprovodu příslušníků "Sboru národní bezpečnosti" s vlčáky odebírat romské děti z rodin násilím - třeba pro špatnou školní docházku nebo proto, že rodina měla mnoho dětí a malý byt - začali později romští rodiče, a zejména ti, kteří sami v dětských domovech vyrostli, své děti odkládat do dětských domovů. Kam se tedy poděla ona příslovečná "láska cikánských matek", která prosvítala jako jedno z mála jasných míst ve stereotypním černém obraze "cikána"?

V letech 1993-4 rozeslala dvě tehdejší romská periodika **Romano gendalos** a **Amaro lav** svým romským spolupracovníkům čtyři otázky pídící se po jejich názoru na zodpovědnost rodičů vůči dětem v dřívější a současné romské rodině. Odpovědí se sešlo dost. Nebyly však publikované, protože původní **Romano gen-**

dalos přešlo do jiných rukou - jeho zakladatelka a šéfredaktorka Margita Reiznerová těžce onemocněla a posléze emigrovala do Belgie - a měsíčník **Amaro lav** zanikl. Některé odpovědi se zachovaly, některých se nemůžeme dohledat. Jedna z prvních šesti absolventů romistiky na filozofické fakultě Karlovy Univerzity Milena Alinčová, zveřejnila zachované odpovědi v příloze své diplomové práci (promovala v roce 1996). Doplnila je odpověďmi dalších romských mužů a žen, které nahrála na magnetofon sama nebo její tehdejší spolužáci - studenti romistiky.

I když od doby, kdy byla pořízena poslední nahrávka na toto téma, uplynulo šest let, domníváme se, že zamyšlení Romů nad zodpovědností rodičů vůči dětem je stále aktuální. Postupně chceme alespoň některé odpovědi na tehdejší anketu časopisu **Romano gendalos** a **Amaro lav** zveřejnit.

Názory zatím nekomentujeme ani se nepouštíme do hlubší analýzy jevu. Spíše bychom byli rádi, kdyby se čtenáři našeho časopisu k oněm čtyřem otázkám vyslovili.

1. Andro novinki pes pisinel,
andre televiza sikhaven, hoj romane
daja dada muken peskere čhavoren
avka, na starinen pes lendar. Hin
oda čačo?

2. Muklahas čirla romaňi daj
peskere čhavores?

3. Soske adadžives nane romane
daja dada ajse sar darekana?

4. So kempel te kerel, kaj
romane daja dada te parvaren le
čhavoren ajse jileha the ajsa
pařivaha sar darekana?

1. V novinách se píše a v televizi
ukazují, že romští rodiče opouštějí své
děti a nestarají se o ně. Je to pravda?

2. Byla by dříve romská matka
opustila své dítě?

3. Proč se dnes romští rodiče
nechovají k dětem s takovou zod-
povědností jako dříve?

4. Co je třeba dělat, aby romští
rodiče opět vychovávali své děti
s takovým citem a smyslem pro povin-
nost jako dříve?

V dnešním čísle uvádíme tři odpovědi na anketu. Dvě z nich jsou zkrácené magnetofonové záznamy rozhovorů. Odpověď pana Ladislava Dudi-Kořa došla písemně. Životopisné údaje dávají alespoň přibližnou představu o lidech, kteří na závažné téma rodičovské zodpovědnosti projeví svůj názor. Nesmírně zajímavou autobiografii pana Dudi-Kořa jsme nechali v nezkrácené a v nezredigované podobě, tak jak sám o svém životě napsal. Ponechali jsme v textu i zvláštnosti jeho dialektu, pouze pravopis jsme uzpůsobili pravidlům, která byla stanovena lingvistickou komisí Svazu Cikánů-Romů v roce 1971.

Gustav Klempár (nar. 1929)

zaznamenaná v Černčicích, okr. Louny, 1996

Narodindom man 1929 čtrnáctého, devátý měsíc. Phiravas pre Slovensko andre škola. Spišská Stará Ves. Avlas oda, kaj has o mariben. O gardisti pre Slovensko man čhide andal e škola avri. O Roma našminenás te phirel. Dine amen le gavestar te bešel asi duj kilometri andro veš. Odoj amenge kerde ajse kherora. Odoj bešahas.

Ta nane man školi, buťi keravas imar od čtrnácti andre cehelňa. O dad miro, o phrala, o pheňa, savore kerahas andre cehelňa. O papus has kovačis, charťas. Prindžarav les, afe na igen but, bo has leske šovardeš berš, has les rakovina, ta muľas. O papus has the kovačis, the lavutaris, phirelas te bašavel. Oda pametina sar čhavoro.

No inač avlom pro Čechi andro berš 1957. Buťi keravas andro tovarňi, pro stavbi... Amen adaj sam imar buter sar deš berš. Amen andr'ada gav líkeren, sikhaven amenge paťiv. Bo amen ňikastar na žadinas hijaba ňič. Amen dživas ča pal amaro, paťivales, ňigda trestimen na somas. Te čorel a kajse veci - oda amen ňigda na keras. O parne manuša akana but čoren. Bare love čoren. Tel o pandž beš, so hin adi demokracija, buter hin adaj miliardari sar andre Amerika, kaj has e demokracija čirleder. Amen hin demokracija ča pandž berš a pojekh džene le Američanen andro barvalípen prelen. Ta khatar len ola love? Keren podvodi, budžande hine. Paťivaľa buťaha ajci love te rodel nane možno!

1. Oda hin čačo, avka keren o daja o dada. Ola terne džuvľa keren akana ajse veci, na kamav aňi te va-

Narodil jsem se 1929, čtrnáctého, devátý měsíc. Do školy jsem chodil na Slovensku. Spišská Stará Ves. Došlo k tomu, že byla válka. Gardisti ⁽¹⁾ na Slovensku mě vyhodili ze školy. Cikáni nesměli chodit do školy. Vystěhovali nás z vesnice asi dva kilometry do lesa. Tam nám postavili takové chatrče. Tam jsme bydleli. ⁽²⁾

Takže nemám školy, pracoval jsem od čtrnácti let v cihelně. Můj tatínek, bratři, sestry, všichni jsme dělali v cihelně. Dědeček byl kovář ⁽³⁾. Zním ho, ale ne moc, protože mu bylo šedesát let, dostal rakovinu a umřel. Dědeček byl kovář i hudebník, chodil hrát. Na to se jako dítě pamatuju.

No jinak jsme přišli do Čech v roce 1957. Dělal jsem v továrnách, po stavbách... Tady (tj. v Černčicích, pozn. red.) jsme už víc než deset let. Nás si v téhle vesnici váží, prokazují nám úctu. Protože od nikoho nechceme nic zadarmo. Žijeme ze svých peněz, poctivě, nikdy jsem nebyl trestán. Krást nebo takové věci - to nikdy neděláme. Bílí lidi teď hrozně kradou. Obrovské peníze kradou. Za pět let, co je tahle demokracie, je tady víc miliardářů než v Americe, kde byla demokracie mnohem dříve. My máme demokracii teprve pět let, ale někteří lidé trumfnou Američany svým bohatstvím. Kde by ty peníze nabrali? Dělají podvody, jsou mazaní. Vydělat si takové peníze poctivou prací? To není možné!

1. To je pravda, takhle se rodiče opravdu chovají. Mladé ženy dnes dělají věci - ani nechci vykládat co.

kerel so. Oda prave Mostende, pal kada jedñinenas. Pal ola čhavore.

2. Ñigda, ñigda oda na has! Darekana oda na has, kaj daj, sar te džidñilahas čorikanes, th'avke peskere čhavores na diñahas pestar het. Le čhavores ñikerlas. Sar varekana pametinav, odi daj phirlas pal o gav, le čhavage obstarinelas abo maroro, abo bandurki, abo so o gadže denas. Ko gadže phirelas te kerel a le čhavoren ñikerlas, barardas les avri. Adadñives na! Adadñives o džuvñla hine naročna, barikañaren pes, kamen lokes te dživel, keren - na kamav te phenel so - vaš o love, le čhavoren muken avka. Ča kaj len te avel volnes, kaj jon peske te dživen mištes.

Oda varekana na has. Bo o daja, romane džuvñlja, na kernas oda, kaj te gejelehas sopatñphenav te šlapinel. Te terđol, te užarel pro murša. Oda ñigda maškar o Roma na has, so akana pes kerđas. Vaš oda amen, o lače Roma, igen amen ladžas pal ada. Pes ñigda kada na kerlas, so akana.

3. Na has ajso časos, sar akana. Akana hine volna a dikhen, so pes kerel, so keren o gadže. Na ča ko

Právě tady v Mostě se o tom jednalo. O dětech.

2. Nikdy, nikdy tohleto nebylo! Nikdy se nestalo, aby matka - ať žila sebeubožeji, ale své dítě by stejně nebyla dala pryč od sebe. Starala se o ně. Kdysi, jak se pamatuju, chodila matka po vsi a těm dětem obstarala buď chlebiček, nebo brambory, co zkrátka sedláci dali. Chodila posluhovat sedlákům a o děti pečovala, vychovala je. Dnes ne! Dnes jsou ženské náročné, fintí se, chtějí mít snadný život a dělají - nechci říkat co - pro peníze. A děti nechají jen tak. Jen aby samy měly volno a aby si užívaly.

To dříve nebylo. Protože matky romské ženy, by nebyly udělaly, aby šly - s odpuštěním - šlapat. Postáva a čekat na chlapa. Tohleto nikdy u Romů nebylo, co se teď děje. Za to se my, slušní Romové, strašně stydíme. Tohle nikdy nikdo nedělal co dnes.

3. Nebyla taková doba jako dnes. Teď jsou všichni uvolnění a koukají, co dělají gádžové. A tohle se nedě

-
1. Gardisté - příslušníci Hlinkovy gardy. Hlinkova garda (HG) byla fašistická organizace v Slovenské republice, běžně nazývané "slovenský stát". Byla vyhlášena 14. března 1939 po rozdělení ČSR. Ve Slovenské republice, satelitu nacistického Německa, patřila HG mezi nejpravicovější politické složky. Vstupovala sem často deklasovaná individua, která tu hledala materiální a sociální výhody. Proticikánská opatření uváděli v praxi právě gardisté.
 2. K proticikánským opatřením v Slovenské republice patřil mimo jiné příkaz vystěhovávat cikánské osady z obcí na odlehlá místa. Poprvé byl formulován ve vyhlášce ministerstva vnitra 20. dubna 1941. Protože příkaz nebyl plněn (místní autority se často "svých cikánů" zastávaly), vydalo ministerstvo vnitra 21. července 1943 novou vyhlášku, kde se důrazně nařizovalo plnit příkaz z roku 1941. Hromadnější vystěhovávání cikánských osad z obcí začalo tedy v druhé polovině roku 1943. O násilném přesunu osady ve Velkém Šariši a zoufalých podmínkách vyhoštěných Romů píše ve své knize Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou (Praha 1997) romská autorka Ilona Lacková.
 3. Romští mluvčí často užívají pro jeden pojem sousloví dvou synonymních výrazů, což není vždy možné adekvátně přeložit do jiného jazyka. V tomto případě je to sousloví dvou výrazů pro kováře: kovačis ze slovenštiny spolu se starší řeckou přejímkou chartas.

Roma, ale the maškar o gadže ajso hin. Zmeňinde pen o nipi, uplne. Imar nane odi kultura, so has varekana. Mek anglo pandž berš has feder. Na phenav, hoj paš o komunisti has nek-feder, on tiž klaminenas a všelijake veci kernas, ale kaj džuvli te geľfahas pro droma te terďol, oda zakazinenas. Oda has zakaz. U pale! Le Romen has buľa. Na has len časos pre kada. Džalas andal e škola avri, na has avrisikhado, denas les pomocno buľi. U te na džalas te kerel, ta phandenas andre angle přiživutnos.

4. So kempel te kerel? Prostě adadives nane, so varekana. Varekana o Roma ľikerenas jekhetane, dživenas jekhetane. Adadives nane *jednota* maškar o Roma... Me *osobně* avás rado, kaj o Roma pen te zjednoť-inenas. Te ľikeras amen avke, sar pes ľikerahas. Jekh ke avreste džahas po našťivi, vešelo has, paramisa vakerahas, pal o dživipen vakerahas, pherasa kerahas. Adadives pes o Roma daran te džal avri. Daran le nange šerendar. Bešen sako peske khere. Buter dumi, buter godi. Nane kastar te sikhľol, nane kaha te vakerel pal o dživipen, so kempel, so na.

jenom u Romů, i mezi gádži tohle panuje. Lidi se změnili, úplně. To už není ta kultura, co byla dřívě. Ještě před pěti lety bylo ľíp. Neříkám, že za komunistů to bylo nejlepší, komunisti taky prováděli všelijaké věci, podváděli, ale aby šla ženská stát na silnici, to zakazovali. Na to byl zákaz. A pak! Romové byli zaměstnaní. Neměli na takové věci čas. Vyšel ze školy, a i když nebyl vyučený, dali mu aspoň nějakou pomocnou práci. A pokud nešel dělat, zavřeli ho pro přiživu.

4. Co je třeba dělat? Prostě dnes není to, co bylo dřív. Dřívě Romové drželi pospolu, žili pohromadě. Dnes není mezi Romy jednota... Já osobně bych byl rád, kdyby se Romové zase sjednotili. Abychom podporovali jeden druhého, jako jsme se vzájemně podporovali dřívě. Chodili jsme k sobě na návštěvy, bylo veselo, vyprávěly se pohádky, mluvilo se o životě, byla legrace. Dnes se Romové bojí vyjít ven. Bojí se skinů. Každý sedí doma. Více řečí, více rozumu. Teď se člověk nemá od koho poučit, není si s kým promluvit o životě, co by se mělo a co ne.

*Rozhovor vedla a na magnetofon zaznamenala
Hana Syslová*

Iveta Červeňáková (nar. 1967)

zaznamenáno v Předlicích, Ústí nad Labem, r. 1996
přítomen byl Ivetin manžel Ondřej

Hin man čhavore štar, duj čhajora, duj muršora. Miri daj muľa, has la *dvacet štyry roky*. O dad dživel avra romňaha. Me som Žehratar. E daj o dad tiž Žehratar. Avľom Ustende te bešel *osudesat osmym roku*. Miro dad kerlas buľi andre cehelňa, o papus sas muraris.

Mám čtyři děti, dvě holčičky a dva chlapečky. Maminka mi umřela, bylo jí čtyřiaadvacet let. Tatínek žije s jinou ženou. Jsem ze Žehry. I rodiče pocházejí ze Žehry. Přistěhovala jsem se do Ústí v osmdesátém osmém roce. Můj tatínek pracoval v cihelně, dědeček byl zedník.

1. Dachtore daja bajinen le čhavorendar, dachtore na. Aľe pal miri godi, me bi mire čhavores na davas andro domovos aňi bi les na mukavas. Miro čhavoro has andre špitaľa, o Davidkus, ta mange furt phares has pal leste. Furt rovavas. Me bi na kamavas, kaj mire čhavoren te len andro ďecakos. Hijaba man nane lačo kher, feder lenge kadaj paš mande.

2. Hin kajse dachtore džuvľija. Hin the andre miri familija jekh ajsi daj, so peskera Danielka mukľa, la Hefenka the le Petros. Na bajinelas lendar, ačhiľa avre romeha te dživel, gadžeha. E baba pes lendar starinel he o papus. E baba pre lende zverimen, dokud lengero dad na avela khere andal e bertena. A sar avela andal e bertena, tak hela paš lende imar.

- Kana diňa e daj le čhavoren het pestar?

Kana lakere romes phandle andre. Te uľahas khere lakero rom, ta joj na kerďahas kada. Aľe hino andre bertena, ta peske dovoľiňďa koda te kerel.

- A sar oda has varekana?

1. Některé matky se o děti starají, některé ne. Ale podle mého názoru, já bych své dítě do dětského domova nedala ani bych je neopustila. Můj synáček byl v nemocnici, Davídek, a mně se po něm pořád stýskalo. Pořád jsem brečela. Já bych nechtěla, aby mi vzali děti do děcáku. Třebaže nemám pořádný byt, ale u mě je jim líp.

2. Jsou některé takové ženské. I v mém příbuzenstvu je jedna taková matka, co opustila svou Danielku, Helenku a Petra. Nedbala o ně, začala žít s jiným mužem, s gádžem. Stará se o ně babička a děda. Jsou svěřené babičce, dokud se jejich táta nevrátí z vězení. Až se vrátí z vězení, tak s nimi bude on.

- A kdy je ta matka dala pryč?

Když jí zavřeli muže. Kdyby jí nebyli zavřeli muže, tak by to neudělala. Ale je v base, a tak si to dovolila udělat.

- A jak to bylo dřív?

Me tuke na džanav te phenel, bo som terňi. Ale varekana, sar mek dživenas o Roma jekhetane, ta bi kada na kerdehas. Oda has bari ladž, kana e daj mukľa čhavores vaj kana e romňi kerelas lublpen. Ta la stri-hindehas.

Akanakes andre kadi demokracija hin aver duvodi, aver problemi. Aver veci hin le Romen. Hijaba pes snažinen, buťi nane ajsi, sar kamen. Dživen ča la podporatar o Roma. Ale dikh, miro dad kerelas buťi, miro papus kerelas buťi. Te has buťa, o Roma kerenas.

Ondrej: Vaš soske pes rozdžan o Roma? Vaš o love.

Iveta: He vaš o love šaj avel problemos. He vaš e buťi, so na keren. Například miro rom te na kerla buťi, ta šaj me leha dživav? So bi chanas o čhavore, sostar bi dživenas, te bi na kerlas buťi? He vaš kada pes rozdžan o Roma, vaš kada pes halasinen, že nane buťi, že nane sostar te džidarel le čhaven.

Ondrej: He maren pes vaš oda.

Iveta: Maren pes, halasinen pes, že nane buťa.

Ondrej: O rom na del la romňake love, vaš koda pes maren.

Iveta: Rozdžan pes vaš koda a le čhaven muken.

4. Ta ča mušinen pes pale andre jekh hromada te thovel, aja famiľija, sar has varekana. Mušinen jekhetane te řikerel.

To ti nedovedu říct, protože jsem mladá. Ale dřívě, dokud ještě řili Romové pohromadě, tak by to nebyli udělali. To byla strašná ostuda, když matka opustila dítě anebo když byla nějaká řenská nevěrná. To by ji byli ostřihali.

Ted' v téhle demokracii jsou jiné důvody, jiné problémy. Romy trápí jiné věci. Třebaže se snaží, nedostanou práci, jakou by chtěli. Romové řijí z podpor. Ale podívej, můj táta pracoval, můj dědeček pracoval. Když byla práce, Romové pracovali.

Ondrej: Proč se Romové rozvádějí? Kvůli penězům.

Iveta: Ano, kvůli penězům může dojít k velkému problému. A kvůli tomu, že není práce. Když například můj muž nebude pracovat, můžu já s ním řít? Vždyť co by děti jedly, z čeho by řily, kdyby nepracoval? Ano, kvůli tomu se Romové rozcházejí, kvůli tomu se hádají, že není práce, že není z čeho uživit děti.

Ondrej: Dokonce se kvůli tomu i perou.

Iveta: Ano, perou se, hádají se, že není zaměstnání.

Ondrej: Muž nepřinese řeně peníze a kvůli tomu se poperou.

Iveta: Rozejdou se a nechají děti.

4. Musí se zase dát dohromady, aby ta rodina byla pospolitá, jak to bylo dřív. Musí se navzájem podporovat.

*Rozhovor vedla a na magnetofon zaznamenala
Hana Syslová*

Ladislav Dudi-Koťo (nar. 1939)

autorský text, Bohumín, r. 1996

1. Hin mange igen phares, te dikhav andre televiza, sar dživen o romane čhave andro đecakos. Čirla e Romňi, te la sas čhavore, ta len dodikhelas sar peskere duj jakha. Koda, so dikhas andre televiza, hoj o Romňa mukhen peskere čhavoren u džan sve-toha, oda hin dživipen, so amen sikhaven o gadže. Pal lende sikhľuvas amen. Le Romen sas pativ. Ko na džive-las pativales, sas pre ladž, na sas les than maškar o Roma. Aľe o gadže phenenas, hoj amari kultura nalačhi, amari čhib nalačhi, hoj amen mušinas te dživel pal lengero. Amari kultura našade, nucinen amenge peskeri kul-tura, aľe maškar peste le Romes na muken. Ta so šaj keren o Roma?

2. Čirla te lelas čhavo romaňa čha u sas len čhave, choč na kerelas buti - bo čirla buťa na sas - e daj lelas zajda, džalas ko gadže, šulavlas e dvora, makhelas o bova, chudelas bandurki vaše u aver chaben. Pokľa na skidelas pre jekh dilos, ta na avľas khere. Avka sas dľives pro dľives. Choč phirenas o čhave zamakhle, džungale, aľe e daj o dad len rado dikhenas u na diňahas len vaš bare love. Ačholas pes, hoj merelas e daj

1. Je mi smutno, když vidím v televizi, jak žijí romské děti v dětském domově. Dřív, když měla Romka děti, tak je opatrovala jako oko v hlavě. To, co vidíme v televizi, že romské ženy opouštějí svoje děti a potulují se, to je život, který nás učí gádžové. My se to učíme od nich. Dřív Romové věděli, co je čest. Kdo nežil poctivě, byl pro ostudu a neměl mezi Romy místo. Ale gádžové tvrdili, že naše kultura je špatná, že náš jazyk je špatný, že musíme žít jejich způsobem života. Naši kulturu zničili, vnucují nám svou kulturu, ale Cikána mezi sebe nepustí. Co mají potom Romové dělat?

2. Když si dřív romský chlapec vzal nějaké děvče a měli děti, tak i když nebyl zaměstnaný - protože dřív taky práce nebyla - vzala matka zajdu⁽⁴⁾, šla k sedlákům, zametla dvůr, vymazala pec a dostala za to brambory nebo jiné jídlo. Dokud nesehnala na jeden oběd, nevrátila se domů. Tak to šlo den za dnem. Přestože chodily děti špinavé, ušmudlané, rodiče je měli rádi a nebyli by je dali ani za sebevíc peněz. Stalo se, že zemřela matka nebo otec -

4. *Zajda* - plachta nebo deka, v níž romské ženy nosily na zádech vše, co se dalo: kovářské výrobky svých mužů na prodej, potraviny, které dostávaly od sedláků výměnou za ně anebo za svou práci či služby apod. Cípy plachty se převazovaly vpředu nad a pod hrudí.

abo o dad - e daj lelas avre romes, anelas le čhaven ke aver rom. U jov len avka na kamelas, afe joj pestar len na delas.

3. Miro dumipen pre kaja otazka hin jekh: Čirla o Roma, o zabešte abo o phirdune Roma, sas ke peste pašeder, lebo andre koloňija bešenias romaňi u o phirdune sas jekhetane le verdanenca. Phená tumenge jekh priklados: Te murdafoles guruvňi abo baľičo, ta pes kerlas ajci kotora, keci sas fameliĵi. Oda pes kerlas sar ko phirdune Roma, sar ko zabešte Roma. Džanen lačhes, hoj o gadže tradne le Romen andal o *cikánské soustředění*. Kamenas, kaj sako fameliĵa te bešel avrether le Romendar, maškar o gadže, kaj te sikhľuvias le gadžendar lengeri civilizacija. Ta the avka ačhiľa. O Roma bisterde, ko hine, kamen te ačhen gadženge. Keren pestar, so nane. Jekh avreske zavádzinen. Džanav miro vlastno čačipen.

4. Miro dad mange phenelas: "Te tut ladžas vaš tiri čhib, avka sar te ladžahas vaš tiri daj vaš tiro dad". The me avka duminav, hoj bi o Roma majinenas te ľikeren pes Romenge sar o Greki Grekenge, o Čechi Čechenge. Ňiko Romeske na phenela: "Tu sal Čechos." Sako phenela, hoj hin ča Rom.

Roma Ňigda na kerenas vojni, iribena, Ňikas na murdarde avri, dnona rasa na vivražďinde. Te tuke davkerel vareko andro *cikáni*, dža star. Sar te uľahas frimeder sar thuv. Avka leske sikhaveha, hoj hino dilineder sar tu. O Roma bi majinenas te dikhen peskere fameliĵi u te dživen phurikano dživipen, lebo Ňigda Romestar raj na sas aňi na jela.

matka se vdala za jiného muže a přivedla k tomu jinému muži děti. On už je třeba neměl tak rád, ale ona je stejně nedala pryč od sebe.

3. O téhle otázce si myslím jedno: Dříve Romové, ať usedlí či kočovní, měli k sobě blíž, protože bydleli v romské osadě a ti kočovní byli pohromadě ve vozech. Řeknu vám jeden příklad: Když zdechla kráva nebo prase⁽⁵⁾, tak se to rozdělilo na tolik kusů, kolik bylo rodin. A to jak u Romů usedlých, tak u kočovných. Víte dobře, že gádžové vyhnali Romy z "cikánských soustředění"⁽⁶⁾. Chtěli, aby každá rodina žila zvlášť, daleko od ostatních Romů, mezi gádži, abychom se od gádžů naučili jejich civilizaci. A to se stalo. Romové zapomněli, kdo jsou, a chtějí se stát gádži. Dělají ze sebe, co nejsou. Jeden druhému závidí. Vím to z vlastní zkušenosti.

4. Můj otec mi říkal: "Když se budeš stydět za svůj jazyk, je to, jako by ses styděl za svou matku a za svého otce." Myslím si, že by se Romové měli chovat jako Romové, stejně jako se třeba Řekové chovají jako Řekové a Češi jako Češi. Romovi stejně nikdo neřekne: "Ty jsi Čech." Každý o něm vždycky řekne, že je jenom Rom.

Romové nikdy nevedli války a boje, nikoho nevyvraždili, žádnou rasu nevyhubili. A když ti někdo nadává do cikánů, tak si ho nevšímej. Jako by byl míň než kouř. Tím mu ukážeš, že je hloupější než ty. Romové by měli dbát o své rodiny a žít, jako se žilo tím starým poctivým životem, protože z Roma se nikdy pán nestal a ani nestane.

ČHAVORO

Kana harakhel pes čhavoro pre kadi phuv, peršo, so leskero hin, rodel la dakero kořin.

O čhavoro barol, "mama" leskero peršo lavoro, so phenel. Sako daj, sako dad barikane hine andre peskero čhavoro. Bararen les avri, barvařaren leskero jilo, o chaben the uraviben leske najfeder den. Tiž e baba pes prithovel, giřori, paramisori del.

Kana o čhavoro hino nasvalo, užaren savore paš o vařocis, kana sajstola. Užaren pre leskero asaben.

O berša džan. So kampľa le čhavoreske, e daj o dad les savoro dine. Le čhavorestar ačhiľa ternochar. Sa pre kadi amari phuv bondařol o dživipen andre jekh kereka. Jekh dživipen del nevo dživipen avreske.

So kamav te phenen? So dikhas adadives?

Ačhol pes, hoj daresavi terňi romňi džal te peren tele u imar andre špitaľa phenel, hoj peskere čhavores na kamel, kaj les te den het. Le čha-

DĚŤÁTKO

Když se na tuhle zem narodí děťátko, první, co je, že hledá mamčin prs.

Děťátko roste, jeho první slovíčko je "máma". Každá máma, každý táta jsou na svoje dítě pyšní. Vychovávají ho, obohacují jeho srdce, jídlo a oblečení mu dají, jaké nejlepší mohou. Babička se taky připojí s písničkou a s pohádkou.

Když je děťátko nemocné, čekají všichni u postýlky, až se uzdraví. Čekají na jeho úsměv.

Roky ubíhají. Co dítě potřebovalo, rodiče mu všechno dali. Z chlapečka vyrostl mládenec. Život na té naší zemi se otáčí v kruhu. Jeden život dává nový život jinému.

Co chci říct? Co vidíme dnes?

Stává se, že některá mladá žena jde родit a už v nemocnici řekne, že své dítě nechce, že ho dá pryč. Dítě vezmou a dají ho do kojeneckého ústavu.

5. *Osvícený evangelický teolog a učenec Samuel Augustini ab Hortis, rodák z Velké Lomnice, píše ve svém díle z roku 1775 **Zigeuner In Ungarn**: "Núdzа (...) prinútilа (Cigánov) jesť také jedlá a potraviny, nad ktorými sa ostatní ľudia zdesia (...). Jedla uhynuté ovce, svine, hydinu a rožný statok bez toho, aby si čo len trochu ohrozili zdravie. (...) Keď im to niekto vyčíta, odpovedia: "Mäso zvieratа, ktoré usmrť Boh, musí byť lepšie, ako také, ktoré zomrie ľudskou rukou." (komentovaná reedice: "Cikáni v Uhorsku", Štúdio -dd-, Bratislava 1995, s. 26). Ačkoliv je ab Hortis poplatný dobovému opovrřlivému pohledu na Romy, mnoho míst v jeho spise svědčí o tom že přišel s Romy do styku. A právě tyto pasáže jsou nejzajímavější, neboť je z nich patrná snaha po pochopení sociokulturních zvláštností Romů. Romové připravovali jídlo uhynulých zvířat zvláštním způsobem, který je činil pořivatelným a neohrořoval zdraví. Rody tzv. "žuže Roma" (rituálně čistých Romů) se "nečistými druhy masy", mezi než ovšem patřilo i maso koňské nebo psí, neživily. Od mařarského výrazu **dőg** - zdechlina, je odvozeno romské slovo **degešis**, které označuje člověka živícího se nečistými druhy masa, přeneseně člověka nekulturního.*
6. *V roce 1958 byla v ČSSR vyhlášena oficiální politika asimilace "občanů cikánského původu". Etnokulturní svébytnost Romů se považovala za jeden z hlavních důvodů "zaostalého způsobu života", a proto jí měli být Romové zbaveni, aby se mohli stát "socialistickými občany". Převýchova cikánů se měla dít mimo jiné "rozptylem nežádoucích cikánských soustředění", rozestěhováváním romských rodin mezi "ostatní občany", kteří jim měli být vzorem. Politika organizovaného rozptylu byla detailně propracována na základě vyhlášky 502/1965. Vyhláška byla ovšem v praxi nerealizovatelná. Nicméně plošné, vytrvalé, každodenní veřejné znevažování romského jazyka a kultury, rodinných zvyklostí atd. vedlo k tomu, o čem mnoho Romů hovoří jako o důvodu, proč mnozí současní Romové ztrácejí svou původní kulturu včetně etických norem, k nimž patřila i zodpovědnost rodičů vůči dětem.*

vores len u den les andre lelenca. O
čhavoro rodel oda tatipen le kolines-
tar - nane. Ča caklocis cickoha.

Ajso čhavoro - phenas čhajori -
barol andre lelenca. Na džanel la
dakero asaviben, na džanel le
dadeskere pherasa. Ko užarel paš
lakero hađocis izdrane jileha, te hiňi
nasvaľi? Ko lake tavel chabenoro, so
rado chal, ča kaj te avel sastori? Den
la te chan andre lelenca, šaj jel, hoj
chal feder chabena sar amen, kana
samas cikne, bo samas igen čore. Aľe
hijaba kaj samas čore, e daj thovelas
andre savoreste peskero jilo, the
andre koda čoro chabenoro, andre
kola nange haluški, so vaš amenge
tavelas. Oda jilo la dakero, la dakeri
vodĩ paš ajsi lelencaakeri čhajori nane.

Sar ajsi čhajori barola avri, sar
ačhola daj, šaj avel lachi daj, te na
džanel s'oda hin daj?

MIRO DAD

Miro dad sas Volovostar paš e
Homona, aľe iľa peske Sňinator
romňa. Sas leske dešochto berš, sar
iľa mira da. E daj sas igen terňi. Na
sas lake aňi dešuštar berš. Miro dad
sas chartas. Avka kerďa peske kheroro
le šľepinendar, bo kerlas pre koľaja.
Vaš oda, so zarodelas, cinkernas
peske andre šmikňa sersamos. Cindā
eske pišot the kovinca the čokaňa
ne silava u kerďa peske cikňi šmikňa.
Vaš o berš začňinda te keren chartiko
buťi. E daj leske pomožinelas. Džive-
nas maj duj berš, sar pes lenge
harakhľa miri pheň, e Haňa. Igen sas
rada, že len sas čhajori.

Aľe vaš pandž čhon o dad ru-
kindā ko slugadža andre Avstrija. Ov
sas chartas, ta kerelas chartiko buťi,
petalunlas le grajen. Solgaľinelas trin

Děťátko hledá to teplo prsu - není.
Jenom lahvička s dudlíkem.

A takové dítě - řekněme, že to je
holčička - vyrůstá v ústavu. Neví, co to je
maminčin úsměv, neví, co jsou tátovy
žerty. A kdo čeká s tlukoucím srdcem
u její postýlky, když je nemocná? Kdo
pro ni vaří jídlo, které má ráda, jen aby
se uzdravila? V dětském domově jí dají
najíst - a možná i lepší jídlo, než jsme
jedli my, když jsme byli malí, protože
jsme byli chudí. Ale třebaže jsme byli
chudí, maminka do toho skromného
jídla, do těch holých halušek, dala
svoje srdce. A tohleto matčino srdce ta
holčička ze sirotčince postrádá.

A až taková dívka z dětského
domova vyroste a stane se matkou,
může z ní být dobrá matka, když neví,
co to matka je?

MŮJ OTEC

Můj tatínek byl z Volové
u Humenného, ale vzal si ženu ze
Sniny. Bylo mu osmnáct let, když si
bral mou maminku. Maminka byla
velice mladá. Nebylo jí ani čtrnáct let.
Otec byl kovář. Postavil si baráček
z pražců, protože pracoval na kolejích.
Za to, co vydělal, si nakoupil kovářské
náradí. Koupil si kovářský měch,
kovadlinu, kladivo, kleště a zařídil si
malou kovárnu. Za rok začal provoz-
vat kovářské řemeslo. Maminka mu
pomáhala. Žili spolu asi dva roky, když
se jim narodila moje sestra Haňa. Měli
velkou radost, že mají holčičku.

Ale za pět měsíců tatínek naruko-
val na vojnu do Rakouska. Byl kovář,
a tak dělal kovářskou práci, koval koně.
Sloužil tři roky. Tam byl povýšen na

berš. Odej sas povišimen pro kapralis. Solgalinelas andre Maďariko the andre Rumuňiko. Odej sikhľiľa te vakeren avstrijacki the ungrika the rumuňika. Sar avľa khere, džanelas trin čhiba. Avľa khere u sas žandaris. Ko slugadža chudňa mek jekh menos, sar baronos, vašoda kerelas žandaris.

Žandaris kerlas maj eňa čhon u vičinde les pre vojna, bo ačhiľa peršo vojna. Rukindľa andre Jugoslavija. Paľis sas andre Talijansko the andre Francija. Bojovinelas pandž berš - pandž berš e vojna ľikerlas. Sas trival raňimen. O angušta sas leske odčhimen.

Miro dad na džanelas te genen aňi te irinen, ale džanelas eňa čhibenca te vakeren. Sas igen goďaver Rom u o Roma phirenas ke leste pes te radzinen. Sas the baro zoralo. Ov hazdelas e kovinca, so važinelas duj šel kili. Džanelas te bašaven pre lavuta the pre burgova. Džanelas te labaren angara, te vajinen chaňiga, te keren cehľi - the len labarlas. Ajso sas miro dad. Ko les džanelas, ta phenla, hoj hin čačipen.

MIRO DŽIVIPEN

Harakhľom pes andro berš, kaj ehas phares le Romenge te dživen, lebo pro svetos ačhiľa e vojna. Sar man e daj andľa pre ada svetos, me man harakhľom mulo. E babička man marelas pal e bul, man našťi uštavenas, avka man zabalinde andro partkos u thode tel o vaďos, hoj som imar mulo. Aňi vaš o trin minuti me zrovňom, avka man ile avri telal o vaďos u dine pale la dake. Avka začňinda miro džživipen.

Me somas mira dakero ochtoto čhavoro. Miro dad sas chartas, e daj leske pomožinelas andre šmikňa. Me baruvás sar aver čhave dži andre mire pandž berš. Miro dad sas lačho chartas, avka o Němci kamenas, kaj o dad te

kaprála. Sloužil v Maďarsku a v Rumunsku. Naučil se mluvit austrijacky, maďarsky a rumunsky. Když se vrátil domů, uměl tři jazyky. Přišel domů a stal se četníkem. Na vojně dostal ještě jedno jméno jako baron, a proto dělal četníka.

Četníka dělal asi devět měsíců a povolali ho do armády, protože začala první světová válka. Narukoval do Jugoslávie. Potom byl v Itálii a ve Francii. Bojoval pět let, po celou dobu, co trvala válka. Byl třikrát raněn. Měl useknuté prsty.

Můj otec neuměl číst ani psát, ale uměl mluvit devíti jazyky. Byl to velice moudrý člověk a Romové se k němu chodili radit. Měl také velikou sílu. Uzvedl kovadlinu, která vážila dvě stě kilo. Uměl hrát na housle a na basu. Uměl pálit uhlí, kopat studny, dělat cihly - a také je pálil. Takový byl můj tatínek. Kdo ho znal, ten vám řekne, že je to pravda.

MŮJ ŽIVOT

Narodil jsem se v roce, kdy se Romům žilo těžce, protože ve světě začala válka. Když mě matka přivedla na svět, narodil jsem se mrtvý. Porodní babka mě plácala přes zadek, nemohli mě probudit, a tak mě zabalili do plachetky a položili mě pod postel, že jsem mrtvý. Ani ne za tři minuty jsem zaplakal, a tak mě zase vyndali zpod postele a dali zpátky mamince. Tak začal můj život.

Byl jsem osmé dítě své matky. Můj otec byl kovář, maminka mu pomáhala v kovárně. Vyrůstal jsem jako ostatní děti až do svých pěti let. Tatínek byl dobrý kovář, proto Němci chtěli, aby pro ně pracoval. Ale táta pro

kerel pagal lende. Afe miro dad pagal o Němci na kamelas te keren, avka amen o Němci narakinde pro verdana, mira fajta. E šmikňa amenge ile u amen užarlas baro drom, but dīves the but raťa. *Druhého novembra* pes harakľam Dubňicate andro taboris. Ko na sas andro taboris, na džanel, s'oda hin bokh the mariben. Samas jekhetane, afe o dad sas andre jekh blokös u o romňa le čhvenca andro aver blokös. Ehas odej trin bloki. Andre jekh ča sas vadī slugadžika, ča dešuduj odej samas: o daja le čhavenca. U akala duj sas pagal o murša. Odoj sas ča phusa pre phuv u pre oda o murša sovenas. Savore Roma odoj ehas ehta šel the bišeňa, olestar dujšel penda čhavore. Amen o čhave jekhbuter bokh džanľam. Samas rada, kaj o Němci ľidžanas o mukhľipena: Amen o čhave džahas pal lende u kidahas o lupi pal o bandurki the mukhľipena arminatar. O lupi le bandurkendar pekahas pro peckos, avka chahas, e armin chahas jaľi. Naštī pre oda bisterav. Hin mange furt anglo jakha. Palik pre aja bida avľa nasvalipen, o tifusis. Akor the miro phral ehas nasvalo. O Němci akor avle motoriha u ile bišušove Romen, hoj len len andre špitaľa. On len odvožinde pal e Dubňica. Odoj imar sas pripravi-men bari chev, avka len odej ľivinde.

Samas odej ča pandž čhon. *Ōsme-ho apríla* amen visvobodzinde o Rusi u amen preile o Slovaka. Imar feder tavenas o chaben u chudahas trival pro dīves. O slugadža phende le muršenge: "Te amen adaj na dikhena tosara, ta denašen het u džan peske khere."

Pal o štar dīves o slugadža gejle het u amen o Roma rozmarďam o sklados u kidňam peske chaben. Avka denašahas het andal oda taboris. Akana amen užarlas baro drom. Amen o čhave kidňam andal o sklados o maro the e cukerija. Samas čhingerde

Němce dělat nechtěl, a tak nás, celé naše příbuzenstvo, Němci naložili na vozy. Kovárnu nám zabrali a nás čekala dlouhá cesta, mnoho dní a nocí. 2. listopadu jsme se ocitli v Dubnici v táboře⁽⁷⁾. Kdo nebyl v táboře, neví, co je hlad a bití. Byli jsme pohromadě, ale tatínek byl v jednom bloku a ženy s dětmi v druhém. Byly tam tři bloky. Jenom v jednom byly vojenské postele, tam nás bylo jen dvanáct: matky s dětmi. A ty další dva byly pro muže. Tam byla akorát sláma na zemi a na tom chlapi spali. Celkem tam bylo sedm set dvacet devět Romů, z toho dvě stě padesát dětí. My děti jsme hladem trpěly nejvíc. Byli jsme rádi, když Němci vezli odpadky: My děti jsme šly za nimi a sbíraly jsme slupky z brambor a zbytky zelí. Bramborové slupky jsme si pekly na pícce a zelí jsme jedly syrové. Nemůžu na to zapomenout. Mám to pořád před očima. Pak se k tomu naneštěstí přidala ještě nemoc, tyfus. I můj bratr tehdy onemocněl. Němci pak přijeli autem a sebrali dvacet šest Romů, že je odvedou do nemocnice. Odvezli je za Dubnici. Tam už byla připravená velká jáma a tam je postříleli.

Byli jsme tam jenom pět měsíců. 8. dubna nás osvobodili Rusové a převzali nás Slováci. Vařili už líp a jíst jsme dostávali třikrát denně. Vojáci řekli mužským: "Když nás tady ráno neuvidíte, utíkejte pryč a běžte si domů."

Za čtyři dny vojáci odešli a my Romové jsme se vlámali do skladu a nabrali si jídlo. A pak jsme utíkali z toho tábora pryč. Čekala nás dlouhá cesta. My děti jsme ve skladu nabraly chleba a cikorku. Byly jsme otrhané a bosé. Když jsme uviděly vesnici,

the pindranglore. Kaj dikhahas gavoro, imar denašahas amen o čhave anglal u pal o khera mangahas maro aľebo jandre. O gadže amen sajinenas, hoj avas andal o taboris, ta amen delas, so kamahas. Vareko amen denas tado chaben. Pro dľives kerahas tranda kilometri. Raťi sovahas ko gadže andro seňikos aľebo andro chlľivos. O Roma amen na kamenas, bo daranas le Ňemcendar. Tosara ušťahas, paľikerahas le gadženge u mukhahas pes pale. Andro drom mange šuvľile o pindre, ta man mušinenas te ľidžan pro dumo. Hordinens man pro dumo o dad the o phrala. E daj la pheňaha tavenas o chaben pro dilos. Avka džahas dureder, avka džahas dži majos.

Avľam Homonate ke phen. Oj na sas khere, aľe došund'a pes le Romendar, takoj avľa andal o foros khere. Ajsi rado sas, hoj amen dživas! Savore Roma rovenas radostatar. Ke phen samas jekh kurko u oj amenge vakerlas, hoj amaro kher o Ňemci rozmarde. Avka o dad the e daj geľle khere u denas amaro kher Sňinate andro porjadkos. Deviateho mája avľam imar khere. Samas igen rado, hoj sam khere. Khere imar sas the e pheň, amen aňi na džanahas, hoj oj diňa pro svetos čhavořes andro vešť.

Akana amenge začňinelas pharo dživipen, bo o Ňemci amenge ile savoro, so le dades sas majetkos.

běžely jsme my děti napřed a po domech jsme prosily o chleba a o vajíčka. Gádžové nás litovali, že jdeme z tábora, a tak nám dávali, co jsme chtěli. Někdo nám dal i vařené jídlo. Za den jsme urazili třicet kilometrů. Večer jsme spali u sedláků na seníku nebo v chlěvě. Romové nás nechtěli, protože se báli Němců. Ráno jsme vstali, poděkovali sedlákům a pustili se dál. Po cestě mi otekly nohy, a tak mě museli nést na zádech. Na zádech mě nosil tatínek a bratři. Matka se sestrou vařily jídlo k obědu. A takhle jsme šli dál a takhle jsme šli až do května.

Přišli jsme do Humenného k sestře. Nebyla doma, ale doslechla se to od Romů a ihned se vrátila z města. Jak ta byla ráda, že žijeme! Všichni Romové plakali radostí. U sestry jsme byli týden a ona nám řekla, že nám Němci zničili dům. A tak šli rodiče napřed a dali náš domek ve Snině do pořádku. 9. května jsme konečně došli domů. Byli jsme moc rádi, že už jsme doma. Doma byla také další sestra, ani jsme nevěděli, že v lese porodila děťátko.

Ted' nám začal těžký život, protože Němci sebrali veškerý tatínkův majetek. A tak nás dal tatínek do

7. Na příkaz německých nacistů, kteří de fakto začali rozhodovat ve Slovenské republice poté, co nacistická vojska okupovala v srpnu 1944 Slovensko, aby potlačila Slovenské národní povstání, byl v Dubnici nad Váhom zřízen v listopadu 1944 zajišťovací tábor pro Cikány. Byl vlastně přeorganizován z původního pracovního tábora, kde pracovali kromě Romů i neromští "zařazenci". Ti byli propuštěni a během prosince přijelo několik transportů s celými romskými rodinami zejména z východního Slovenska. Počet romských vězňů, který udává pan Ladislav Dudi-Koľo, odpovídá údajům citovaným C. Nečasem (Nad osudem českých a slovenských Cikánů, Brno 1981, s. 135). 23. února došlo k masakru 25 vězňů onemocněvších tyfem. Mezi zastřelenými byl i bratr pana Dudi-Koľa. Po rozpuštění tábora 8. dubna 1945 putovali osvobození romští vězňové pěšky až několik týdnů do svých domovů. Slovensko bylo ještě na mnoha místech obsazeno zbytky německé armády a stávalo se, že někteří Romové se po zkušenostech s vyvražďováním cikánských osad jakožto "partyzánských hnízd" báli romským běžencům poskytnout přístřeší, aby jim němečtí nacisté nepřipravili stejný osud.

Svatební fotografie

Amen o dad diňa ko gadže te služinen. O dad la daha kerenas andro veš, labar-nas o angara. Te na sas so te keren, ta kerenas cehli. Amen o murša pasina-has le guruvñen. Andre škola amen na phirahas, bo mušinahas te pomožinen, kaj o dad te kerel o kher the e šmikňa. Ča andro pendato berš sas amaro kher the e šmikňa hotovo u akor amen o dad mukhľa andre škola. Mange imar sas dešuduj berš, sar začnindom te phiren andre škola. Dost lačhes sikhľuvás. Vaš o duj berš gejlom te sikhľon Ostravate hornikoske. Perše mange na džalas, aľe me man na dás u sikhľuvás duj berš. Aňi na somas khere, dži sar man sikhľilom avri, akor avľom khere.

Avľom khere, e daj sas igen nasvali. Imar man na kamenas te mukhen pale. Me majindom te džan Ostravate pre šachta, pro Bezruč, aľe našti la da aňi le dades mukhľom, bo o phral the e pheň sas andre peskere khera. Ča me u o jekhterneder phral achiľam paš e daj the paš o dad. Ta kerás pro kanalizačno podnikos, vajinás o kanali u pomožinás le dadeske andre šmikňa. Mri daj sas imar goreder nasvali, avka mange phendľa, kaj mange te harakhav romňa. Avka mange me mušindom te roden varesava čajora. Miro kamaratos phirelas Starinate ke jekh Rom. Ov sas tiš chartas u les sas duj čajaja. Avka me leha gejlom u odoj dikhľom perši raz mira romňa.

služby k sedlákům. Otec s matkou pra-covali v lese, pálili uhlí. Když nebyla práce, pálili cihly. My chlapci jsme pásli krávy. Do školy jsme nechodili, protože jsme museli pomáhat, aby otec opravil dům a kovárnu. Teprve v padesátém roce byly dům a kovárna hotové a tehdy nás táta pustil do školy. Bylo mi už dvanáct let, když jsem začal chodit do školy. Učil jsem se dost dobře. Za dva roky jsem se šel učit do Ostravy na horníka. Zpočátku mi to moc nešlo, ale nevzdal jsem to a učil se tu celé dva roky. Ani jsem po tu dobu nebyl doma, teprve až jsem se vyučil, tak jsem přijel domů.

Přišel jsem domů a maminka byla vážně nemocná. Už mě (naši) nechtěli pustit zpátky. Měl jsem jít v Ostravě na šachtu, na Bezruč, ale nemohl jsem mámu a tátu opustit, protože bratr a sestra bydleli ve vlastních bytech. Jenom já a nejmladší bratr jsme zůstali u rodičů. Pracoval jsem tedy v jednom kanalizačním podniku, kopal jsem kanály a tátovi jsem pomáhal v kovárně. Maminka byla čím dál tím víc nemocná, a tak mi řekla, abych si našel ženu. Tak jsem si musel hledat nějaké děvče. Kamarád chodil do Stariny k jednomu Romovi. Byl to také kovář a měl dvě dcery. Šel jsem s ním a tam jsem poprvé uviděl svou ženu.

Paní Koťová s dcerami a vnučkou na terase domku, který si Koťovi postavili

Somas igen mek terno, sas mange dešušov berš. Vaj ochto čhon ke late phirás, paľik kerde amenge bijav. Na solachardom, bo ko Roma sas avka, hoj peršo dživenas duj trin berš, avka solacharenas. Pal o bijav e romňi pomožinelas la dake te gazdofinen. Me kerás buťi u pomožinás le dadeske andre šmikňa. U sombatone the kurke džahas la romňaha ke lakeri famelija. Igen man kamenas u man užarenas pre zastavka. Lakero dad the daj sas igen lache manuša. Vaj vaš jekh berš sas e romňi phari, aľe harakhľa pes lake mulo muršoro. Igen mange sas phares, aľe o Del avka kamľa. Vaš aver berš amen sas čhajori, aľe me vaš jekh kurko geľom ko slugadža.

Narukindom Olomuciste ko motostrelecko plukos sar ženistas. Odoj prindžardom, hoj manca jedňinen sar manušeha. Vaj pandž čhon man sas phari vojna, aľe samas odoj buter Roma, ta pes zdžahas. Mange avľa pre godi te keren suboris. Sas oda jekh majoris, leske phendom, hoj bi kerahas suboris. Avka kerďam suboris, avka peske kerďam lokeder o slugadžipen. Le suboriha phirahas te prekidkeren pes pro vojenska suteži, avka kerahas baripen le plukoske. Vaš o berš pes chudňam dži ke Stražňica. Odej amen dikhľa Olomucistar andal e Zora o veducis, avka amen iľa ke peste u odoj phirahas te cvičinen. Amen o Roma bašavahas u o rakle the o rakľija khelenas. Samas igen baro suboris.

Imar somas berš ko slugadža u la romňaha solachardom. Avka pes

Byl jsem ještě moc mladý, bylo mi šestnáct let. Asi osm měsíců jsem za ní chodil a potom nám vystrojili svatbu. Nepřisahali jsme si⁽⁸⁾, protože u Romů to bylo tak, že spolu mladí žili dva tři roky a teprve potom si přísahali. Po svatbě pomáhala žena mamince hospodařit. Já jsem byl zaměstnaný a dál jsem pomáhal tatínkovi v kovárně. Na sobotu a neděli jsme jezdili se ženou k její rodině. Měli mě moc rádi a už na zastávce na mě čekali. Její rodiče byli moc hodní lidé. Asi za rok přišla žena do jiného stavu, ale narodil se jí mrtvý chlapeček. Bylo mi to moc líto, ale Bůh to chtěl. Za rok se narodila holčička, jenže já šel týden na to na vojnu.

Narukoval jsem v Olomouci k motostřeleckému pluku jako ženista. Tam jsem poznal, že se mnou jednali jako s člověkem. Asi pět měsíců jsem měl těžkou vojnu, ale bylo nás tam víc Romů, a tak jsme se scházeli. Napadlo mě založit soubor. Byl tam jeden major, řekl jsem mu, že chceme založit soubor. Tak jsme založili soubor a ulehčili si tak vojnu. Se souborem jsme jezdili na vojenské soutěže a tím jsme dělali svému pluku čest. Za rok jsme se dostali až do Strážnice. Tam nás uviděl vedoucí z Olomouce, ze Zory, vzal nás k sobě a chodili jsme cvičit k nim. My Romové jsme hráli a neromští chlapci a děvčata tancovali. Byli jsme hodně početný soubor.

Když jsem byl rok na vojně, oženil jsem se se svou ženou oficiálně. Tehdy

8. Výrazu *solachardam* - přísahali jsme si, užívá pan Dudi-Koťo ve významu manželské přísahy na půdě oficiální neromské instituce. Jinak už tradiční romské *mangavľpen* - námluvy (v kruhu nejbližších příbuzných ženicha a nevěsty) zavazuje mladé k tomu, aby spolu žili po celý život. Romská svatba - *bľjav* anebo oficiální institucionální "manželská přísaha" je záležitost víceméně společenská a obvykle se odehrává několik let poté, co spolu partneři začali žít, - tehdy, až mají rodiny dost peněz, aby jim okázalá svatební hostina zajistila společenskou prestiž.

došundam, hoj o kočova Roma na majinen te kočinen. Esas amen romaňi schuza, odoj sas jekh Rom kapitanos u jekh podplukovňikos. On phenenas, hoj avela le Romenge la-ches. Me chudňom "vzornone slugadžis" u kamenas, kaj te ačhav paš o slugadža. Aľe e daj miri sas igen nasvaľi, avka našťi ačhiľom. U miri romňi užarelas čhavores.

Khere avľom andro berš *padesátým devátým*. Našťi ňikhaj chudás butĩ, avka man chudňom andro vikupno podňikos. Cinkeras le guruvňen the le balen le gadžendar. Aňi na duj čhon u miri daj muľa. Sas avka, kaj o gadže ľidžnas le mules andro vasta dži pro cintiris, aľe me prevakerďom le dades, kaj la te ľidžan pro mulano motoris. Avka la ľidžalas o motoris. Miri daj sas peršo manušňi ke amende, so la pro cinteris ľidžanas pro motoris.

Andro foros vaš trin čhon pes mange harakhľa muršoro. Me kamľom te dživen imar korkoro la romňaha, avka mange mangás o bitos, bo imar man sas duj čhavore. Aľe le podňikos na sas biti, ta phende, kaj te džav pro Čechi, hoj hin naboris Bohuminoste pro duj berš bitoha. E gadži, so kerlas naboris, takoj kerďa manca smluva u

Rodinné tablo

Panĩ Koťová

jsme se doslechli, že kočovní Romové nesmějí kočovat⁽⁹⁾. Měli jsme romskou schůzi, byl tam jeden Rom kapitán a jeden podplukovník⁽¹⁰⁾. Říkali, že Romům bude dobře. Já dostal odznak "vzorného vojáka" a chtěli, abych zůstal na vojně. Ale maminka byla moc nemocná, a tak jsem nemohl zůstat. Navíc žena čekala dítě.

Domů jsem se vrátil v padesátém devátém. Nikde jsem nemohl sehnat práci, nakonec jsem se dostal do výkupního podniku. Vykupoval jsem od sedláků krávy a prasata. Ani ne za dva měsíce mi maminka umřela. Tehdy to bylo tak, že gádžové nosili mrtvé na hřbitov pěšky, ale já přemluvil otce, aby maminku vezli pohřebním autem. A tak ji vezli autem. Moje maminka byla u nás první člověk, kterého vezli na hřbitov autem.

Za tři měsíce se mi ve městě narodil chlapeček. Chtěl jsem žít se ženou sám, a tak jsme si zažádali o byt, protože už jsme měli dvě děti. Jenže podnik byty neměl, tak mi řekli, ať jedu do Čech, že se dělá nábor do Bohumína na dva roky a je to s bytem.

diňa man pandž šel. l'om love u av'om khere. Miri romňi na paťalas oleske, aľe me kam'om, kaj imar te dživas feder. Avka man mukhľa.

Av'lam Bohuminoste le bratran-coha, kerahas andre dratovňa. Me phiravkeravas andal e kalírňa o dro-tos kije možirna. Vaš o duj čhon chudňom bitos, avka miri romňi avľa Bohuminoste le čhavenca.

Andro kher man na sas nič, ča vimalimen o fali. Cindom mange ložnica the e kuchňa. Dživahas peske šukares, džikim pes mange harakhľa aver ča-jori. E romňi ačhľa nasvaľi. Sas la labardipen pohrudnica. Me le čhavenca somas khere, aľe pisindom lakere dadeske. Ov pisindľa, kaj te anav la khere le čhavenca. Avka la andom pale khere ke lakeri daj u me man visardom pale ko Bohuminos. Aľe miro dad kame-las te den man peskero kher, mange pro Čechi agorisalila e zmluva, avka man visardom pale pre Slovensko. Kerás ke amende andre tovarňa, andro Vihorlatos phiravas la ještěrkaha.

Miro dad peske rozdumindľa u o kher man na diňa. Avka kam'om te keren o kher paš lakeri fajta. Imar kam'om te cľnen tvarňici the kašta pre strecha, aľe lakero dad mange na kame-las te den te keren, bo ov odej sako berš sadzinelas o gruľi pre odi maľa. Andre lengeru kher bešenas trin fameliji, amen samas štarto famelija. Kam'lam bitos, aľe mušindamas te užaren jekh berš. Avka bidinahas, sar samas hodno.

Jekhvar geľom andre buti u o veducis man vičindľa ke peste andre kancelarňa u phendľa mange, hoj bi

Náborářka se mnou okamžitě podep-sala smlouvu a dala mi pět set korun. Vzal jsem peníze a vrátil se domů. Moje žena tomu nevěřila, ale já chtěl, aby se nám žilo líp, a tak mě pustila.

Přijeli jsme do Bohumína s bra-trancem a dělali jsme v drátovně. Já jsem vozil drát z kalírny do možírny. Za dva měsíce jsem dostal byt, a tak moje žena přijela do Bohumína s dětmi.

V bytě jsem neměl nic, jenom vymalované zdi. Koupil jsem si ložnici a kuchyň. Žili jsme krásně, dokud se mi nenarodila další holčička. Žena onemocněla. Měla zápal pohrudnice. Já s dětmi musel být doma, ale napsal jsem jejímu tatínkovi. On odepsal, abych ji odvezl s dětmi domů. Tak jsem ji odvezl domů k její matce a vrátil jsem se do Bohumína. Jenomže můj otec mi chtěl dát svůj dům, mně stejně končila v Čechách smlouva, a tak jsem se zase vrátil na Slovensko. Dělal jsem u nás v továrně, ve Vihorlatu jsem jezdil s ještěrkou.

Jenže otec si to rozmyslel a dům mi nedal. Chtěl jsem si tedy postavit domek u její rodiny. Už jsem chtěl kupovat tvárnice a dřevo na střechu, ale její otec to nakonec nepovolil, protože na tom pozemku sázel každý rok brambory. U nich doma bydlely tři rodiny, my jsme byli čtvrtá. Chtěli jsme byt, ale byli bychom museli čekat celý rok. A tak jsme živořili, jak se dalo.

Jednou jsem šel do práce, vedoucí si mě zavolal k sobě do kanceláře a řekl, že by věděl, jak

9. Podle zákona 74/1958 bylo příslušníkům subetnické skupiny olašských Romů, kteří dosud povětšinou nežili ve stálých obydlích, zakázáno kočování.

10. Pan Dudi-Koľo má nepochybně na mysli vojenského prokurátora JUDr. Tomáše Holomka, který byl prvním Romem na Moravě dosáhnuvším vysokoškolského vzdělání. Jeho synem je romský politik Ing. Karel Holomek a vnučkou historička PhDr. Jana Horváthová. Podrobnější informace o této významné romské osobnosti jsme přinesli v č. 3-4/1999 na stranách 129-138.

džanelas, sar miro problemos te učharen avri. Phenda, hoj hin naboris pre šachta, či bi na kamás te džan, hoj odoj den biti mindar, sar pes podpisineha pro pandž berš. Avka suhlasindom, bo džanas buter Roma. Sas oda pre šachta Bezruč Ostravate. Džahas vaj deš murša. Vaš jekh čhon pes precirdňam.

Avka trine čhavenca avľom ke Ostrava. Ostravate bešenas but Roma. Sas mange igen mištes, bo mištes zarodás u andre lachi partija man chudňom. Miro predakos sas jekhfeder pre šachta. Vičinlas pes Langer. Sas buter razi viznameňimen. Andro šovardešto štarto berš pes mange harakhľa štarto čhavoro. Sas oda čhajori. Me kamás te keren mange kher, ale Ostravate na sas pozemki. Avka rodás šadzík. Ča andro šovardešto eftato harakhľom Bohuminoste, avka geľom te keren pale ko Bohuminos. Kerás andre kalírňna sar *drátotažec*.

Cindom e buračka u burindom la. Pre oda chudňom *povolávací rozkaz* te džan pro manevri Banská Bystricate. Me rukindom u miro dad muľa. Našti leske geľom pro pohrebos. Pal o manevri avľom khere, ale o dad mange na mukhľa nič. O phral the o pheňa zakidne savoro andal o kher. Me avľom pale čučo.

Vaš o berš začňindom te keren o kher. Kerás les maj duj berš. Somas igen rado, hoj mange kerďom miro kutocis. O gadže mange zavidzineas. Pr'oda nasvalilom pre otrava olovoha, ehas man nasvalipen z *povolání*. Mušindom te keren aver buťi. Avka kerás andre slevarňa sar *vytloukač armatury*.

Jekhpureder čhaj dživel rakleha u hin la duj čhavore. Sikhaďi hiňi čašnička. O čhavo hino sikhado muraris, dživel rakľaha u hin les tiš duj čhavore. La čha hin tiš gadžo, hin la štar čhave. Sikhaďi hiňi *mechanická v slévárenství*.

vyřešit můj problém. Řekl, že je nábor na šachtu, jestli bych nechtěl jít, byty že dávají hned, jestliže se podepíšu na pět let. A tak jsem souhlasil, protože jelo víc Romů. Bylo to na šachtu Bezruč v Ostravě. Jelo nás asi deset chlapů. Za měsíc jsme se přestěhovali.

Tak jsem přijel se třemi dětmi do Ostravy. V Ostravě bydlelo hodně Romů. Měl jsem se moc dobře, protože jsem si vydělal a dostal se do dobré party. Můj předák byl na šachtě nejlepší. Jmenoval se Langer. Byl několikrát vyznamenáný. V šedesátém čtvrtém roce se mi narodilo čtvrté dítě. Byla to holčička. Chtěl jsem si postavit dům, ale v Ostravě nebyly pozemky. Hledal jsem všude. Až v šedesátém sedmém jsem našel (pozemek) v Bohumíně, a tak jsem se vrátil do Bohumína. Pracoval jsem v kalírně jako drátotažec.

Koupil jsem si bouračku a zboursal jsem ji úplně. Nato jsem dostal povolávací rozkaz na manévry do Banské Bystrice. Narukoval jsem a umřel mi otec. Nemohl jsem mu jet ani na pohřeb. Po manévrech jsem se vrátil do Sniny, ale tatínek mi nic nezanechal. Bratr a sestry si všechno rozebrali. Přijel jsem zpátky s prázdnou.

Za rok jsem začal stavět dům. Stavěl jsem ho asi dva roky. Byl jsem ohromně rád, že jsem si konečně vybudoval svůj kouteček. Gádžové mi záviděli. Pak jsem onemocněl na otravu olovem, měl jsem nemoc z povolání. Musel jsem přejít na jinou práci. A tak jsem dělal ve slévárně jako vytloukač armatury.

Nejstarší dcera žije s Neromem a mají dvě děti. Je vyučená číšnice. Syn je vyučený zedník, žije s bílou a mají také dvě děti. Druhá dcera žije taky s gádžem, mají čtyři děti. Je vyučená jako mechanická ve sléváren-

E jekhterneder čhaj hiňi sikhadī džuv-
líkaňi sivľardī u mek hiňi svobodno.

Som igen rado, hoj len mištes
barardom avri u diňom len te sikhľon
avri, bo me našťi phirás andre škola
pagal e vojna. Mire čhaven hin len-
gere khera u keren sako butī,
paťivales pes ľikeren. Ajso miro
dživipen ehas.

ství. Nejmladší dcera je vyučená dám-
ská krejčová a je ještě svobodná.

Jsem moc rád, že jsem je dobře
vychoval a dal je vyučit, protože já sám
jsem do školy nemohl chodit kvůli
válce. Moje děti mají vlastní byty,
každý pracuje a chovají se čestně.
Takový tedy byl můj život.

*Romské texty přeložila Milena Alinčová,
redakčně upravila a poznámkami opatřila MH*

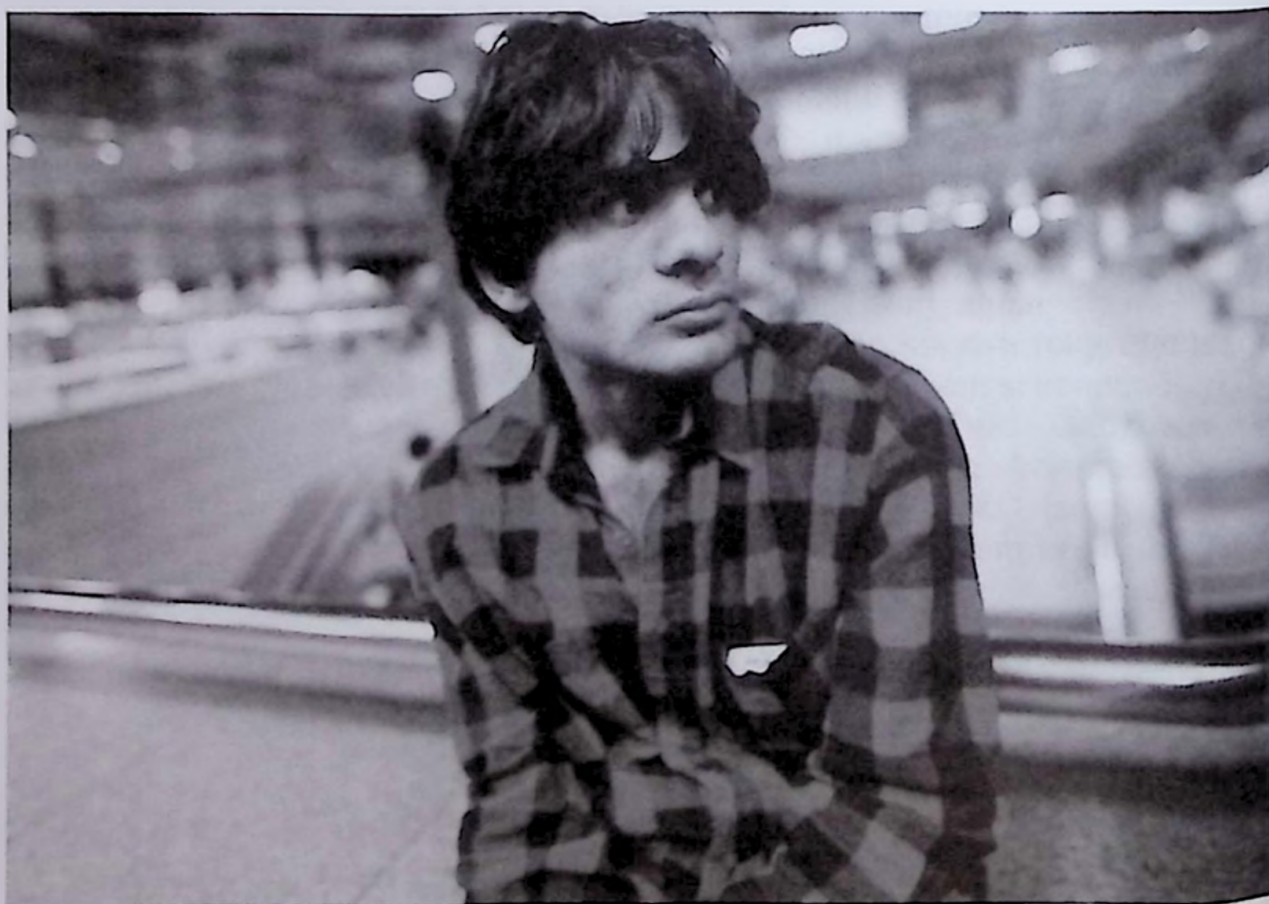
Foto Tony Hübschmann

ŠANCE

S naším "malým Mírou" - je mu 23 let - jsem měla možnost rozprávět dlouhé hodiny. Osud mu nenadělil mnoho dobrého. Od narození byl umístěn v kojeneckém ústavu, vlastní rodiče nepoznal. V pěti letech se dostal do pěstounské neromské rodiny, kde vyrůstaly další dvě děti. Materiálně velmi dobře zajištěná rodina se nedokázala smířit s tím, že Míra nesplňoval jejich předpoklady hodného dítěte a dobrého žáka. Problémy řešili fyzickými tresty. Ve třinácti letech byl umístěn do dětského domova, začal kolotoč útěků, krádeží, výherních automatů, drog, prostituce, pobytů ve vězení. Málokdo z nás si dovede představit, co všechno prožil. Přesto, jak sám říká, dostal velký dar. Získal "mámu a tátu" v László Sümegovi, který pracuje jako poradce v projektu Šance.

Poprosila jsem "malého Míru", aby se s námi podělil alespoň o pár střípků ze svého života. Věřím, že čtenáři Romano džaniben budou sdílet s námi přání, aby Míra našel hodnou ženu a aby spolu vychovali šťastné děti.

Renata Köttnerová, Okresní úřad, Olomouc

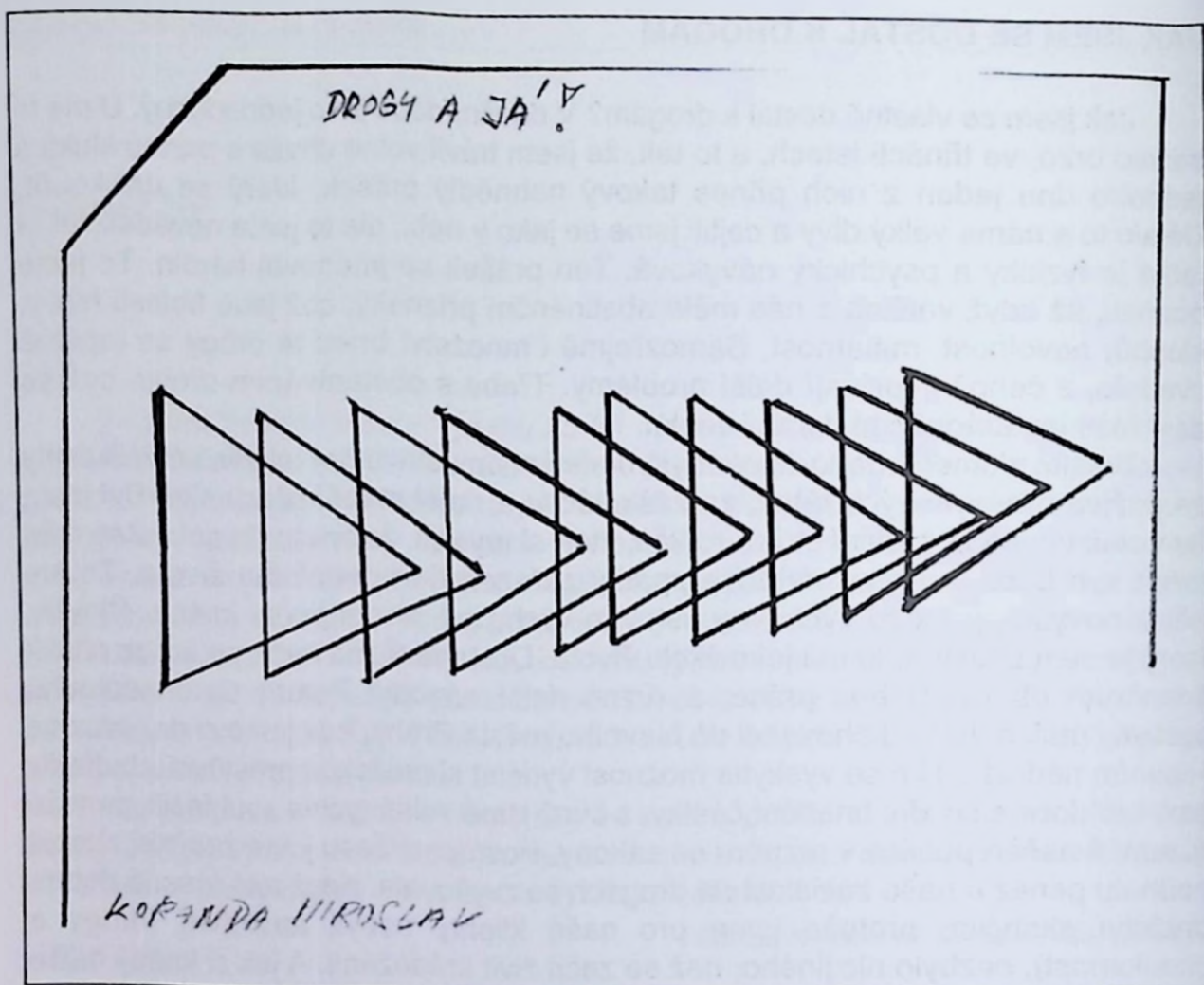
JAK JSEM SE DOSTAL K DROGÁM

Jak jsem se vlastně dostal k drogám? V dnešní době je to jednoduchý. U mě to začalo brzo, ve třinácti letech, a to tak, že jsem trávil volné chvíle s partou kluků a jednoho dne jeden z nich přines takový nahnědlý prášek, který se dal kouřit. Dělal to s náma velký divy a cejtili jsme se jako v nebi, ale to jsme nevěděli, že ta látka je fyzicky a psychicky návyková. Ten prášek se jmenoval heroin. To jsme poznali, až když většina z nás měla abstinenční příznaky, což jsou bolesti hlavy, kloubů, nevolnost, malátnost. Samozřejmě i množství braní té drogy se rapidně zvedalo, z čehož vyplývají další problémy. Třeba s obstaráváním drogy, což se dalo řešit jen krádežemi doma i venku.

Dalším zlomem mého života bylo umístění do ústavu pro mladistvé delikventy za požívání návykových látek, za záškoláctví a další menší přestupky. Byl jsem tam umístěn na požádání svých rodičů, kteří si mysleli, že tím budu potrestán a že jejich syn bude zase co nejdříve zpátky zařazen do normálního života. To ale nějak nevyšlo, protože výchovný ústav je výchovný jenom podle jména. Člověk, který je sem umístěn, to má jako školu života. Dostane různé rady, jak lehce přijít k finančním obnosům bez práce, a různé další návody. Potom se zanedlouho vyskytl i útěk s dalšími chovanci do hlavního města Prahy, kde jsme si dali sraz na Hlavním nádraží. Tím se vyskytla možnost vydělat si mužskou prostitucí - butterfly sex - za docela solidní finanční částky, s čímž jsme velmi rychle souhlasili, protože to není v naší republice v rozporu se zákony. Postupem času jsme začínali ztrácet hodnotu peněz a naše závislost na drogách se zvyšovala. Když toto krásné dobrodružství skončilo, protože jsme pro naše klienty nebyli atraktivní (drogy a okoukanost), nezbylo nic jiného, než se začít živit krádežemi. A jak si každý může domyslet, končili jsme většinou ve vazební věznici a před soudem.

Chtěl bych k tomu dodat, jak by se mohlo předejít tomu, aby si mladí lidé nekazili život. Měli by, když už jsou někteří z nich umístěni do výchovných ústavů, být více zaměstnáváni a vychovatelé by měli být více na pozoru, o čem se chovanci baví. V rámci prevence drog a kriminality by je měli začít seznamovat se zákony, protože jak všichni víme - nevědomost zákona neomlouvá. Ani my jsme nevěděli, že to, co děláme, je protizákonné.

Asi jste zvědaví, jak jsem prožíval svůj první den na Hlavním nádraží Praha. Nejdříve jsme se tam různě potulovali a číhali jsme, co bysme mohli ukrást. Až pak si nás všiml jeden starší chlap (asi 40 let), který byl tmavé pleti (Rom), šel na nás rafinovaně a seznámil se s náma tím, že nám nabídl, jestli nechceme koupit něco k jídlu. Po krátké rozmluvě jsem zjistil, že ho znám z trvalého bydliště v Ústí nad Labem a mezi tímto krátkým rozhovorem se nás zeptal, jestli bysme si nechtěli vydělat slušné peníze mužským sexem. Že on má takové dobré známé cizince a že zrovna tam jeden je, co shání mladého kluka. Bez dlouhého přemýšlení jsem řekl, že jo, že klidně pudu, ale co budu dělat? Bylo mi odpovězeno, že se to nějak vyvrbí. Chci říct, že předtím jsem neměl žádný sex. S mužem ani se ženou. Asi se divíte, proč jsem to řekl zrovna já, že do toho jdu. Holt jsem v tom viděl velké dobrodružství a velké peníze. Náš "manager" dohodnul "business" a já odešel s holandským klientem na penzion, kde se měl uskutečnit kompletní servis. Klient byl velmi přátelský a voněl penězma. Což jsem si stačil všimnout již na Hlaváku. Když jsem se druhý den vracel na to místo, kde jsme se domluvili s kamarádem,

můj kamarád mě už čekal, a já přikráčel velmi spokojený a s větším obnosem peněz, které patřily pouze mně. Byly to moje první větší peníze, které jsem si sám vydělal a neukradl je. A tak jsme se s kamarádem rozhodli, že nějakou částku dáme našemu managerovi - což byla povinnost - a chtěli jsme se domluvit na dalším businessu. Tak zhruba probíhal můj první den na Hlaváku. Den, kterým se mnoho věcí začalo, které ale dodnes těžko zastavuju a řeším.

(neredigováno)

Mirek K. má štěstí, že při řešení věcí, které "dodnes těžko zastavuje", má oporu v projektu Šance, a hlavně v jejím zakladateli, panu László Sűmegovi. V následujícím příspěvku o něm píše asistent projektu Pavel Kozlar.

OTAZNÍKY Z ULICE - BŮH SE SKRÝVÁ

László Sűmeg pochází z maďarské aristokratické rodiny, jejíž někteří rodinní příslušníci jsou členy šlechtických rodin po celé Evropě. László se narodil v Levicích na Slovensku, od mládí maloval. Vystavoval v zahraničí - v New Yorku, Los Angeles, v Japonsku, v Anglii. Jeho díla jsou vystavena i ve Světové galerii proti násilí v Majdanku.

László však našel Boží poslání jinde než ve vlastní výtvarné tvorbě. Našel je na pražských ulicích. Přestože vzhledem ke svému původu mohl bydlet ve šlechtickém sídle nebo v luxusní rezidenci, dal přednost nevyhovujícímu bytu v Praze a zůstal zde proto, aby mohl pomáhat těm, co pomoc nejvíce potřebují. Pozornost zaměřil na mladé lidi a děti žijící na ulici. Tenkrát patrně ani nevěděl, do čeho se pouští. Nevěděl, jaké problémy to přinese, kolika lidem se nebude líbit jeho práce, že si všímá "těch existencí", a kolik lidí mu bude házet klacky pod nohy. Díky Bohu za těch několik jedinců, kteří mu pomohli.

László přijel do Prahy v roce 1994 a stal se prvním českým streetworkerem. S mládeží žijící na ulici trávil dlouhé hodiny, celé dny a poznával jejich život, problémy, štěstí a neštěstí, radost, smutek, lásku, nenávist, smrt. Z virtuální reality výtvarna se začal nořit do drsné reality ulice a lidí, kteří na ní žijí, kteří se v dětství setkávali s fyzickým i psychickým násilím, mnohdy i se sexuálním zneužíváním toho nějtěžšího kalibru, s osudy mladých lidí a dětí, které nepoznali rodičovskou lásku, pochopení a soucit. Lidé, kterým se László poprvé zjevil jako sociální pracovník, mu nejprve nedůvěřovali. Utíkali před ním a smáli se mu. Když ale viděli, že si nedá pokoj, přijali ho mezi sebe. Dnes s ním spolupracují už několik let, našli v něm svého ochránce, podporovatele, "tátu a mámu v kalhotách".

László Sűmeg

László Sűmeg

Vždy se trochu bojím, co mám odpovědět, když se mně někdo zeptá: "A jak těm lidem vlastně pomáháte?" Jak můžeme pomoci "Tlustému", Davidovi, který se narodil mámě prostitutce, a proto šel do děčáku? Zpočátku to vypadalo dobře, když si ho vzala křesťanská rodina, ale jen do té doby, než zjistili, z jaké rodiny David pochází a čím se živila jeho máma. Od té doby ho začali považovat za nečistého a jali se ho převychovávat a očišťovat. Bohužel k tomu používali železný řetěz. Vůbec nejde o ty rány, které zanechaly modřiny na těle dítěte. Jde o to, že každou ranou zranili duši dítěte a překrutě zasáhli do jeho světa. Proboha, jak mu můžeme pomoci, když z kluka vyrostl rváč, který všude všechny mlátí? Díky Bohu za ten špatný dětský domov, do kterého se mohl vrátit z křesťanské rodiny, která pozapomněla na Desatero a možná i na Boha.

A co "malý Mirek", Rom, kterého si z děčáku vzala gádžovská rodina? Proč si vzali kluka, na jehož mentalitu nebyli připraveni? Proč mu nadávali, když si začal zpívat nebo když tancoval? Proč ho bili, když neseděl nad učením tak, jak si oni představovali? Možná nakonec nemusel skončit na Hlaváku, nemusel chodit v Praze do gay klubů, odkud si ho zákazníci brali na jednu noc. Nemusel být drogově závislý a pozitivní na žloutenku B a C.

A o Karlovi se mi ani nechce psát. Z děčáku se přestěhoval na Letnou, bohužel do křoví v parku. V dnešní době je asi nejšťastnější. Bydlí v Domě světla pro HIV pozitivní v Praze a - jak sám říká - je spokojený. Smutné je, že když získal příjem s ohledem na své onemocnění, vzpomněla si na něj jeho máma - pokud si to slovo vůbec zaslouží.

László se s těmi lidmi setkává a snaží se jim v rámci možnosti pomáhat. V Praze v ulici Ve Smečkách 28 pro ně vybudoval sociální centrum, kde si mohou vyprat a usušit oblečení. Mohou si tu uvařit nebo se jen v pohodě kouknout na televizi či video. Má-li někdo chuť, může v klubovně vyjádřit své představy, úzkosti nebo přání výtvarně.

László s lidmi, kteří za ním chodí - anebo za kterými chodí on - řeší možnosti jejich bydlení či ubytování, možnost zaměstnání, vyřizuje pro ně kopie rodných listů, občanské průkazy, dostává je do nemocnice, i když zpravidla nemají kartu pojištěnce. Ač to není někdy zřejmé, dějí se často zázraky. Stojí za nimi však konkrétní lidé.

Do centra chodí bezdomovci, prostitutky a prostituti, zloději, feťáci. Ale László na své klienty nečeká, chodí mezi ně, i když je to někdy nebezpečné. Navštěvuje kluby, chodí po parcích, můžete ho potkat ve chvíli, kdy svému klientovi odebírá testy na HIV.

I když to tak nevypadá, i v lidech, se kterými László pracuje, se projevuje Bůh. I v nás můžete najít Jeho dokonalost, která je vlastní každému člověku. U nás však musíte být trpělivější, abyste ji rozpoznali. U nás musíte být pozornější, abyste ji viděli. László v nás Boží jiskru vidí. To je jeho největší pomoc.

(mírně zkráceno)

V září minulého roku přišel do redakce dopis od Mirka K., který doplňuje jeho předchozí vyznání. Úryvky z dopisu citujeme.

Slíbil jsem Lászlóvi Sűmegovi, že napíšu o osudu dalších romských mladých lidí, kteří nemají střechu nad hlavou, nemají nikoho blízkého. Nechci svalovat vinu za náš životní styl "děti z ulice" na společnost, hodně jsme si zavinili sami. Na druhé straně však potřebujeme dostat šanci a tu se nám László snaží dát, i když moc úspěchů někdy nemá. Ne nadarmo mu říkáme, že je náš "táta a máma". Mezi klienty projektu Šance je poměrně hodně romských kluků a děvčat. Myslím, že Romové jsou zranitelnější, rychleji podléhají negativním vlivům - výherní automaty (jsme hodně hraví, světýlka nás přitahují), drogy (chceme si udělat dobrou náladu nebo chceme zapomenout na bolesti). Máme asi v krvi putování, ale možná také chceme mít své doupě. Když potřebujeme peníze na jídlo a nechceme krást, hledáme takové "čistější" formy získání finančních prostředků a to je, že se prodáváme - kluci i holky. Ted' už moc peněz nevyděláme, ale někteří z nás pořád čekají na prince z ciziny. Když chceme pracovat, máme velké problémy. Kdo vezme do zaměstnání Roma s popsáním trestním rejstříkem, který měl nebo má problémy s drogou, a navíc nemá kde bydlet? Říkám, že to je vražedná kombinace, a ani se zaměstnavatelům nedivím. Snažíme se Lászlóvi pomáhat, ale nemá to s námi lehké, občas děláme průšvihy.

Lászla znám od roku 1995, měl dlouhé vlasy, mluvil špatně česky, nabízel nám kondomy, testy, pomoc, my jsme ho zpočátku považovali za úchyla, nedovedli jsme si představit, že nám chce někdo nezištně pomáhat.

Po své "státní dovolené" (nepodmíněný trest) jsem ho několik týdnů vyhledával kvůli práci, abych se nevrátil zpátky do vězení... Zjistili jsme společně, že nic nenašel kvůli mé minulosti. Tak jsem byl v koncích a začínal jsem zase přemýšlet, že někoho odlehčím, ale znenadání mě László vyhledal a nabídl mi práci v projektu Šance. Nejdříve mi vysvětlil, co projekt Šance je. Zjistil jsem, že jde o centrum, kam chodí lidi jako jsem já, a že tady řeší svoje problémy. Samozřejmě jsem se ho zeptal hned na finance a co bych mohl dělat, když mám stejný problém jako kluci. Problémy jsou takové, že hledají práci nebo chtějí se sebou něco dělat, ale gádžové nám v tom zabraňují kvůli rejstříkům. Taky sem chodí lidi, kteří nechtějí brát už drogy nebo nemají kam jít. Někteří jsou sami a chtějí si jen tak popovídat. Když jsme se tak bavili, László mi nabídnul, že už jsem tak dlouho mezi kluky a hodně si pamatuju a dostanu se do různých míst, kam on nemůže, tak mi nabídnul, abych mu dělal prodlouženou ruku v terénu... László zajišťuje klientům různé brigády, léčbu, testy na HIV a žloutenku, ale snaží se taky, abychom se mohli vrátit do rodiny. Učí nás, abychom si sami sebe vážili. Otevírá nám svět, který jsme nepoznali. Chodí s námi na výstavy a koncerty, do přírody. Již několik let s námi tráví Štědrý den. Letos v srpnu jsme byli na chatě v Lošově, kde jsme hodně malovali. Pro všechny to byl velký zážitek, někteří nikdy nebyli tak dlouho v přírodě.

Přemýšlel jsem, jaký je rozdíl mezi romskými a neromskými klienty. Romští kluci jsou živější, ale taky zlejší, když jim někdo něco provede kvůli barvě pleti. Ale zase nejsou lakomí. Když vidí, že má někdo hlad, tak mu pomůžou, dají mu najíst a nikdy mu to nevyčítají. Musí být ale těch Romů málo, ne hodně, protože pak ze sebe dělají zbytečný frajery. Myslím, že z padesáti kluků je čtyřicet romských,

POZOR

netrhejte si zuby kleštěma. Máte možnost kluci a holky využít odborné ošetření, tak buďte smělý, vždyť přece nemému dítěti maminka nerozumí ani slovo :-)

Nezapomeňte !!!

G

**Mysli na své zdraví, informuj se o HIV/AIDS a jiných pohlavních nemocích.
Nikdy nepoužívej společné stříkačky.**

Národní linka prevence A I D S po – pá: od 13:00 do 18:00 hod ZDARMA
0800 1 44444

Generální partner „Projektu Šance“

NROS

S PODPOROU EU

☒ BUTTERFLY INFO vydává CPŠ jako svůj Informační osvětový materiál.
Uzávěrka: 10/2001, příspěvky do: 24.9.2001

NEPRODEJNÉ

Ahoj

volej infolinku
02-22 21 17 97
počas klubových dnů
(ÚT a ČT)
Ve Smečkách 28, P1, 110 00

protože je nechtějí doma. Romům víc vadí, když jsou kluci teplí. Táta jim říká: Když jsi chlap, musíš být chlapem, doma nechci žádnýho buzeranta. O romských holkách toho moc nevím, moc se s nimi nebavím. Myslím, že chtějí dokázat rodičům, že nejsou na nich závislé, a proto šlapou, kradou. Jsou z chudých rodin.

Znám ale případy, kdy rodiče sami posílají holky a kluky na ulici. Většinou k nám chodí do centra mladí lidé od šestnácti do čtyřiaadvaceti let.

Lidé, kteří se živí prodáváním drog, nikdy nepochopí, že si zabíjejí kamarády. Ale finanční otázka je k tomu nutí a je jim to jedno. Je pravda, což je smutné, že Romové jsou schopni prodat všechno, i zed' (omítku místo drogy)...

Poslední dobou přemýšlím, co by nám pomohlo. Ve Smečkách máme malou místnost, když nás přijde víc než deset, nemáme se kam posadit. Asi by bylo dobré, kdybychom měli dům, kde by někteří z nás mohli bydlet, vykoupat se a měli kde s Lászlem tvořit v rámci arteterapie. Mít zázemí je pro nás hrozně důležité, když nás rodiny nechťejí. Znám několik kluků a holek, kterým se podařilo po léčení získat práci, která je baví, i levné bydlení. Pomohlo jim to z drogové závislosti a nemuseli se vrátit na ulici.

Savi phabaŕin, ajsi phabaj.

Jaká jabloň, takové jablko.

Hjaba phenel mato dad le čhaske: Ma maŕuv!

Zbytečně napomíná opilý otec syna: Nepij!

Savi paŕiv des tu tira da, tire dades,

ajsi paŕiv šaj užares tire čhavendar.

Jak si vážíš svých rodičů, tak si budou tvoje děti vážit tebe.

Svetislav KOSTIĆ

KÁMASÚTRA A ROMŠTINA

(etymologická esej)

Kámasútra je ona proslulá staroindická příručka milostného umění. Samotné *káma* znamená milostnou touhu i jeden ze tří cílů lidského života. Vedle hromadění materiálních statků - *artha* a dodržování mravního řádu, obyčejů, obřadů a rituálů - *dharma*, člověk za svého života má za cíl také postarat se o budoucnost a pokračování rodu či plození potomků, v čemž mu pomáhají jeho milostné tužby - *káma*.

Moudří Indové pociťovali potřebu vědecky rozebrat a popsat tělesnou lásku a způsoby jejího naplnění, milostné pozice a tělesné i povahové rysy milenců a milenek. Takto tedy vznikla učebnice - *sútra* - o lásce. Nesepsal ji prý nikdo jiný než mnich jménem Vátsjájana.

Slovo *káma* dostalo i svůj božský, personifikovaný význam. Označuje boha *Kámu*, indického Kupida nebo Amora, který sice nemá tělesnou podobu, ale je schopen v člověku vyvolat lásku k osobě jiného pohlaví.

V romštině se od indického kořene *kam-* odvozuje sloveso *kamav - chci, toužím, miluji*.

Důkazem toho, že patří k základním slovesům slovní zásoby, je to, že kromě svého obecného slovního významu dostalo v mnoha romských dialektech i funkci gramatickou - pro tvorbu budoucího času. Někde se uchovalo pouze jako ustrnulá částice *ka* (z původního *kamav*): Po částici *ka* následují určité tvary příslušného slovesa: *ka kerav - budu dělat, ka keres - budeš dělat* atd. V některých dialektech se tohoto slovesa užívá ve všech tvarech přítomného času před jiným slovesem: *kamav te kerel* (dosl. *chci dělat*), což ovšem znamená *budu dělat, udělám*.

Romština ovšem není jediným jazykem, který tvoří tímto způsobem

Milenci na terase - Munghalská škola, 18. století (z knihy *Kama Sutra of Vatsyayana*, D. B. Taraporevala Sons & Co. Private Ltd. Bombay 1963)

budoucí čas. Rovněž v angličtině se sloveso *will* uplatňuje jako pomocné sloveso ve funkci budoucího času: *it will rain - bude pršet*. Slovesa s významem *chtít* se stala východiskem pro tvorbu budoucího času také v téměř všech jazycích balkánského jazykového svazu: V novořečtině je ustrnulý tvar *thá* (od slovesa *thélo*), v bulharštině *šte* (od slovesa *chošte*), v makedonštině *ka* (od slovesa *choke*). Po těchto pomocných částicích následují určité tvary významového slovesa. Obdobně je tomu i v srbochorvatštině, kde se však používají krátké tvary slovesa *choće* pro každou osobu: *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će* a následuje infinitiv významového sloves.

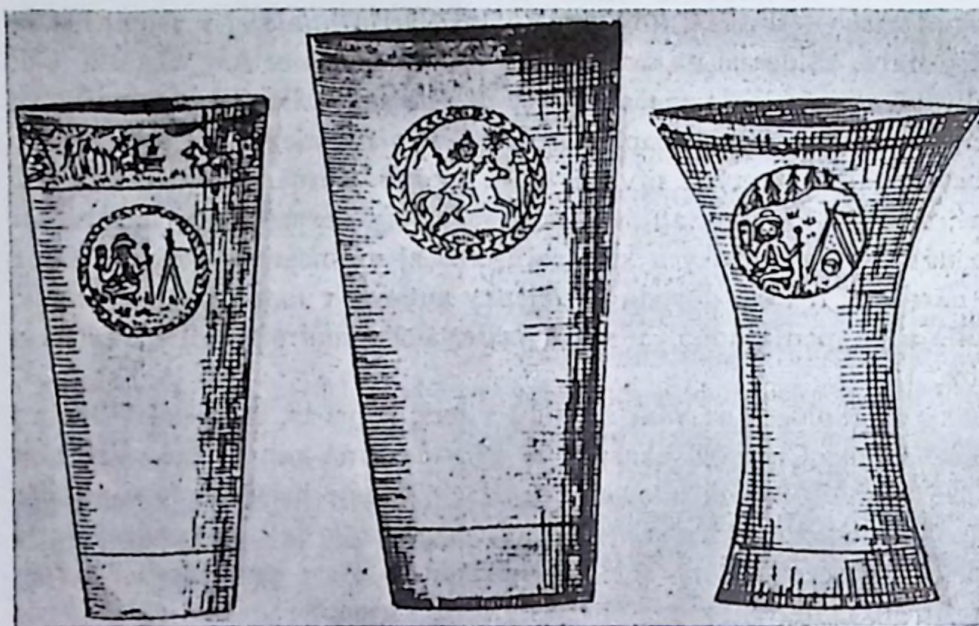
*Polibek, skulptura z 11. století
(z knihy Kama Sutra of Vatsyayana,
D. B. Taraporevala Sons & Co. Private Ltd.
Bombay 1963)*

Jak již byl zmíněno, dalším ze tří cílů lidského života je hromadění materiálních statků - *artha* - a nejdůležitějším materiálním prostředkem jsou peníze.

V Indii - podobně jako jinde na světě - byly v oběhu peníze ze stříbra - *rúpa, rúpaka*. Tak se ustálilo a platí až do dnešních dnů označení peněz jako *rupie*. Existuje rupie indická, pákistánská, bangladéšská, nepálská, a dokonce i indonéská.

Evropští Romové sice rupie nemají, ale ještě dědové dnešních Romů kupovali košile za *pandž rupeste* (dosl. *pět ve stříbře*), což znamenalo *deset korun*. Toto starodávné romské označení peněz se ovšem nedochovalo z Indie, nýbrž bylo kalkem z jazyka prostředí, kde Romové žili (srov. české slangové *pětka - deset korun* jako pozůstatek měnové reformy, k níž došlo v roce 1892 v tehdejší Rakousko-Uhersku; došlo tehdy ke změně zlatek na koruny v poměru 1:2, mezi obyvateli pak ještě dlouho přežívalo starší vyčíslování peněžních částek). *Stříbro* se romsky nazývá *rup* (příd. jméno *rupuno, rupuňi*) a ze stříbra se vyrábějí i různé ozdoby a šperky. Romští vajdové na západním Slovensku se například pyšnili velkými stříbrnými knoflíky, které se romsky nazývají *rupune kočaka*.

Že romská číslovka *pandž - pět* (z původního staroindického *pañča*) zní téměř stejně jako v mnoha indických jazycích, to Evropanovi nemusí být známo. Není však asi člověka v tomto konzumním světě, který by neznal alkoholický nápoj *punč*. Je to nápoj, který se skládal z pěti prvků, a to z vína, vody (nebo čaje), cukru, koření a ovocné (citrónové) šťávy. Původní psaná podoba tohoto slova je ovšem přizpůsobena anglickému pravopisu, který krátké [a] mnohdy zaznamenává písmenem *u*. Angličan tedy slovo *punch* vysloví jako [panč], v češtině se ovšem vžila výslovnost na základě nesprávně přečteného anglického zápisu tohoto slova.

94.—96. Strieborné vajdovské poháre, do ktorých si vajdovia dávali vyriť výjavy zo svojho života.

To se ujalo totiž nejprve v angličtině kolem let 1625 - 1635. Angličané, jak známo, ovládli jako velká koloniální mocnost již v 16. století značnou část Indie a v roce 1600 založili Východoindickou společnost, která měla jak obchodní, tak i politický a kulturní charakter.

České slovo **punč** je tedy indického původu a je příbuzné s romskou číslicí **pandž** - pět.

Příbuzné je i slovo označující přípravu nápojů mícháním, čili **pančováním**. **Pančovaný** nápoj (především víno) je nápoj promíchaný s jiným, případně s vodou, a tedy ošizený o původní kvalitu. Do češtiny se tento výraz dostal pravděpodobně z rakouského hostinského slangu: **panschen, pantschen** - **pančovat**.

Indická a romská číslovka **pět** je přítomna i v označení severoindické oblasti, dnes svazového státu **Paňdžáb**, které by znělo v českém překladu jako **Pětiříčí**.

Paňdžáb však není jediná indická oblast, kterou známe. Zřejmě každý z nás v dětství slyšel i o **Rádžasthánu** - zemi **rádžů** čili **králů** - a o jejich hrdinných synech - **Rádžputech**.

Obě slova - **rádža** i **sthán** - jsou téměř "romská".

Podstatné jméno **rádža** existuje v mnoha novindických jazycích a nářečích a zní většinou úplně stejně jako romsky - **ráí, ráj**. Jak tam, tak i v romštině označuje nejen **vládce, panovníka**, ale i **pána**.

Slovo **sthán/stán** známe jako velmi rozšířené a produktivní v označení různých asijských zemí od Rádžasthánu přes Pákistán, Afghanistan až po Turkmenistán, Kirgistán, Uzbekistán a další. V středověkých indických jazycích i v romštině se vývojem ze **sthánu** stalo **than** - místo, země.

Bělostné pohoří **Himálaj** znamená **útočiště (álaja) sněhu (hima)**.

Hima je indoevropské slovo, které označuje jak **zimu** (srov. slovansky **zima**, latinsky **hiems** a řecky **cheimón**), tak i **sníh** (v indických jazycích).

Hledáme-li i zde příbuznost s romštinou, pak ji zajisté najdeme, a to v romském pojmenování **sněhu** - **jiv** (z původního **iv** < **hiv** < **himv** < **himva** < **hima**). Romské **(j)iv** je nejbližší výrazu pro **sníh** v kašmírštině a v jiných dardských jazycích, kterými se mluví v západním cípu himálajského pohoří v dnešní Indii, Pákistánu a Afghánistánu.

Z romského podstatného jména **jiv** jsou odvozena přídavná jména: **jiveskero, jivalo, jivuno** - **sněhový, sněžný**.

V některých romských dialektech se z téhož kořene odvozují i názvy pro roční období - **zimu**. Ty jsou mnohdy tvarově dost odlišné: **jivend, vijend, jevend, ivend, evind, vend** apod.

Zde došlo k náhradě nosovky likvidou (**him** > **hiv**), což není v romštině ojedinelým jevem. Došlo k němu např. i ve slovech **nav** - **jméno** (z původního **náman** > **nám**), **gav** - **vesnice** (< **gáv** < **gámv** < **gráma**). Původní staroindická nosová souhláska zde nejprve zanikla a nosovost se přenesla na sousední samohlásku. Jelikož v romštině nosové samohlásky neexistují, byla tato nosovka sekundárně nahrazena likvidou [**v**].

Jméno hinduistická bohyně **Kálí**, která je zpodobňována jako ohyzdná vyzáblá žena s vyplazeným rudým jazykem, je srozumitelné každému Romovi.

V romštině - stejně jako v mnoha indických jazycích - znamená přídavné jméno *kálí* (*kalī*) - černá.

Bohyně *Kálí* ztělesňuje děsivou podobu Šivovy božské manželky *Durgy* neboli *Párvatí*.

Kálí je snad neárijského původu, o čemž svědčí i její černá pleť.

Pro příbuznost romštiny s jinými indickými jazyky ovšem svědčí obrovské množství i jiného jazykového materiálu. Výše uvedené příklady jsou vybrány pouze na základě toho, že patří do okruhu obecně známých reálií.

ZUSAMMENFASSUNG

Svetislav Kostić: Kamasutra und Romanes
(etymologisches Essay)

Die Herkunft des Romanes aus Indien illustrieren einige bekannte Begriffe, die allgemein mit Indien verknüpft werden und in abgewandelter Form auch im Romanes aufscheinen.

Die *Kamasutra*, das Lehrbuch (altind. *sutra*) der Liebe (altind. *kama*), erinnert mit ihrem Namen an das heute noch in vielen Romadialekten gebrauchte Verb *kamel* - *er liebt*, *er möchte*, *er will*. In manchen Dialekten ist es zur Bezeichnung des Futur grammatisiert worden (*kamav te kerel*, oft auch *ka kerav* - *ich werde machen*), wie in sehr vielen Sprachen des sog. balkanischen Sprachbundes, vgl. auch das englische *he will* - *er wird*, im Vergleich zum deutschen *er will*.

Die eigentliche Bedeutung der indischen, pakistanischen, nepalischen und indonesischen Landeswährung *Rupie* wird mit Hilfe des Romawortes *rup* - *Silber* sofort klar. In der Roma-Lehnübersetzung *pandsch rupeste* - *fünf in Silber* fand es unlängst auch auf europäischem Boden noch als Währungsbezeichnung Verwendung.

Auch das alkoholische Mischgetränk *Punsch* hat im Romanes bis heute sein etymologisches Pendant: *pandsch* - *fünf*. Das Getränk sollte fünf

Zutaten enthalten, und wurde von den englischen Kolonialherren *punch* (lies *pantsch*) notiert. Die deutsche Leseweise lieferte den *Punsch*, das Ohr hörte *Pantsch* und beließ dies für das Mischen von Wein mit Fremdstoffen, *das Pantschen*. Ein weiteres Pendant in diesem Bedeutungskreis ist der *Pantschab*, das *"Fünf"-Strom-Land*.

Bei einem anderen indischen Landesteil, dem *Radschastan*, lassen sich beide Komponenten im Romanes wiedererkennen: Der *raj* - *Herr*, dort eher der *König*, *Herr-scher*, und sein *than* - *Ort*, *Land*. Die lautliche Abwandlung *radsch* ist eine örtliche Entwicklung.

Der lautliche Zusammenhang mit dem *Himalaja*, wörtlich dem *Zufluchtsort des Schnees*, ist weniger offenkundig. *Hima* hat sich über *himva*, *himv*, *hiv* zu *jiv* entwickelt, nach den selben Lautregeln wie z.B. *náman*, *gráma* zu *nav*, *gav* (*Name*, *Dorf*, *"Kaff"*). Davon ausgehend hat sich dann auch die Bezeichnung für die kalte Jahreszeit *ivend*, *jevend* u.ä. entwickelt.

Der Name der indischen Göttin *Kali*, eine schreckenhafte Verkörperung der göttlichen Energie des Gottes *Schiwa*, ist für die allermehrsten Roma kein Rätsel. Wie bei den Indern bedeutet *kali* die *Schwarze* und bezog sich ursprünglich auf die dunkelhäutige vorarische Bevölkerung Indiens, von der vermutlich auch das Wort selbst stimmen dürfte.

Peter Wagner

ROZHOVOR S RONALDEM LEE

*O kanadském romském novináři, politikovi, spisovateli (a také trochu dobrodruhovi) Ronaldu Lee jsem věděla nejméně čtyřicet let. Zejména od chvíle, kdy jsem si přečetla jeho "beatnický" autobiografický román **Goddam Gypsy** (Zatracenej cikán) (Montreal 1971), toužila jsem se s ním setkat. Podařilo se mi to teprve v létě 2001 v Torontu, kam se před třemi lety přestěhoval z Montrealu, aby pomáhal romským emigrantům z bývalých komunistických zemí. Při svém setkání s tímto milým a přátelským člověkem jsem na magnetofon zaznamenala následující rozhovor.*

MH

Narodil jsem se v Montrealu v roce 1934. Moje matka Helena Battersbyová-Leeová pochází z "romaničelské" rodiny Lee z Anglie. Anglická Romka. Přijela sem sama jako imigrantka po první světové válce.

- Proč ?

Neznám tu historii dost dobře, protože moje matka zemřela, když mi bylo šestnáct let, takže jsem se to dozvěděl z druhé ruky od svého strýčka a od ostatních Romů. Něco vím také z fotografií. Zkrátka a dobře: Moje matka pocházela z romaničelské rodiny Lee v Británii a přijela do Kanady velmi mladá - bylo jí sedmáct nebo osmáct. Přijela sem za prací, protože můj dědeček utrpěl v první světové válce nervový otřes od výbuchu granátu. Vrátil se z války a už nikdy nebyl schopen znovu pracovat. Měl velkou rodinu - jedenáct dětí, a tak měli co dělat, aby vůbec přežili. Takže všichni museli jít do práce a moje matka přijela do Kanady v rámci nějakého emigračního projektu. V Kanadě se seznámila s mým otcem. Otcovi příbuzní - pocházel z rodu Kalderašů - utíkali před bolševismem. Živili se hudbou. Matku si vzal otec podle romského zákona, nebyli oddáni legálně. Otec s matkou jezdili po Kanadě, já jsem se jim narodil v Montrealu v zábavním parku nazvaném Dominion Park ve východní části města. Právě tam se soustřeďovali kanadští Romové - většinou Kalderaši, Romové z Británie - Romaničelové

a skotští traveleři. Věštili budoucnost, hráli hazardní hry, měli různé pouťové atrakce - zkrátka všechno, co Romové tehdy mohli provozovat. Bylo to také zimoviště Romů. Můj otec a jeho rodina hráli v Samovar-klubu v Montrealu. To byla ruská restaurace na Peel Street, pod Saint Catherine. Bělogvardějšští emigranti tam chodili poslouchat rusko-romskou hudbu, kterou znali z carského Ruska. Můj strýček Louis tam pracoval jako vrátný, byl oblečený v kozáckém oděvu. Restauraci zavřeli těsně před druhou světovou válkou. Katolická církev v Quebecu podporovala Franca a falangu a podněcovala francouzsky mluvící Kanadany proti Rusům, kteří naopak podporovali ve Španělsku republikány. Rodina mého otce pak odešla do New Yorku a tatínek později odjel s ostatními do Latinské Ameriky. Pak už ztrácím jeho stopu.

V roce 1939 řekla má matka jedněm svým přátelům - nebyli to Romové - jestli by mě nevzali do Anglie na prázdniny, abych mohl navštívit dědečka a babičku. Bylo mi tehdy pět let. Měl jsem v Anglii strávit několik měsíců a pak se vrátit do Kanady. Jenomže jsme odjeli v červenci a v září začala válka. Bylo vyhlášeno embargo na turistiku, a tak jsme v Anglii uvízli.

- To jste žil tehdy u dědečka a babičky?

Ne pořád. Bydlel jsem u těch lidí, co je matka požádala, aby mě vzali do Anglie. V podstatě za mě před zákonem zodpovídali, takže se stali mými poručníky. Moji prarodiče se o mě nemohli starat. Dědeček byl velmi nemocný a babička byla příliš stará, než aby se mohla starat o dítě. Ovšem vídal jsem se s nimi. Romaničelové za války pracovali hlavně v zemědělství, což bylo životně důležité, protože většina mužů byla v armádě. Podle potřeby se přemísťovali po celé zemi, sklízeli brambory, sušili seno a dělali další zemědělské práce. Tak jsem se seznámil s mnoha Romaničely. Žil jsem na severu blízko skotských hranic.

R. Lee během rozhovoru s M. Hübschmannovou (2001)

Válku jsem prožil v Británii a po válce mě poslali zpátky k matce, která se mezitím rozešla s otcem. Měla nového manžela - anglického Romaničela. Jenomže já jsem se s ním nesnesl, a tak jsem ve čtrnácti letech odešel z domova. Žil jsem u svého strýčka Louise a jeho rodiny a našel si zaměstnání v lunaparku.

Za války se mi v Anglii dostalo základního školního vzdělání, takže když jsem se vrátil do Kanady, absolvoval jsem jeden rok střední školy. Pak už jsem chodil do večerní střední školy, na které jsem také odmaturoval. Pak jsem na univerzitě absolvoval kurs žurnalistiky a tvůrčího psaní a stal se novinářem.

Ale ještě než jsem začal pracovat jako novinář, mnoho let jsem cestoval s Kalderaši. Dělal jsem romskou práci - **romani buti** - cínovali jsme kotle, opravovali sudy a bojleru a prováděli servisní údržbu restauračních kuchyní.

Když jsem ještě chodil do večerní školy, jezdil jsem v létě se strýčkem Louisem. Spolupracovali jsme s anglickými Romaničely z Kanady a USA. V kočovných lunaparcích byli i Kalderaši, hlavně věštkyně a muži obsluhující hrací stolky. Romaničelové dělali akrobacii na motocyklech, předváděli akrobatické kousky, jezdili přes ohnivé obruče. Byla to poslední léta velkých lunaparků v Kanadě. Koncem padesátých let pojízdné lunaparky více méně zanikaly s výjimkou malých maringotkových lunaparků patřících rodině Mitchellových, což byli kanadští Kalderaši. Ale dříve, ve třicátých, čtyřicátých a nejvíce v padesátých letech jezdily tyhle lunaparky po celé Kanadě a Spojených státech. Vyjely z Halifaxu v provincii Nova Scotia, dojely až na západ do Montrealu a pak se vydaly do Hamiltonu, Windsoru, z Windsoru odjely do Detroitu, Chicaga, udělaly okruh a vracely se přes New York. Zčásti jsem vyrůstal v lunaparcích. Jezdil jsem se strýčkem. Byl to vlastně bratranec mé matky. Většina matčiných příbuzných odjela po druhé světové válce buď do Austrálie, nebo do Spojených států. Můj strýček Jack Lee odjel do Austrálie. Byl cvičitelem koní a koňským handlířem. Několik příbuzných v Británii zůstalo, ale já jsem s nimi už před lety ztratil kontakt, protože jsem byl v Kanadě. Když moje matka zemřela, vzala si s sebou do hrobu všechno, co věděla.

Dělal jsem hodně druhů práce. Téměř celá šedesátá léta jsem pracoval pro muzeum v Montrealu jako konstruktér modelů, opravoval jsem starožitnosti, psal jsem pro muzeum texty, dělal jsem rešerše a všechno možné.

- Víím, že jste stavěl lodě.

Ano, jsem považován za odborníka na modely historických lodí. Mnoho lidí říká, že to není romské zaměstnání, ale já jsem vyrostl v severní Anglii a tam byl o lodě velký zájem, a také o námořní historii. Když jsem byl malý, v sousedství bydlel jeden člověk a ten stavěl modely lodí, byl námořník a probudil ve mně zájem o lodě. Zapůsobilo to na mě už jako na dítě.

Do Anglie jsem se vrátil v letech 1969-1971, abych tam pracoval na vzniku romských organizací, protože v Kanadě tehdy žádné romské hnutí neexistovalo. Kanadští kalderašští Romové přežili jako skupina. Mluví romsky a zachovávají své zvyky, ale stali se z nich Kanadčané. Nikdy nezažili holocaust ani komunismus, přizpůsobili se Kanadě a USA nebo Latinské Americe. Z amerických Romů jsou teď Američané. V Evropě se Romové dali snadněji identifikovat, a proto byli perzekvováni. V Americe je ale taková směs ras a etnických skupin, že Romové

se v městském prostředí mohou úplně ztratit. Romové v Kanadě a USA přestali být kočovníky - přesunuli se do městských oblastí a splynuli. V Mexiku dosud někteří Romové kočují, ale většina z nich je usedlá. Ve Střední a Jižní Americe žijí nejméně dva milióny Romů - jsou tam Kalderaši a jiní olašští Romové, Beašové, Gitanos a v současné době i muslimští romští emigranti z Balkánu. I v USA žije hodně skupin Romů. Kalderaši, Mačvajové, Romaničelové a skotští a irští traveleři byly největší skupiny, které tam žijí už přes sto let. Usazují se i nové skupiny přicházející jako uprchlíci ze střední a východní Evropy a Balkánu. Podle odhadu žije v USA asi milión Romů, v Kanadě jich je asi 60 000.

Romové tu nežijí ve velkých etnických konglomeracích, jako jsou ghetta nebo mahaly. V Torontu žijí Romové po celém městě. Totéž v Montrealu. Ztrácejí se v multietnickém prostředí amerických velkoměst. V Torontu patří 65 procent obyvatel k na první pohled viditelným etnickým menšinám. Kdo mezi nimi pozná Romy? Obrana Romů v obou Amerikách je jejich "neviditelnost".

- A co jazyk? Není tenhle rozptyl katastrofou pro kulturu? Nemizí kultura?

Jazyk přežil. Romové přežili a jejich kultura nemizí. Například Kalderaši stále dodržují zákony **krísi** (romský skupinový soud) a **marimé** (pravidla dodržování rituální čistoty). Tohle všechno si uchovali. Když potkávám Romy přicházející z Evropy, mnozí už o **romani krísi** nevědí nebo říkají: Můj dědeček mi o tom vyprávěl.

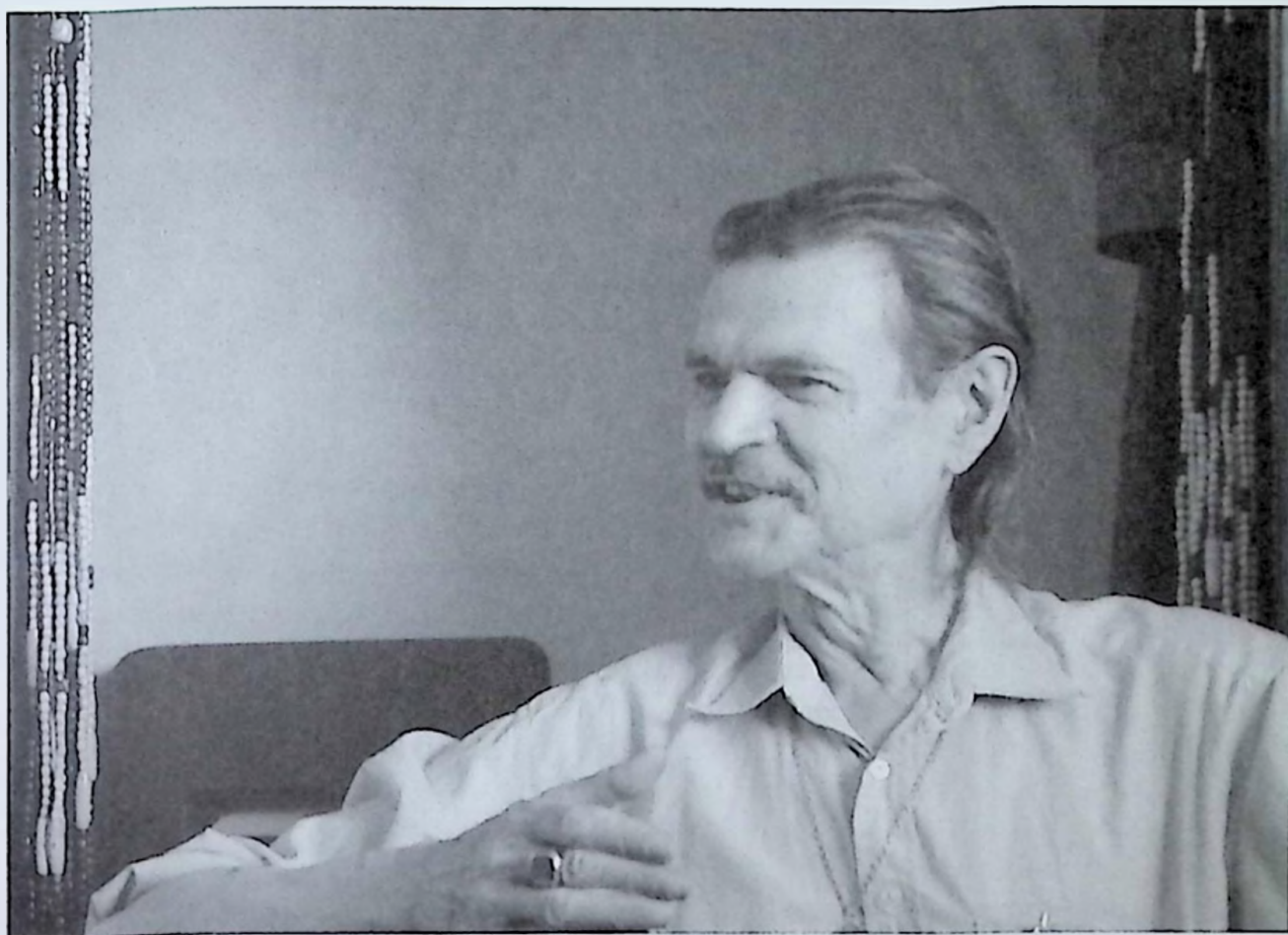
Ztratili zákony **marimé**: Chodí do koupelny a všichni členové domácnosti používají jeden ručník. Všichni používají stejné nádobí. Věci pro muže a věci pro ženy nejsou odděleny. Všichni používají stejné mýdlo. Olašští Romové z Maďarska si to uchovali. Ale Rumungrové to ztratili. Když se jim snažíte vysvětlit, co to znamená mít vlastní skleničku nebo talíř, těžko to chápou. Vymizela i romská **paťiv** (úcta) a **kuntari** (rovnováha). To všechno zřejmě zničil komunismus.

- Co to je kuntari?

Víra, že všechno se chová tak, aby byla zachována rovnováha. Olašští Romové věří, že všechno musí být v rovnováze. Pták, který létá, je v rovnováze. Zvíře, které chodí po zemi, je v rovnováze. Ale třeba taková slepice, tedy pták, který nelétá, to je něco nešťastného - **bibachtalo**. Hodně Romů nejí vejce, protože pocházejí z tvora, který není v rovnováze. Ani obojživelníci nejsou v rovnováze, protože žijí ve dvou prostředích - ve vodě a na zemi. I neplodnou ženu považují Romové za "jalovou". Není v rovnováze, protože nikdy neměla děti. Dospělý neženatý muž není v rovnováze, protože by měl být ženatý, a dospělá žena by měla být vdaná a měla by zplodit děti. To je podstata **kuntari** nebo **kintali**. Je to křehká rovnováha statusu, prostředí a funkce.

- Mohu se zeptat, jak jste kuntari dodržel ve svém osobním životě vy, jinými slovy, jste-li ženatý?

Ano, moje bývalá žena byla francouzsko-kanadská a indiánská míšenka. Byla víc Indiánka než Frankokanaďanka, ale mluvila francouzsky. Vzali jsme se velmi mladí. Měli jsme pět dětí, všechny jsou dnes už dospělé. Rozvedli jsme se v roce

1994. Od té doby jsem žil sám, až jsem si před dvěma lety vzal svou nynější ženu, která je Američanka romsko-italského původu. Seznámil jsem se s ní na "rom-netu". To je romský internetový server, který vytvořil Ian Hancock. Začali jsme si dopisovat přes romský internet a potom jsme se osobně setkali. Máme hodně společných zájmů - oba se zajímáme o jazyky, historii, tanec, spiritualitu atd. Sešli jsme se v Torontu v roce 1998 a za rok nato jsme se vzali. Ted' žijeme šťastně v Torontu. Manželčin dědeček přijel do Spojených států z Itálie a její otec si vzal Američanku. Moje žena byla vychována v Arizoně, vystudovala antropologii na univerzitě a poté ještě systémové inženýrství. Její otec byl univerzitní profesor, ale nyní je v důchodu.

- A co vaše děti, zajímají se o romskou historii a kulturu?

Některé ano. Moje dcera Dalila, ta nejstarší, tančila romské tance. Ted' žije v Tbilisi v Gruzii. Je provdána za britského diplomata, s kterým se seznámila v Šanghaji. Tam pracovala dva roky jako učitelka módního návrhářství. Mluví romsky, protože jako dítě žila v kalderašském prostředí v Quebecu.

Další dcera Diana je malířka a zrovna ted' žije v Malaze ve Španělsku. Bydlel jsem s ní, než jsem se odstěhoval z Montrealu. Ale pak odjela do Španělska a žije tam. Další dvě dcery žijí v Montrealu, obě absolvovaly univerzitu a můj syn Stefano pracuje s Romaničely. Je s nimi na cestách - maluje sprejovými barvami, asfaltuje silnice. Má svůj vlastní podnik, prodává a kupuje stará auta, osobní i nákladní, a obytné přívěsy. Pracuje i se dřevem a dělá tesařské práce. A také dělá

hudbu, ale ne romskou - dělá tradiční kanadský mainstream. Skládá vlastní písně a hraje na kytaru. Někdy vystupuje společně se mnou, jenomže já bydlím v Torontu a on žije poblíž Montrealu.

- *Jste se svými dětmi v kontaktu?*

Až na tu malířku jsou všichni na e-mailu, takže si mailujeme. Můj syn na e-mailu není, ale pravidelně ho vídám. S manželkou často zajedeme na pár dní do Montrealu, cesta autem tam trvá sedm hodin.

- *A se svou nynější ženou děti nemáte?*

Ne. Ona má dceru s bývalým manželem, je jí osm let.

- *Znáte tedy velmi dobře oba světy - romský i neromský...*

Ano. Dělal jsem **romani buti** (romskou práci) a dělal jsem i **gadžikani buti** (neromskou práci). Od roku 1972 do roku 1984 jsem byl v Montrealu redaktorem časopisu. Byl jsem novinářem na volné noze, nějaký čas jsem měl svou vlastní speciální agenturu s jedním partnerem, ale nyní jsem výkonným ředitelem centra prosazujícího zájmy Romů. Píšu a přednáším. A také mám na starosti publicitu a informace - vedu přednášky a semináře o Romech, o romské kultuře, jazyce, o tom, proč Romové přicházejí do Kanady. Dělán také práci pro právníky, připravuji jim podklady, připravuji imigrační dokumenty pro uprchlíky. A také jsem tlumočník imigračního soudu a soudu pro uprchlíky. V podstatě jsem aktivistou, pomáhám romským uprchlíkům a prezentuji romskou kulturu a historii kanadského národu i jako autor a novinář. Ještě se nechystám do důchodu.

Příštím rokem má vyjít moje nová kniha na téma romská historie a historie romských uprchlíků v Kanadě.

Jak pomáháte romským emigrantům?

Dříve jsem pomáhal uprchlíkům z komunistických zemí. V Montrealu jsem spolupracoval s romským lídrem Georgem Dimitrem. Pomáhali jsme jim tak, že jsme jim sehnali nejlepší imigrační právníky, umožnili jsme jim kontakt s lidmi, s nimiž se potřebovali setkat, radili jsme jim, jak získat řidičské průkazy, jak prodat **galby** (zlaté dukáty), aby v Kanadě získali peníze, atd. To jsou věci, s kterými může pomoci jen Rom. To nebyl velký problém. Pak sem začali přicházet Romové z nových "demokracií" a celkem nebudili žádnou pozornost. Když ale v srpnu 1997 odvysílala česká televize Nova dokumentární film o tom, jak se mají Romové v Kanadě dobře, bylo najednou podáno 1.500 žádostí českých Romů. Hned to bylo publikováno v Torontu, dostalo se to do kanadských novin, do televize a do rozhlasu. A Kanada začala být náhle rasistická. Utahuje se to, ale kdyby někdo studoval historii kanadské imigrační politiky, snadno zjistí, že určité skupiny uprchlíků nebo imigrantů jsou označovány za nežádoucí. Začalo to černocho přicházejícími z Ameriky, pak následovali Číňané, Židé, irští katolíci, Japonci. Určité skupiny byly pronásledovány pro svou etnickou příslušnost, barvu pleti nebo z různých jiných důvodů, které byly

Vpravo nahoře: Ronald Lee se svou první ženou Mariou
Vpravo dole: v pozadí Leeův model slavného kanadského škuneru "Blue Nose" (Modrý nos)
(Přebal románu Goddam Gypsy, Montreal 1971)

odrazem postojů bílých Kanadčanů evropského původu. Čeští Romové byli označeni za nežádoucí. V tisku bylo plno řečí typu "nepotřebujeme cikány, kteří přicházejí do Kanady, jsou to kočovníci, do kanadské společnosti se nevčlení".

Redaktorka kanadského časopisu *Nový domov* Věra Rollerová poskytla v srpnu 1997 interview. Moderátor se jí zeptal: "Co si myslíte o cikánech z České republiky, kteří prohlašují, že je doma Češi pronásledují?" Odpověděla: "Jsou to příživníci. Takové lidi v Kanadě nepotřebujeme! Přišli do Kanady jen proto, aby dostali sociální podporu, seděli na zadku, pili pivo a čekali na další sociální dávku." Takhle tedy přijala romské emigranty komunita českých emigrantů. O měsíc později *Československá společnost pro pomoc přistěhovalcům v Kanadě* (vládou sponzorovaná skupina, která pomáhala českým uprchlíkům před pádem komunismu) veřejně oznámilo, že v Čechách k žádné perzekuci Romů nedochází. V dopise otištěném v místních novinách Češi tvrdili, že čeští Romové jsou uprchlíci ekonomičtí. Dopis se dostal na kanadské ministerstvo pro přistěhovalectví a vzápětí byl otištěn ve všech novinách s titulkem: "Češi popírají rasismus v České republice". George Kubes, slovensky mluvící kanadský právník, je na základě *Zákona o zločinech z nenávisti* zažaloval, ale žaloba dosud není vyřízena. *Československá společnost pro pomoc přistěhovalcům v Kanadě* si prolistovala torontský telefonní seznam a na všechna česká jména rozeslala žádost o peněžní příspěvek na soudní spor. Mezi nositeli českých jmen ovšem byli i čeští Romové! Ty žádost o peníze velmi pobavila.

A dále se stalo, že reportéři převzali slovo "gypsy" (cikán) jako stereotyp z viktoriánské literatury, kde znamenalo "kočovník", "tulák", "dnes je tady, a zítra odjede v pomalované maringotce". Neinformovali čtenáře, že čeští Romové jsou vlastně slovenští Romové, a ti byli po staletí usazeni v etnicky vymezených osadách.

Řekl jsem kanadským médiím, že Romové z České republiky nikdy nekočovali a nemají nic společného s běžnou představou o kočovnicích. V novinách nebylo nic o Letech, o Hodonínu ani o tom, že české Romy neshromáždili v táborech nacisté, nýbrž Češi. V kanadských novinách ani v televizi nebylo nic ani o komunistickém zločinu asimilace. Kanadské veřejnosti bylo řečeno, že "do Kanady přijeli tuláci, aby žili na úkor kanadského sociálního systému". Rozhodl jsem se v Torontu předvést jako novinář. Přijel jsem a s pomocí imigrační právničky Patricie Ritterové, která mi poskytla místo právního asistenta, jsem mohl pomoci založit nevládní organizaci *Romské komunitní centrum pro práva Romů v Torontu*. Seznámil jsem se s Paulem St. Claire, Amdim Asanoskim a později s dalšími a vytvořili jsme svou vlastní komunitní organizaci. Na podzim 1997 jeden z městských radních Alderman Gordon Chong veřejně prohlásil v rozhovoru pro *Toronto Sun*, že "Romové jsou pasáci a jejich ženy prostitutky a přicházejí sem, aby tu provozovali nevěstince". Zaslali jsme tedy dopisy na torontskou radnici a donutili jsme ho, aby předstoupil před městské představenstvo, kde mu bylo řečeno, aby se buď omluvil Romům, nebo odstoupil z funkce. Byla to jedna z našich prvních politických aktivit v Torontu.

- A omluvil se ?

Omluvil. A pak jsme se pustili do rasistických médií. Začal jsem psát články, začal jsem přednášet po celém Torontu, v různých organizacích zabývajících se

lidskými právy, na radnicích atd. Začali jsme nahrazovat slovo "cikán" slovem Rom. Máme ve Vancouveru sesterskou organizaci, kterou vedou Julia Lovellová a Mario Torres. Oni vlastně svou činnost zahájili ještě před námi. Čeští Romové přijeli do Vancouveru v létě 1996. Ale protože jich bylo jen 150, nedostalo se to do celostátních zpráv. Julia je provdaná za bratrance jednoho z mých nejlepších přátel, který žije v Ontariu. Ona je kanadská Romaničelka, její otec je Romaničel. Znal se s rodinou mé matky. Takže jsem Julii znal ještě dřív, než zahájila činnost své organizace ve Vancouveru v roce 1996. Byla to v podstatě charitativní organizace - nechala české Romy bydlet ve svém domě, našla pro ně přístřeší, pomohla jim sehnat právníky, a protože byla Romka, tisk o ni projevil značný zájem. Vlastně se stala celebritou. Kanadská státní filmová asociace pak natočila dokumentární film s názvem "Opre Roma", který byl uveden do kin v roce 1999.

- Ještě se vás chci zeptat, jestli jsou nějaké vztahy mezi Romy a Indiány - původními obyvateli Kanady.

Když přijeli čeští Romové, požádali naši organizaci, zda by bylo možné se s nějakými původními obyvateli Kanady setkat. Paul St. Claire a já jsme tedy navázali kontakt s kmenovou radou Mohavků v Brantfordu. Já totiž trochu mohavsky umím. Můj strýc Louis, s kterým jsem jako kluk jezdil s pojízdným luna-parkem, si vzal mohavskou ženu z Kanatake, což byla rezervace přímo za řekou Lachine poblíž Montrealu. Když jsem tedy cestoval se svým strýcem Louisem a jeho mohavskou ženou a švagrem, naučil jsem se trochu mohavsky.

A tak jsme zorganizovali setkání.

Když jsme přijeli s Romy z České republiky do mohavské rezervace, bylo na obou stranách překvapení, ne-li zklamání: Čeští Romové čekali, že Indiáni budou mít vigvamy, válečné čelenky z peří, zkrátka to, co viděli v holywoodských filmech o Indiánech. Mohavkové zase čekali, že romské ženy budou mít velké pestré šátky, široké sukně, dukáty v uších, tedy to, co považovali za romskou kulturu. Jak Romové, tak Mohavkové však měli na sobě džíny, sportovní boty, kožené bundy a baseballové čepice. Seděli, povídali si, dělili se o cigarety, vzájemně si připíjeli pivem a člověk nepoznal, kdo je kdo. Pak se stala velmi zvláštní věc: Náčelníka kmene úplně ohromilo, že čeští Romové dosud mluví romsky. Po 500 - 600 letech na Slovensku si byli schopni uchovat jazyk svých předků, zatímco Mohavkové svůj jazyk již ztratili. Zeptal se mne tedy: "Je váš jazyk něco jako ten náš?" A já mu řekl mohavsky: "Ni-i-haraškaragehta ni-ogwenhúnkeh," což znamená: "Sympatizuji s Děťmi písku." A on řekl: "Ale to je totéž, jak mluvíme my!" Pak jsem mu vysvětlil, jak se stalo, že umím trochu mohavsky a že romština je úplně jiný jazyk.

Ale setkání to bylo krásné.

(mírně zkráceno)

Z angličtiny přeložila Alena Smutná

Foto Tony Hübschmann

SUMMARY

Interview with Ronald Lee

Ronald Lee was born in Canada of Romani parents who emigrated from Europe. His mother arrived from England on an immigration scheme to work initially as a maid; of his father, Lee was told that he was a "refugee from Bolshevism." Lee's parents travelled across Canada working in typical Gypsy occupations like fortune telling, gambling and amusement parks. Lee was born in an amusement park in Montreal which was the winter stopping place for the Roma. His father would work during the winter months as a musician in a local Russian restaurant which has since become a gay bar. When he was five, Lee's parents sent him with friends who were making a visit to England, where Lee's grandparents lived. But the year was 1939 and the outbreak of the World War 2 prevented them from returning home until the end of the war. Lee left home at 14 and lived with his uncle, working the travelling carnivals until they died out around the end of the 1950s.

The Roma have basically avoided persecution in North America. Lee attributes this to the broad mix of immigrant groups which have settled there. This has allowed the Roma to blend in and become invisible, instead of standing out as they did in their European homelands. Yet despite this blending in, Lee says many Roma in North America have retained their traditions.

Lee earned his high school degree at night and went on to study journalism at university. Since then he has done a large variety of jobs. For a number of years he lived in a Kalderash community in Quebec and did typical Romani work: retinning mixing bowls, repairing vats and boilers, etc. (His novel "Goddam Gypsy" describes this period in his life). In the 1960s he worked for a museum in Montreal building models, restoring antiques and writing museum texts. He met his second wife on the Romnet Internet list serve created by Dr. Ian Hancock. Today Lee directs the Roma Community and Advocacy Center of Toronto, and writes and lectures on Romani issues. In recent years he has devoted much attention to combating a resurgent racism against the Roma, especially after several small but well-publicized waves of immigration of Roma from the Czech Republic.

Burton Bollag

Rastislav FILO

ŠPORTOVÝ KLUB SLOVENSKÝCH CIGÁNOV ROMA KOŠICE

V poslednom decéniu devätnásteho storočia sa začal futbal z britských ostrovov udomáčňovať aj v Uhorsku. Jeho priekopníkom bol Budapešti Torna Club (BTC, zal. 1897). Nová hra nachádzala najväčšiu odozvu najmä u študentov. Podľa príkladu BTC sa postupne zakladali futbalové odbory pri jestvujúcich atletických a telocvičných spolkoch nielen v Budapešti, ale aj na vidieku, a čoskoro vznikli aj prvé futbalové kluby. Na území terajšieho Slovenska boli založené prvé futbalové odbory v rámci telocvičných spolkov v Bratislave (PTE, jún 1898) a v Prešove (ETVE, september 1898). Premiérové stretnutie prvých domácich klubov PTE a ETVE sa uskutočnilo 22. mája 1899 v Bratislave v rámci krajinských telocvičných slávností, keď z víťazstva 2:1 sa tešili domáci hráči.

V období monarchie národnostný útlak nedovoľoval Slovákom spolčovať sa na etnickom princípe, a teda nemohli zakladať ani vlastné telovýchovné či športové spolky, úradné názvy boli maďarské, aj keď sa za nimi skrývala slovenská aktivita. Tá sa naplno prejavila až vznikom ČSR, keď boli vytvorené priaznivé podmienky pre rozvoj športu. Futbal sa dostával do popredia záujmu u verejnosti aj v tlači. Množstvo futbalových zanietencov zakladalo športové kluby v mestách a na vidieku. Významné miesto spomedzi nich patrilo Františkovi Švejdu, ktorý sa zaslúžil o rozvoj futbalu na východnom Slovensku. Pochádzal z viedenskej českej rodiny a hráčsky vyrástol v miestnych kluboch Cricketer, Vienna a Wacker. Po príchode na Slovensko pomáhal pri zakladaní ŠK Kriváň Liptovský Sv. Mikuláš (1919) a ŠK Slávia Košice (1922), kde bol hrajúcim trénerom. Zažil s týmto mužstvom jeho slávu i úpadok, podobne ako aj s mužstvom ŠKSC Roma Košice.

Športový klub slovenských Cigánov Roma Košice bol zložený v roku 1930 z iniciatívy Františka Švejdu, vrchného oficenta a vynikajúceho futbalového rozhodcu, Václava Čížka, obvodného inšpektora polície, a Viktora Immerglückera, zamestnanca policajného riaditeľstva v Košiciach. Táto ich aktivita našla pozitívnu odozvu aj u Spoločnosti pre štúdium a riešenie cigánskej otázky v Košiciach, ktorá mala za cieľ "cigánov tak duševne ako aj fyzicky vychovať, byť im na pomoci pri dosiahnutí plných a skutočných práv, aké sú ostatným členom ľudskej spoločnosti zaručené, a urobiť všetko, čo je potrebné, aby aj cigáni boli užitočnými členmi tohto štátu,

v ktorom žijú." ⁽¹⁾ V tomto období žilo v Košiciach vyše 70.000 obyvateľov, z toho k cigánskej národnosti sa prihlásilo iba 230, aj keď ich počet bol omnoho väčší. ⁽²⁾

Športový klub bol oficiálne ustanovený v marci 1931 na amatérskej báze. Stal sa členom Československého zväzu futbalového (ČsZF) a ako jediný rómsky klub na svete riadne registrovaným členom Medzinárodnej futbalovej federácie (FIFA). Mužstvo bolo zložené väčšinou z Rómov - hudobníkov, ktorí neraz celú noc hrali v miestnych zábavných podnikoch a cez deň usilovne trénovali pod vedením hrajúceho trénera Františka Švejdu, ktorý ich s obľubou volal "moji primáši" ⁽³⁾. Klub bol finančne veľmi slabý na to, aby začal oficiálne aj svoju verejnú činnosť, a tak sa "obracia na lepšie situované kluby so žiadosťou, aby mu v jeho ťažkých začiatkoch pomohli a tak umožnili mu pestovanie futbalového športu. S vďakou bude kvitovať darované mu postrádateľné staršie dresy, trenírky, kopačky, lopty a podobne. Dúfa, že jeho prosba bude vypočutá a že kluby prispejú tomuto snaživému a jedinému cigánskemu klubu, ktorý sa snaží o spoločenské vyniknutie medzi ostatnými rasami, sebumenším darom." ⁽⁴⁾

V nedeľu 29. mája 1932 na ihrisku pri štátnej nemocnici ⁽⁵⁾ o 15. hodine sa konečne dočkala športová verejnosť prvého verejného zápasu "čiernych športovcov" ⁽⁶⁾. ŠKSC Roma nominoval k zápasu z XI. výcvikového strediska záložných dôstojníkov (Kadetka) Košice nasledujúcich hráčov: Filko, Meissner, Balogh, Krok II., Nagy, Dányi, Berko, Horváth II., Švejda, Šustr, Slepčík II., Horváth III. a Horváth I. Aj keď Roma prehrala 0:6, zanechala u vyše 400 divákov príjemný dojem. Nie tak hrou, ako skôr vystúpením dvadsaťčlennej cigánskej hudobnej skupiny, ktorá hrala počas zápasu. O osem týždňov vybojovala Roma svoje prvé víťazstvo proti miestnemu maloklubu Kolping Košice 5:0, keď góly dali Berko a Filko po dva a Horváth jeden. Klub sa v tomto roku prihlásil aj do majstrovstva východoslovenskej župy ČsZF, kde v II. triede západného okresu mal zdatných súperov v ŠK Spišské Vlachy a ŠK Pokrok Krompachy. Týždeň pred začiatkom súťaže zohrala Roma svoj prvý priateľský zápas na vidieku práve so ŠK Spišské Vlachy a zahanbujúco prehrala 0:14. V majstrovstve župy Roma svoje domáce zápasy odriekla a v Krompachoch i v Spišských Vlachoch prehrala a obsadila posledné miesto bez jediného bodu so skóre 1:20. ŠKSC Roma hral v týchto zápasoch značne nedisciplinovane a živelne. V Spišských Vlachoch dokonca traja hráči počas stretnutia odišli bezdôvodne z ihriska. Sezónu ukončilo mužstvo vysokou prehrou s hráčmi XI. vozatajského prápora Košice 1:10. V tomto čase mal klub 22 hráčov ⁽⁷⁾, avšak jeho činnosť sa neobmedzovala iba na futbal. Bol vytvorený aj atletický odbor, ktorý sa úspešne uchádzal aj o členstvo v Československej atletickej asociácii ⁽⁸⁾.

Pred začiatkom jarnej časti sezóny usporiadal v marci 1933 ŠK Roma opäť ples pre svojich priaznivcov i širokú verejnosť, ktorý sa tešil veľkej popularite ⁽⁹⁾. Tento rok sa stal pre ŠKSC Roma najúspešnejší v jeho histórii. Už začiatkom januára sa začali objavovať v tlači správy o zahraničnom zájazde klubu. V marci sa už konkrétne uvádza, že "Slovenský cigánsky klub ŠK Roma dostal pozvanie k zájazdu do baltských štátov, a sohraje v Rige a ďalších mestách v Lotyšsku, Estónsku a Litve niekoľko zápasov. Okrem futbalových zápasov usporiada tiež niekoľko koncertov." ⁽¹⁰⁾ Tu treba pripomenúť, že zájazd dojednal František Švejda, ktorý sa s ňou zúčastnil - počas svojho pôsobenia v košickej Slávii v roku 1928 - zájazdu do Estónska a Lotyšska. Keďže tam zanechal dobrý dojem, znova ho radi prijali s jeho novým klubom. Skôr ako však ŠKSC Roma vycestoval, zohral niekoľko zaujímavých priateľských stretnutí. Za zmienku stojí najmä zápas s jed-

ným z najlepších slovenských mužstiev v tomto období, I. ČsŠK Košice (0:14), remíza so silným mužstvom FAK Michalovce (2:2) a víťazstvo nad ČsŠK Moldava nad Bodvou na jeho ihrisku (3:0). Všetky tieto zápasy s kvalitnými súpermi dobre preverili hru mužstva a poslúžili na prípravu, a najmä zlepšenie sa v technike hry, taktike a disciplíne pred náročnými zápasmi na pripravovanom zájazde.

Zájazd ŠKSC Roma Košice sa tešil veľkému záujmu verejnosti i tlače. Vyskytli sa však aj negatívne ohlasy. V Lidových novinách sa vyjadrovali "o pochybné sláve" cigánskych športovcov, ktorí by radšej mali zostať doma a nechodiť robiť "ostudu". Tieto arogantné útoky však verejnosť odmietala a Slovenský východ v ich mene píše, že "klub nešiel na zájazd do baltických štátov z vlastnej vôle, ale dostal od nich lichotivé pozvanie snád' už preto, že sa tam venuje cigánskej otázke značná pozornosť. Takýto útok na snaživý klub, na klub, ktorý svojim slušným vystupovaním získal sympatie celej športovej verejnosti u nás, vyvolal veľké pohoršenie v kruhoch športovcov, i tých čitateľov, ktorí venujú mnoho pozornosti a času kultúrnemu a sociálnemu pozdvihnutiu cigánov. Akoby sa chcelo úmyselne poškodzovať turné cigánskej Romy."⁽¹¹⁾

V piatok 16. júna 1933 o 7.58 hod. odcestovala rýchlikom z Košíc cez Bohumín do Varšavy 17-členná výprava ŠKSC Roma Košice pod vedením Fr. Švejdu a V. Čížka. Na stanicu sa prišli s nimi rozlúčiť fanúšikovia a funkcionári klubu. Hráči klubu odchádzali z Košíc na zájazd nielen ako futbalisti, ale aj ako propagátori hudby slovenských Cigánov, preto s výpravou cestoval aj známí cigánsky primáš Horváth. Hneď po odchode z Košíc začala cigánska hudba hrať vo vagóne, ktorý bol čoskoro preplnený zvedavými cestujúcimi. Z Varšavy výprava cestovala cez Rigu až do Revallu (Tallin), hlavného mesta Estónska. V celom meste bolo množstvo letákov a veľkých plagátov, oznamujúcich "senzačný" zápas s jediným cigánskym klubom ŠK Roma Československo. Celá výprava sa tešila veľkej pozornosti estónskych časopisov, ktoré jej vo svojich športových rubrikách venovali značnú pozornosť. Prvé stretnutie zohral ŠKSC Roma v utorok 20. júna s mužstvom TIK Tallin (1:5) v nasledujúcej zostave: J. Horváth, R. Hák, Slonka, L. Balogh, Herdický, V. Horváth, E. Horváth, Filko (strelec prvého gólu na zájazde), F. Švejda, Husák, Markovič. Napriek prehre, keď na tvrdosť súpera doplatili štyria hráči, sa hra mužstva obecenstvu páčila a pri odchode z ihriska bolo nadšene pozdravované. O sile súpera svedčí i výsledok zápasu s viedenským profi-mužstvom WAC, ktoré tu bolo na jeseň predchádzajúceho roku porazené 3:1⁽¹²⁾. O dva dni na to ŠKSC hostil majster Estónska - Sport Tallin (0:4). Na zápase

1. Slovenský východ, 26. 2. 1931, s. 3.

2. Národnosť československých štátnych príslušníkov a počet cudzincov. In: Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I., Praha 1934, s. 35.

3. Východ republiky - pondelník, 21. 10. 1935, s. 3.

4. Slovenský východ, 11. 4. 1931, s. 3.

5. Klub nemal vlastné ihrisko a všetky svoje domáce zápasy hral na tomto ihrisku.

6. Slovenský východ, 29. 5. 1932, s. 7.

7. Športový týždeň, 13. 2. 1933, s. 7.

8. Slovenský východ, 25. 10. 1932, s. 6.

9. O cigánskych plesoch pozri bližšie Čorbová, S: Spoločenský život v Košiciach v období I. ČSR. Diplomová práca, FF UK v Bratislave 1993, katedra etnológie, s. 91 - 92.

10. Slovenský východ, 13. 8. 1933, s. 3.

11. Slovenský východ, 24. 6. 1933, s. 9.

12. Slovenský východ, 27. 6. 1933, šport.

bol prítomný aj československý veľvyslanec spolu s celým personálom veľvyslanectva. O zápasy s Romou prejavili záujem aj ďalšie kluby, ale mužstvo malo určený presný plán cesty, a tak už večer o 0.12 hod. odchádzalo na dvanásťhodinovú cestu vlakom do hlavného mesta Lotyšska Rigy. Na stanici boli srdečne privítaní, a ako uvádzal vedúci výpravy V. Čížek, "autami sme odvezení do hotela Room, kde sme ubytovaní. Hotel Room je najkrajší a najprepychovejší v celom Lotyšsku. Ubytovanie v tomto hoteli je pre nás vyznamenanie. Môžem smelo povedať, že v takomto hoteli cigáni ešte nikdy nebývali a pravdepodobne ani bývať nebudú. Máme každý svoju vlastnú izbu s kompletným prepychovým zariadením. I stravovanie je pre nás priamo prepychom."⁽¹³⁾

V Lotyšsku sa výborne prezentovala aj cigánska kapela. Jej účinkovanie bolo pekne opísané v správe, ktorú uverejnil Slovenský východ: "24. až 26. júna koncertuje naša kapela v reštaurácii Otto Schwarza na Štande, kde je tiež ubytovaná. Rozsiahle miestnosti preplnené sú kúpeľnými hosťami, ktorí si už vopred rezervovali všetky stoly. Každý kus zahraný cigánskou kapelou je kvitovaný obrovským potleskom, takže cigáni hrajú bez prestávky od 17. do 2. hodiny. Aj zbývajúci footballisti boli odvezení autocarom na Štand, kde celá naša výprava užíva morských kúpeľov. Večer 26. júna už koncertovala naša hudba od 18. do 24. hodiny v kaviarni hotela Room. I tu dosiahla plného úspechu. 27. júla na žiadosť tunajších hudobných odborníkov hrá naša hudba v Radio-Studio od 10. do 14. hodiny, kde asi 8 piesní bolo natočených na gramofónové dosky. Cigáni odmenení boli pochvalou riaditeľa Radio-Studio a iných pozvaných odborníkov. Každý hudobník dostane po jednej doske z nahraných kusov a fotografie kapely. Prichádzajú fotografisti a každý predstihuje sa, aby mal čo najviac snímok."⁽¹⁴⁾

Hneď v prvom zápase čakal na Romu silný celok RFK Riga, majster Lotyšska, ktoré malo vo svojich radoch aj osem reprezentantov národného mužstva. Hráči ŠKSC Roma hrali s obrovským nadšením, nadmieru obetavo a po krásnej kombinačnej a disciplinovanej hre porazili RFK senzačne, ale zaslúžene 1:0 gólom Filka. Podľa vedúceho výpravy Václava Čížka "boli prvé dva neúspechy viac dôsledkom nezvykle dlhej a únavnej cesty, cudzieho prostredia a prirodzene vysvetliteľnej trémy, že hrá sa prvý raz v zahraničí a že k ich zájazdu je sústredený záujem celej svetovej verejnosti, čo najlepšie potvrdzuje fakt, že Rome dostalo sa už okrem nabídky z Maroka a Alžíru ďalších nabídk z Ruska a Fínska."⁽¹⁵⁾ V nasledujúci deň bol zohraný zápas so židovským klubom Hakoah Riga (1:3) za prítomnosti 2 500 divákov a československého veľvyslanca v Lotyšsku. Po stretnutí klub cestoval osem hodín vlakom do Liepaje, kde bol hosťom armádneho športového klubu ASK Liepaja. Tu sa opäť výborne prezentovali hudobníci. V podvečer už koncertovali vo veľkej sále hotela Sct. Petersburg, preplnenom pozvanými hosťami z radov dôstojníkov so svojimi rodinami, a večer v dôstojníckom kúpeľnom dome Armé Kurhaus až do 3. hodiny ráno. Po krátkom oddychu nastúpilo mužstvo potom k stretnutiu s ASK Liepaja (1:2), ktoré však nešťastne prehrali penaltou 30 sekúnd pred koncom zápasu. Večer kapela opäť koncertovala v dôstojníckom klube. Dňa 1. júla bol prítomný koncertu a potom tanečnej zábave aj minister vnútra, armádny generál so svojou manželkou, dištriktčný prezident, policajný prefekt, veliteľ vojnového loďstva, dôstojnícky zbor a mnoho iných významných hostí. Spokojnosť s našou kapelou bola vyjadrovaná častým a hlučným potleskom, ktorý vyvrcholil po zahraní lotyšskej národnej piesne, ktorú nacvičila kapela hneď po príchode do Liepaje. Na

počesť nášho klubu usporiadal ASK Liepaja o polnoci, avšak takmer pri dennom svetle, skvelý banket, ku ktorému sa dostavila aj už spomínaná vybraná spoločnosť. Družná zábava potrvala až do piatej hodiny ráno. Pri tejto zábave obstál klub skvele, čo nemožno povedať o futbalovom zápase s Olympiou (1:4), ktorý sa hral už o 12.30 hod., nakoľko poobede sa konal v meste spevácky festival, ktorý má celoštátny charakter a veľkú popularitu u miestnych obyvateľov. Klub v závere zápasu podľahol únave v dôsledku vyčerpanosti z cestovania a z predchádzajúcich zápasov, keďže za päť dní odohral štyri. Večer 2. júla odchádzal ŠKSC Roma z Lotyšska do Kaunasu, hlavného mesta Litvy. Aj tu odohrala kapela množstvo koncertov a 6. júla mužstvo aj víťazný zápas so židovským klubom Bar Kochba (1:0). Dňa 8. júla nastúpili definitívnu cestu do vlasti. V nedeľu 9. júla o 24. hod. prišla výprava do Bohumína a v pondelok o 9.16 hod. pražským rýchlikom do Košíc. Klub sa vrátil domov o štyri dni skôr, nakoľko niektorým členom výpravy sa už minula dovolenka, aj keď program bol rozšírený o ďalšie účinkovanie. ŠKSC Roma však prisľúbil, že podľa možností uskutoční ešte tohoto roku zájazd nielen do baltských štátov, ale aj do Nórska, Fínska, Švédska a Poľska.

Úspešný zájazd Romy, o ktorom referovali naše i zahraničné časopisy ⁽¹⁶⁾, vzbudili v domáciach i zahraničných športových združeniach všeobecnú pozornosť, čo najlepšie potvrdzuje to, že klubu sa dostávali nové, neraz lákavé ponuky na domáce aj zahraničné ihriská. Klub mal v tomto čase obrovskú popularitu. Do zahraničia sa však už nikdy nedostal a svoje zápasy hral iba s domácimi mužstvami. Prvý po návrate odohral v auguste v Levoči s miestnym ŠK (2:4) a po zápase sa prezentovala aj klubová kapela. S veľkým záujmom sa stretol zápas ŠKSC Roma v Liptovskom Sv. Mikuláši s VŠK (2:3). Oba kluby boli založené za účasti Františka Švejdu, ktorý sa tu tešil veľkej obľube. Z odohraných priateľských zápasov je úspechom klubu remíza (1:1) s dobrým mužstvom KSC Košice.

Popularita košickej Romy sa prejavila aj vo zvýšenom záujme hrať za tento klub a tak klub zriadil aj svoju rezervu. Taktiež mládež mala svoje dorastenecké mužstvo, označované ako benjamínci, ale to nedosiahlo výraznejších úspechov.

V septembri začalo aj majstrovstvo I b triedy východnej skupiny, II. okrskok. ŠKSC Roma mal za súperov ŠK Trebišov (0:2), ČsŠK Moldava nad Bodvou (3:0, kontumačne), ŠK Vranov nad Topľou (1:1) a ŠK Ťahanovce (1:5) a obsadil 4. miesto, keď jesenné prvenstvo si vybojoval Trebišov, ktorý ani jeden zápas neprehral.

Pri príležitosti osláv 15. výročia československej samostatnosti bol usporiadaný v nedeľu 29. októbra v Košiciach futbalový turnaj miestnych čs. klubov za účasti I. ČsŠK, ŠKSC Roma, ŠK Nemocnica, XI. pešieho pluku 32 "Gardský" a ŠK Ťahanovce. Noviny návštevníkov informovali, že "kluby zohrajú na ihrisku pri štátnej nemocnici bleskový turnaj v dobe od 8. do 12. hod. a od 13. do 17. hod., v ktorom sa stretne každý s každým 2x15 min. Medzi predposledným a posledným zápasom bude nástup všetkých mužstiev spolu s dorastencami, ktorí pozdravia obecenstvo a vzdajú hold štátnej vlajke. Po skončení turnaja bude odovzdanie čestných cien

13. *Slovenský východ*, 29. 6. 1933, s. 2.

14. *Slovenský východ*, 5. 7. 1933, s. 6.

15. *Slovenský východ*, 29. 6. 1933, s. 5.

16. *Nemecký časopis "Baltische Neue Presse"* prinášal pravidelné správy o účinkovaní klubu na tomto zájazde. Tento časopis, ako aj rôzne reklamné letáky a fotografie za zájazd Romy boli prezentované v skrinke "Slovenského východu" v Košiciach na Štefánikovej ulici 94.

zúčastneným mužstvám. Vstupné na tento turnaj bolo stanovené skutočne nízke. Dopoludnia na sedadlá 3 Kč, k státiu 2 Kč, študenti, vojsko, deti, nezamestnaní a rodiny cigánskych príslušníkov 1 Kč. Popoludní potom na sedadlá 4 Kč, k státiu 3 a 2 Kč, deti, nezamestnaní a rodiny cigánskych príslušníkov 1 Kč. Čistý zisk bude venovaný dorasteneckým fondom zúčastnených klubov."⁽¹⁷⁾ Víťazom sa stal podľa očakávania I. ČsŠK; ŠKSC Roma obsadil piate miesto, keď dokázal iba dvakrát remizovať. Klub zakončil sezónu mikulášskou zábavou vo štvrtok 7. decembra o 20. hod. v miestnostiach bývalej reštaurácie Orient na Komenského ulici s pestrým program a "polnočnou scénou".

Jarnú sezónu 1934 začal klub v apríli priateľským zápasom s ŠK Nemocnica Košice (2:2). V majstrovstve klub zostal v konečnej tabuľke na 4. mieste so ziskom 5 bodov, keď dokázal vyhrať iba nad Moldavou (4:0). V novej sezóne na jeseň 1934/35 sa klubu nedarilo už vôbec a skončil na poslednom mieste, keď uhral iba bod za remízu s Bardejovom v poslednom kole. Taktiež dorastenci, ktorí začali hrať svoju majstrovskú súťaž prvý rok, skončili po jeseni katastrofálne: z troch zápasov nezískali ani bod, nedali ani gól a dostali ich 27!

Po takýchto výsledkoch klub strácal svojich priaznivcov. Taktiež možnosti získavania finančných prostriedkov pre klub boli obmedzené a celková situácia klubu sa zhoršovala. Preto sa valné zhromaždenie klubu v januári 1935 rozhodlo zmeniť názov klubu na ŠK Sparta Košice. V tom čase mal klub registrovaných 33 hráčov, z toho 12 dorastencov. ŠKSC Roma Košice oficiálne zanikol v marci 1935. Správu o tom priniesol Slovenský východ v nasledujúcom znení: "V minulých dňoch konalo sa prvé riadne valné zhromaždenie športového klubu Sparta Košice. Uskutočnením tohto nového klubu zanikol ŠKSC Roma Košice, ktorý pre technické prekážky nemohol sa udržať ani pri najväčšej obetavosti niekoľkých funkcionárov tohto klubu, a preto bolo nutné zmeniť názov klubu, aby pôsobnosť mohla byť rozšírená aj pre ostatných športovcov v Košiciach. Roma, ako cigánsky športový klub, ktorý mal cieľ vychovávať cigánsku mládež po stránke telovýchovnej, kultúrnej a národnostnej vykonal veľmi mnoho, najmä na poli kultúrnom a národnostnom, ale nedosiahol žiadneho úspechu v športovom. Cigáni, ako hudobníci trpia značne životosprávou a tiež ich zamestnanie je ku škode športu. Prizerajúc k týmto okolnostiam, dokázali cigánski športovci výkon nadľudský, nemôžu ale dosiahnuť výkonu, ktorým by sa vyrovnali hráčom, u ktorých podmienky pestovania športu sú nepomerne ľahšie. V ŠK Sparta Košice zostane aj naďalej samostatná futbalová XI., takže niekoľkoročná práca, venovaná cigánskej otázke, nebude zmarená, ale v tomto novom klube bude v nej pokračované."⁽¹⁸⁾ Ako vážne to Sparta s cigánskou jedenástkou myslela, prezentovala o mesiac neskôr vyhlásením, že klub už má 20 hráčov, z ktorých ani jeden nie je cigánskej príslušnosti!

Takto smutne skončil Športový klub slovenských Cigánov Roma Košice, ktorý bol výnimočným zjavom v Slovenskom futbale medzivojnového obdobia. Stal sa vzorom pre mnohých futbalových zánietencov z radov rómskeho obyvateľstva, ktorý si podľa jeho príkladu založili vlastné kluby, či už to bol ČsŠK Roma Bardejov, ŠK Podskalka, resp. Roma Humenné, ŠK Roma Lipany, ŠK Straňany Michalovce, ŠK Roma Sečovce, ŠK Roma Trebišov, ŠK Roma Užhorod, XI. cigánov Vranov n. Topľou a ďalšie. Klub mal snahu poukázať, že aj Rómovia sú schopní presadiť sa vo futbalovom živote a úspešný zájazd do pobaltských krajín to len potvrdil.

Zápasy ŠKSC Roma Košice počas jej existencie v r. 1930 - 1935.

1932

- 29. 05. 1932 ŠK ROMA - XI. Kadetka Košice 0:6, priateľský.
- 10. 08. 1932 ŠK ROMA - Kolping Košice 5:0, priateľský.
- 29. 08. 1932 ŠK Spišské Vlachy - ŠK Roma 14:0, priateľský.
- 04. 09. 1932 ŠK ROMA - ŠK Spišské Vlachy 0:3 kont., majstrovský.
- 11. 09. 1932 ŠK ROMA - ŠK Pokrok Krompachy 0:3 kont., majstrovský.
- 25. 09. 1932 ŠK Spišské Vlachy - ŠK ROMA 6:1, majstrovský.
- 02. 10. 1932 ŠK Pokrok Krompachy - ŠK Roma 8:0, majstrovský.
- 27. 11. 1932 Voj. XI. vozataj. práp. 5 Košice - ŠK ROMA 10:1, priateľský.

1933

- 02. 04. 1933 I. ČsŠK Košice - ŠK ROMA 14:0, priateľský.
- 09. 04. 1933 ŠK Trebišov - ŠK ROMA 3:1, priateľský.
- 17. 04. 1933 ŠK Bardejov - ŠK ROMA 5:0, priateľský.
- 23. 04. 1933 ŠK Vranov n. T. - ŠK ROMA 6:0, priateľský.
- 01. 05. 1933 FAK Michalovce - ŠK ROMA 2:2, priateľský.
- 14. 05. 1933 RŠK Napred Spišská N. V. - ŠK ROMA 2:0, priateľský.
- 27. 05. 1933 ŠK ROMA - Voj. XI. del. pl. 11 Košice 2:5, priateľský.
- 04. 06. 1933 ČsŠK Moldava n. B. - ŠK ROMA 0:3, priateľský.
- 20. 06. 1933 TIK Tallin - ŠK ROMA 5:1, priateľský.
- 22. 06. 1933 Sport Tallin - ŠK ROMA 4:0, priateľský.
- 27. 06. 1933 RFK Riga - ŠK ROMA 0:1, priateľský.
- 28. 06. 1933 Hakoah Riga - ŠK ROMA 3:1, priateľský.
- 30. 06. 1933 ASK Liepaja - ŠK ROMA 2:1, priateľský.
- 02. 07. 1933 Olympija Liepaja - ŠK ROMA 4:1, priateľský.
- 06. 07. 1933 Bar Kochba Kaunas - ŠK ROMA 0:1, priateľský.
- 06. 08. 1933 ŠK Levoča - ŠK ROMA 4:2, priateľský.
- 03. 09. 1933 VŠK Liptovský Sv. Mikuláš - ŠK ROMA 3:2, priateľský.
- 03. 09. 1933 ŠK ROMA II. - ŠK Ťahanovce 0:0, priateľský.
- 10. 09. 1933 ŠK ROMA - ŠK Trebišov 0:2, majstrovský.
- 10. 09. 1933 ŠK ROMA II. - KAC Košice II. 1:5, priateľský.
- 10. 09. 1933 ŠK ROMA benj. - KAC Košice benj. 0:2, priateľský.
- 17. 09. 1933 ČsŠK Moldava n. B. - ŠK ROMA 0:3 kont., majstrovský.
- 28. 09. 1933 ŠK ROMA - KSC Košice 1:1, priateľský.
- 28. 09. 1933 ŠK ROMA benj. - I. ČsŠK Košice benj. 0:3, priateľský.
- 30. 09. 1933 ŠK ROMA - ŠK Vranov n. T. 1:1, majstrovský.
- 08. 10. 1933 ŠK ROMA - ŠK Ťahanovce 1:5, majstrovský.
- 26. 10. 1933 I. ČsŠK Košice benj. - ŠK ROMA benj. 7:0, priateľský.
- 26. 11. 1933 Törekvés Košice - ŠK ROMA 4:2, priateľský.

17. Slovenský východ, 28. 10. 1933, s. 28.

18. Slovenský východ, 14. 3. 1935, s. 5.

1934

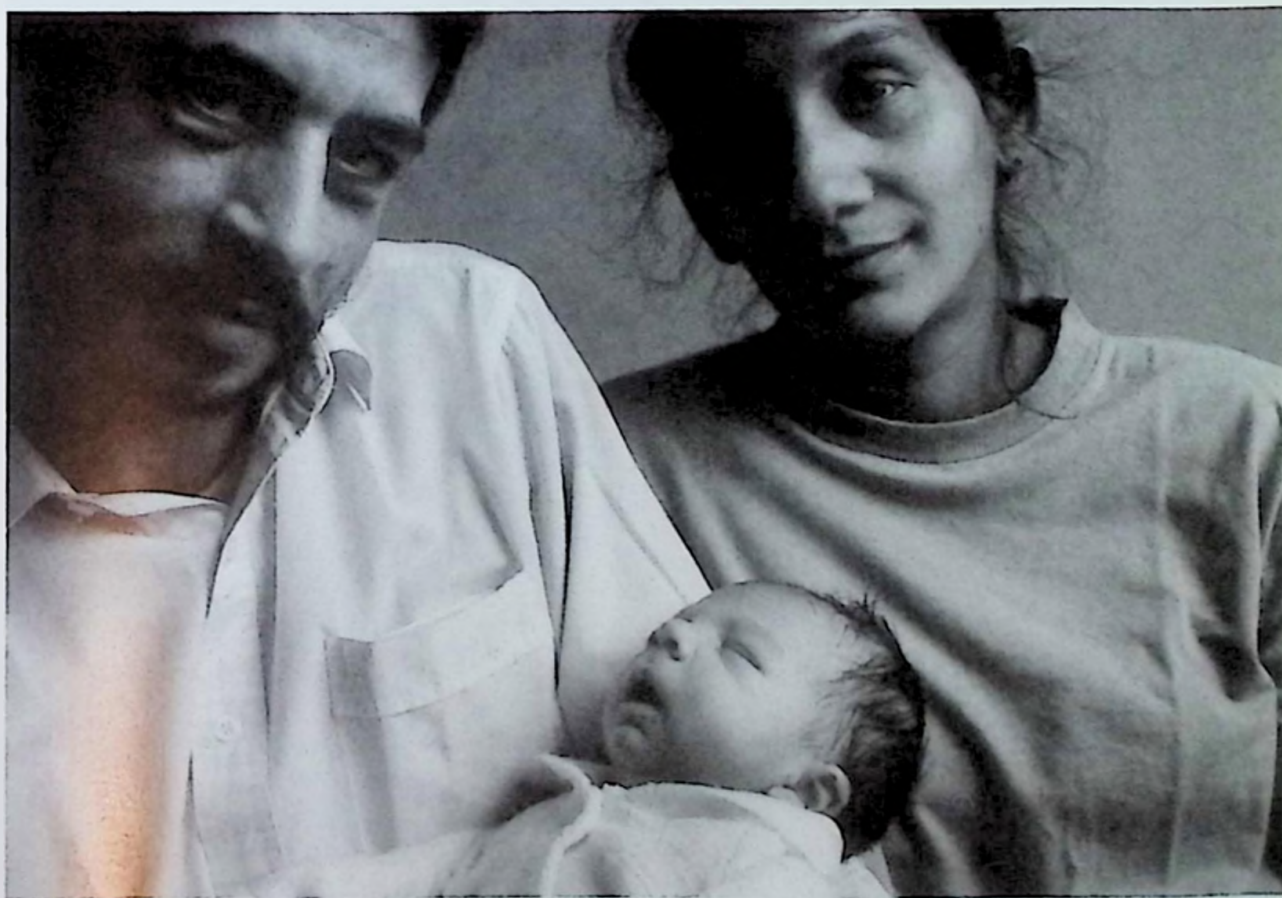
- 01. 04. 1934 ŠK Nemocnica Košice - ŠK ROMA 2:2, priateľský.
- 08. 04. 1934 ŠK Slávia Prešov - ŠK ROMA 4:2, priateľský.
- 22. 04. 1934 ŠK ROMA - KAC Košice II. 0:3, priateľský.
- 28. 04. 1934 I. ČsŠK Košice II. benj. - ŠK ROMA benj. 8:1, priateľský.
- 29. 04. 1934 ŠK Trebišov - ŠK ROMA 5:1, majstrovský.
- 06. 05. 1934 ŠK ROMA - ŠK Moldava n. B. 4:0, majstrovský.
- 10. 05. 1934 ŠK Ťahanovce - ŠK ROMA 4:2, priateľský.
- 13. 05. 1934 ŠK Slávia Sabinov - ŠK ROMA 9:1, priateľský.
- 27. 05. 1934 ŠK Vranov n. T. - ŠK ROMA 6:0, majstrovský.
- 03. 06. 1934 ŠK Ťahanovce - ŠK ROMA 2:1, majstrovský.
- 10. 06. 1934 ŠK Slovan Solivar - ŠK ROMA 3:1, priateľský.
- 17. 06. 1934 ŠK ROMA - ŠK Ťahanovce 1:3, priateľský.
- 01. 07. 1934 KAC Košice II. - ŠK ROMA / ŠK Nemocnica komb. 2:1, priateľský.
- 01. 07. 1934 KAC Košice benj. - ŠK ROMA benj. 1:1, priateľský.
- 05. 08. 1934 KSC Košice benj. - ŠK ROMA benj. 3:0, priateľský.
- 09. 09. 1934 ŠK Vranov n. T. - ŠK ROMA 8:0, majstrovský.
- 23. 09. 1934 ŠK ROMA benj. - ŠK Ťahanovce benj. 0:7, majstrovský.
- 30. 09. 1934 ŠK ROMA - ŠK Ťahanovce 1:4, majstrovský.
- 30. 09. 1934 ŠK Nemocnica Košice benj. - ŠK ROMA benj. 9:0, majstrovský.
- 07. 10. 1934 ČsŠK Moldava n. B. - ŠK ROMA 2:0, majstrovský.
- 07. 10. 1934 ŠK ROMA benj. - I. ČsŠK Košice benj. 0:11, majstrovský.
- 14. 10. 1934 ŠK ROMA - ŠK Bardejov 2:2, majstrovský.
- 14. 10. 1934 ŠK Moldava n. B. benj. - ŠK ROMA benj. 0:3 kont., majstrovský.
- 21. 10. 1934 ŠK Nemocnica Košice benj. - ŠK ROMA benj. 0:0, priateľský.

Poznámka redakcie:

*Autor je poslucháčom odborov história a etnológia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Predmetnú štúdiu vypracoval ako poslucháč 4. ročníka Katedry etnológie a vyšla v zborníku študentských prác **Etnické kategórie "my" a "oni" v študentskej perspektíve** (sest. Marta Botíková), Prebudená pieseň, Bratislava 2001. Redakcia Romano džaniben ďakuje za udelenie súhlasu k jej pretlačeniu zostavovateľke aj vydavateľovi.*

Autor následujících fotografií **Ibra Ibrahimovič** (nar. 1967) je nezávislý fotograf specializující se na sociální dokument. Žije střídavě v Meziboří u Litvínova a v Praze a většina jeho fotografií pochází ze severních Čech. Zabýval se různými tématy - např. problematikou obcí zbouraných kvůli těžbě uhlí.

Od svých 17 let fotografoval také romské děti. Soubor padesáti fotografií pořízených v letech 1987 - 1993 vystavoval pod názvem **Děti z vedlejší ulice** (pod záštitou Společnosti Horymíra Zelenky). V cyklu **Školáci** pak připravuje další soubor čtyřiceti snímků pro základní školu v Ústí nad Labem - Předlicích.

Litvínov - UNO 1999

Litvinov 1986

Litvinov 1997

Chanov 1998

Janov 1997

Chanov 1993

Litvínov 1997

Litvínov - UNO 2000

Litvínov 1997

Litvínov 1994

Ústí nad Labem - Matiční ulice - 1999

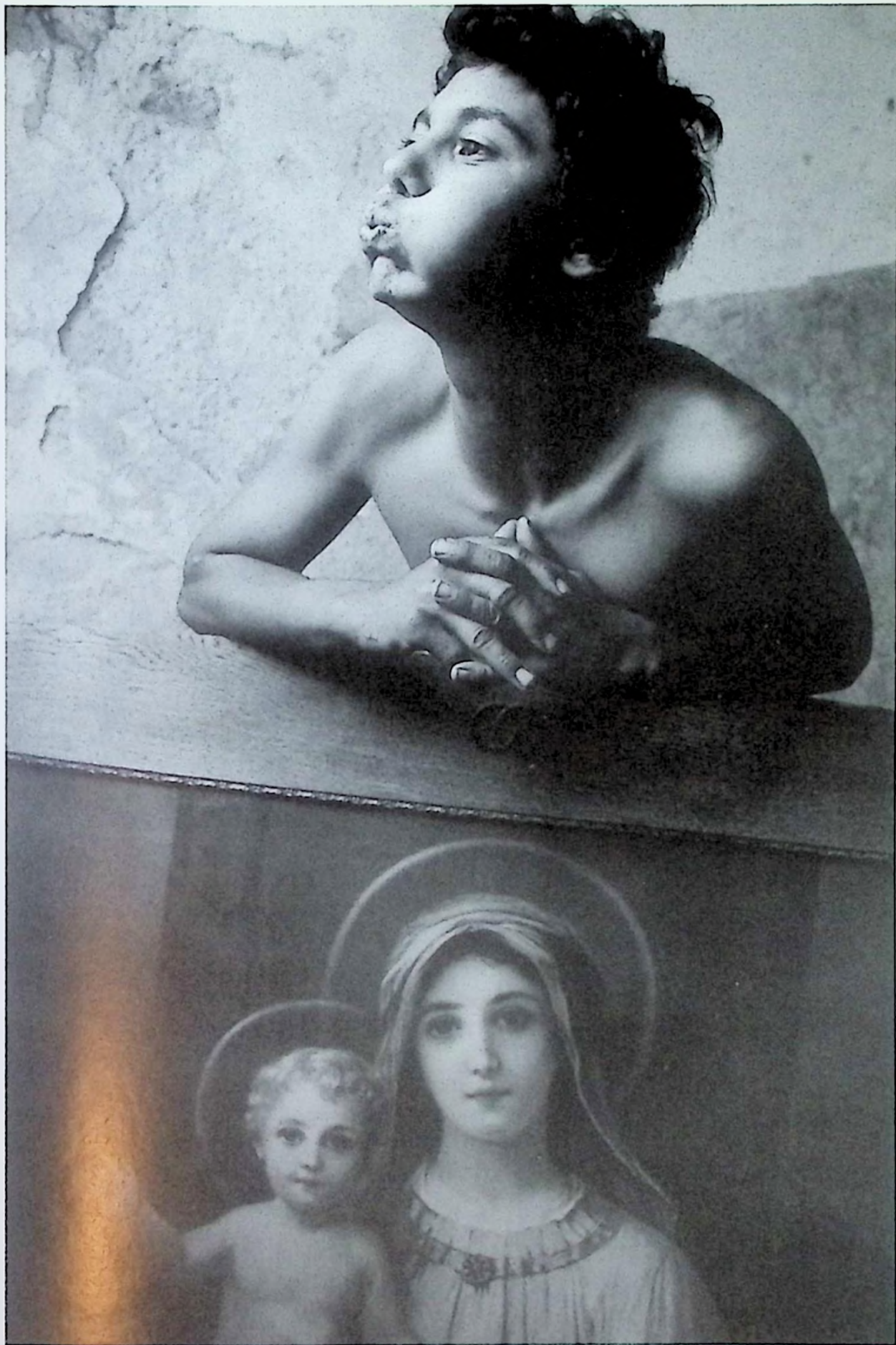
Ústí nad Labem - Matiční ulice - 1999

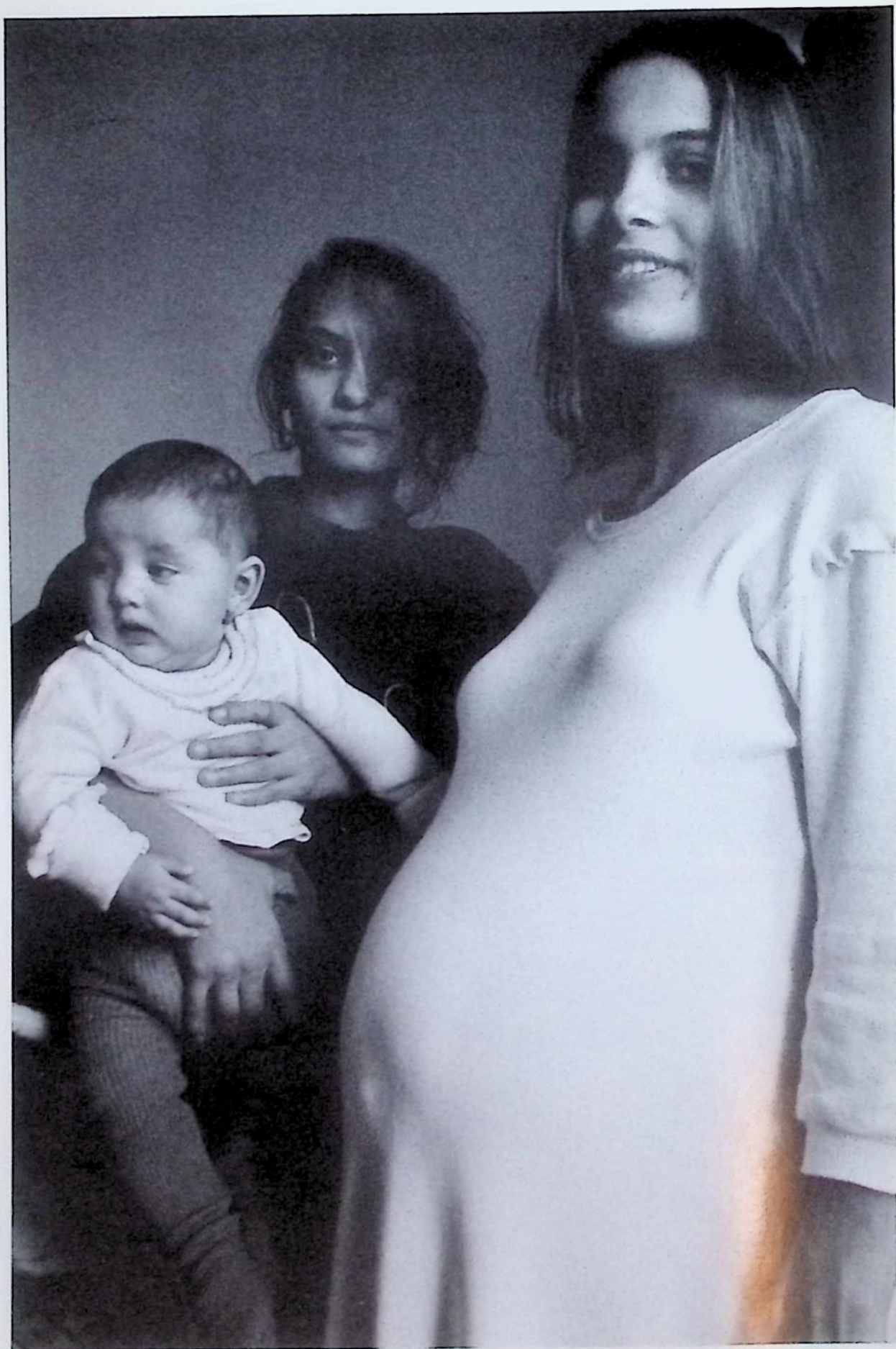
Ústí nad Labem - Matiční ulice - 1999

Vašek - Litvínov 1986

Vašek - Litvínov 1997

Janov 1997

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

V literární rubrice jsme většinou věnovali prostor ukázkám z díla jednoho autora. V poslední době se nám však hromadí množství příspěvků od různých autorů, a tak již po několikáté představujeme alespoň jednou ukázkou některé z nich.

Vladislav HALUŠKA

Jmenuji se Vladislav Haluška, narodil jsem se 31. 1. 1959 ve Svidníku na východním Slovensku. Mám deset sourozenců - pět bratrů a pět sester. Matka pocházela z Lodomirové ze Sidorovského rodu. *(Sidorovský rod patří k nejpočetnějším a nejznámějším rodům východoslovenských Romů. Pozn. red.)* Ráda zpívala a tancovala, účinkovala v souboru Khamoro. Její otec byl kovář. Můj otec je ze Svidníka z Jagovy rodiny. Rodina z matčiny strany se zabývala hudbou a uměním, v otcově rodině byli převážně samí dělníci. Pamatuju si jen, že tátův otec se staral o romskou osadu ve vesnici.

Můj nejstarší bratr František Demeter píše básně, pohádky, maluje a hraje na cimbál. *(Tvorbě Františka Demetera jsme několikrát poskytli místo na stránkách našeho časopisu. Pozn. red.)* František žije už pět let v zahraničí. Nejstarší sestra Květa Turtáková se věnovala a dodnes věnuje hudbě. Když bydlela ještě v bývalém Československu zpívala se skupinou svého muže Jana Turtáka **Terne čhave**. Již patnáct let žije v Německu. Ostatní sourozenci žijí v Praze. Nejmladší sestra Emilie Turtáková založila se svým manželem Dušanem Turtákem dětský soubor **Čačo drom**. Učí děti poznávat staré romské tradice.

Co se mne týče, v necelých osmi letech jsem poznal Prahu, když se sem s námi rodiče přestěhovali ze Slovenska. Do školy jsem chodil v Praze 7 v Jabloňové ulici. V dospělosti jsem hodně cestoval. Nějakou dobu jsem bydlel v Německu, poznal jsem Kanadu, Dánsko, Švýcarsko. Na svých cestách jsem potkal hodně zajímavých lidí, kteří se věnují umění a vyprávěli mi zajímavé zážitky ze života. A tak mě napadlo také něco vytvořit nebo vyprávět.

Jekhvar keraťate avľa ke amende andro kher jekh phuro Rom, phučľa le dadestar, či ke amende našťi preso-vel. O dad phendľa, že šaj. Soske te na? Sem sam Roma. O Roma pes čirla likerenas a denas peske paťiv. E daj diňa le phure Romes te chal, kerďa leske than pro phusa. O dad phučel le Romestar, khatar hino.

"Imar pregejľom but droma, but gava, khere na som ňikhaj. Avka čavarginav imar but berš."

Amen o čhave phendľam: "Ujcu, te prephirdľan kajso svetos, ta džanen the varese paramisa, na?"

O phuro Rom phendľa: "Ta varese paramisa džanav, čhavale, a jekh tumenge phenava."

Mre gule Devla bachtaleja the mek čačeja, ada pes ačhiľa čirla, sar mek dživelas jekh kralis the jekh kraľovňa. The jekh romaňi famelija. E romaňi famelija bešelas andre jekh baro kalo veš. Sas len cikno kaštuno kheroro, ale andre sas pratimen, že pal o dili šaj chanas. Andro kher bešenas trin džene: o phuro dad, šukar terňi čhaj, la vičinenas Andrejka, the o čhavo. Le čhas vičinenas Lajko pal o dad. Lengero phuro dad sas imar parnebalengero. Labarelas le Lajkuha angara u palis phirenas o angara te bikenel andro foros.

E Andrejka ačholas andro kher korkori, šulavelas, tavelas. Daj len na sas, muľa, kana o Lajko the e Andrejka sas mek cikne čhavore.

Jekhvar angle Karačoňa pes kidelas o dad le Lajkuha andro foros te bikenel o angara. Thode pro verdan pherdo gone angara, astarde andre le phure kotošnone grajes. Pro graj vičinenas Čindo. Bešle pro verdan u tradenas polokes andro foros.

Jednou navečer k nám přišel jeden starý Rom a zeptal se tatínka, jestli by u nás nemohl přespát. Tatínek řekl, že může. Proč by ne? Vždyť jsme Romové. Dříve si Romové navzájem pomáhali a vážili si jeden druhého. Maminka dala tomu starému člověku najíst a připravila mu místo na slámě. Táta se ho zeptal, odkud je.

"Prošel jsem mnoho cest, mnoho vesnic, ale doma nejsem nikde. Takhle se toulám už spoustu let."

My děti jsme řekly: "Strejdo, když jste prošel takový kus světa, to musíte znát taky nějakou pohádku, ne?"

Starý Rom povídá: "Pár pohádek znám, děti, a jednu vám povím."

Můj sladký Bože, požehnaný a spravedlivý, tohle se stalo dávno, ještě když žil jeden král a jedna královna. A také jedna romská rodina. Ta romská rodina bydlela v hlubokém černém lese. Měli malý domek ze dřeva, ale uvnitř bylo uklizeno, že se dalo jíst z podlahy. V domečku bydleli jen tři lidé: starý otec, krásná mladá dceruška, které říkali Andrejka, a syn. Synovi říkali Lajko po tátovi. Jejich starý otec měl už bílé vlasy. Pálil s Lajkem uhlí a chodili ho prodávat do města.

Andrejka zůstávala v domku sama, zametala, vařila. Maminku neměli, umřela jim, když byly Lajko a Andrejka ještě malé děti.

Jednou před Vánoci se otec s Lajkem vypravili do města prodávat uhlí. Naložili na vůz plno pytlů a zapřáhli starého grošovaného koníka. Koni říkali Sekáč. Nasedli na vůz a pomalu jeli k městu.

E Andrejka ačhiľa andro kher korkori. Phenel peske: 'Ta so kerava perše? Perše tavava e gomboda.'

Sar tavelas e gomboda, giľaveslas, kaj lakeri giľi šundolas pal calo veš. Dural la šundľa tiš jekh lolo čiriklo, ta hurňaľolas odoj, khatar e giľi šundolas. Bešľa peske pre blaka.

E Andrejka dikhel, hoj pre blaka bešel lolo čirikloro: "Sal bokhalo, čirikleja? Či mandar vareso kames?" phenel leske pherasha.

"Tu mušines te avel lači manušni, te ajse jileha giľaves."

E Andrejka dikhel, dikhel, k'oda vakerel. Sem adaj ňiko nanel

"Oda vakerav me, o čiriklo. A bokhalo som tiš."

E Andrejka na paľalas, že čiriklo šaj vakerel sar manuš - aľe so, o Del šaj kerel but, so manuš na ačhaľol! Ľa zoralo maro idžestar, churďarda les, thoďa le čirikleske pre blaka u mek thoďa leske kuči paňori.

Sar o čiriklo čaľa, piľa, phenel: "Šukar tut mangav, bo ča tu mange šaj pomožines, vaš oda hoj sal ajsi lačhejileskeri. Av manca andre miro začarindo zamkos, kaj me bešav the miri terneder pheň. O dad e daj amenge imar na dživen, ačhiľam korkore. O džungalo šarkaňis amen kerďa čiriklengi. Pre Karačoňa oleske ela deš berš."

"Te man avka šukares manges, ta tuha džava." E Andrejka pes skidľa a džal le čirikleha.

O dad le Lajkuha bikenenas o angara polokes. Sas len imar the šil, bo - sar phendom angomis - sas angle Karačoňa. O dad phenel: "Ča te delas o gulo Del bacht, kaj sig khere te avas. Sar te vareso šunás andro jilo, hoj khere pes vareso ačhiľa la Andrejkaha."

Andrejka zůstala v domku sama. Říká si: 'Do čeho se pustím nejdřív? Nejdřív uvařím gombodu⁽¹⁾'.

Vařila gombodu a zpívala si přitom, že byla její písnička slyšet po celém lese. Z dálky ji uslyšel také červený ptáček a letěl tam, odkud se písnička ozývala. Sedl si na okno.

Andrejka vidí na okně červeného ptáčka, a tak mu žertem povídá: "Nemáš hlad, ptáčku? Nebo ode mě něco chceš?"

"Ty musíš být hodný člověk, když zpíváš takhle od srdce."

Andrejka kouká, kouká, kdo to mluví? Nikdo tu přece není!

"To mluvím já, ptáček. A mám hlad."

Andrejka nevěřila, že by ptáček mluvil, ale co, Bůh dokáže věci, kterým člověk nerozumí! Vzala tvrdý chleba od včerejška, rozdrobila ho, nasypala drobečky ptáčkovi na okno a ještě mu dala hmeček vody.

Když se ptáček najedl a napil, povídá: "O něco tě poprosím, protože jenom ty mi můžeš pomoci, a to proto, že máš dobré srdce. Pojď se mnou do mého začarovaného zámku, kde přebývám já a moje mladší sestríčka. Naši rodiče už nejsou naživu, zůstali jsme sami. Jeden ohavný drak nás proměnil v ptáky. O Vánocích tomu bude už deset let."

"Když mě tak hezky prosíš, půjdu s tebou." Andrejka se sebrala a šla za ptáčkem.

Otec s Lajkem prodávali pomalu uhlí. Byla jim zima, protože - jak jsem řekl dříve - bylo před Vánoci. Tatínek povídá: "Kdyby tak sladký Bůh dal a my se vrátili rychle domů. Mám takový pocit, že se doma něco stalo s Andrejkou."

1. Gomboda - druh těstovin do polévky

E Andrejka džalas le čirikleha durikano drom. Kije le čirikleskeri diz, ko zamkos, avle ča kijaraťate. E diz sas zabarardi burencia, prajtenca, džarenca, že aňi e kapura na dičholas.

"Ma dara," phenel o čiriklo la Andrejkake, "av ča pal mande andre. Me paťav, že pal amende leha tele amari bibacht, so amenge kerďa o šarkaňis."

Andre sas igen šukar, ča pherdo prachos, sa le thavunenca učarkerdo. O čiriklo hurňaľolas anglal, e Andrejka džalas pal leste. Doavle andro jekhbareder kher. Odoj bešelas e čirikľi, le čirikleskeri pheň.

O čiriklo phendľa la Andrejkake: "Kadaj mušines te sovel trin raťa. Sako rat avela o šarkaňis u kamela tutar te šunel ajso grudo lav, so les na džanela te učarel avri. Te leske džaneha ajse lava te phenel, odčarineha amen. Keci džene imar adaj sas, ňiko ajse lava na džanelas. O šarkaňis len savoren chaľa. Ale tu sal lačhi, tuke o Del pomožinela."

"No, so šaj kerav, te imar som adaj," phendľa e Andrejka. "Zumavava miri bacht the miri godľi. Talam o Del ela paš mande."

"Perše cha, bokhaľi sal, šukarije," phenel o čiriklo. "O šarkaňis amenge thovel te chal sako đives."

E Andrejka chaľa, čaľiľa. Odmardľa japašrat. O čirikle pes garude. O šarkaňis prihurňaľiľa, aš izdralas calo diz. Terďiľa angle Andrejka, thodľa baro asaben: "Ta so, kirmoreja, tu avľal te merinel manca godľi? Te mange pheneha trin raťa ajso garudo lav, so me na džanava, ta tumen mukava te dživel. Te na, chava tumen so trine dženen pal o svetos."

E Andrejka imar peske anglal delas godľi, so te phenel. "Phen mange, šarkaňina, keci man hin pro šero bala."

Andrejka šla mezeitím dlouhou cestou za ptáčkem. K ptačímú zámku došli až večer. Zámek byl zarostlý křovím, listím, kořeny, že ani nebylo vidět bránu.

"Neboj se," povídá ptáček Andrejce, "pojd' za mnou dovnitř. Já věřím, že nás vysvobodíš z toho neštěstí, co nám způsobil drak."

Uvnitř to bylo velmi krásné, jenomže všechno bylo pokryto prachem a pavučinami. Ptáček letěl napřed a Andrejka šla za ním. Vešli do největší místnosti. Tam seděla ptačička, ptáčkova sestřička.

Ptáček povídá Andrejce: "Tady musíš přespat tři noci. Každou noc přiletí drak a bude na tobě chtít, abys mu dala hádanku, jakou neuhodne. Když to svedeš, vysvobodíš nás. Kolik jich tady už bylo, ale nikdo takovou hádanku nevymyslel. A drak je pak všechny sežral. Ale ty jsi hodná, a proto ti Bůh pomůže."

"Co můžu dělat, když už jsem tady," řekla Andrejka. "Zkusím štěstí a vyzkouším svůj rozum. Snad bude Bůh při mně."

"Nejdříve se najež, určitě máš hlad, krásná dívenko," povídá ptáček. "Drak nám dává každý den jíst."

Andrejka se dosyta najedla. Odbila půlnoc. Ptáčci se schovali. Drak se přiřítíl, až se zámek třásl. Stanul před Andrejkou a dal se do příšerného smíchu: "Tak co, ty červíčku, ty sis se mnou přišla změřit svůj rozum? Když mi po tři noci řekneš takovou hádanku, jakou neuhodnu, nechám vás naživu. Když ne, tak vás všechny tři sprovedím ze světa."

Andrejka si už předem promyslela, nač se zeptat. "Tak mi řekni, draku, kolik mám vlasů na hlavě."

O šarkaňis dikhľa pre Andrejka lole jakhenca, chudňa te phirel opre tele, duminelas, duminelas, na džanelas pr'oda te avel. Gravčindä zorales, aš o blaki izdranas: "Na džanav tuke te odphenel!"

"Ta šun: Sako dīves mange vare-so bal perel avri u aver pale barol. Mek ňiko pro svetos na zgenda, keci hin manušes pro šero bala."

O šarkaňis gravčindä andre bari choľi, avka phendä: "Mek tut hin duj raťa." Avka hurňaľiľa het.

E Andrejka peske geľľa te sovel, zasutľa sar cikňi čhajori, bo igen sas strapimen. Aver dīves ušťiľa sig tosara, sas la igen šil, thoda jag andro bov. Pro skamind esas imar pririchtimen o chaben. O čirikle prihurňaľiľa, terďiľa peske paš e Andrejka: "Mištes pekľal avri le šarkaňiha idž ratī! Ča te ľikerehas avri mek duj raťa! Ča te džanehas mek duj aje garude lava te phenel, so o šarkaňis na džanela te učarel avri!"

E Andrejka chaľa, spratindä pal o skamind, phendä le čirikleng, hoj džala avri pes te predžal pal lengeri bari bar. Avka lake pregeľľa o dīves.

Pre jepašrat hurňaľiľa arde o šarkaňis sar idž. "No, phen mange dujto garudo lav!" čhungarda jag pre phuv.

"Phen mange, šarkaňina, so mandar šoha našťi čores."

O šarkaňis duminel, duminel, danderkerel peske o naja pro vast. Jepaš ora pregeľľa, o šarkaňis phenel: "Na džanav."

"Miro suno a koda, so predžidiľom. Oda mandar ňiko našťi čorel. Aňi tu na, šarkaňina."

O šarkaňis andre bari choľi marelas le phakenca, kaj e balvaj phurdelas. Paľis phendä: "Sal godaver, aľe tajsa mange imar pre godi na predžaha." Avka phendä u hurňaľiľa het.

Drak se na Andrejku zadíval rudýma očima, začal chodit sem a tam a přemýšlel, přemýšlel, na nic nemohl přijít. Zařval, až se okna zatřásla: "Tak na to ti nedovedu odpovědět!"

"Tak poslouchej: Každý den mi nějaké vlasy vypadnou a nové narostou. Ještě nikdo na světě nespočetl, kolik má člověk na hlavě vlasů."

Drak vztekle zařval a řekl: "Máš ještě dvě noci." Pak odletěl.

Andrejka si šla lehnout a usnula jako malá holčička, protože byla velice unavená. Příštího dne vstala časně zrána, byla jí zima, a tak zatopila v kamnech. Na stole už bylo připravené jídlo. Ptáčci přiletěli a usedli vedle Andrejky: "Pěkně jsi včera draka vypekla! Jen kdybys to tak vydržela ještě dvě noci! Kdybys tak dovedla říct drakovi další dvě hádanky, které by neuhodl!"

Andrejka se najedla, sklídila se stolu a povídá ptáčkům, že se půjde projít po jejich velké zahradě. Tak jí uběhl den.

O půlnoci opět přiletěl drak stejně jako včera a vychrlil na zem oheň: "No, řekni druhou hádanku!"

"Tak mi, draku, pověz, co mi nikdy nesvedeš ukrást."

Drak přemýšlí, přemýšlí, hryže si nehty na rukou. Uplynulo půl hodiny, drak povídá: "Nevím."

"Můj sen a to, co jsem prožila. To mi nemůže nikdo ukrást. Ani ty ne, draku."

Drak vztekle zamával křídly, až rozvířil vítr. Pak povídá: "Jsi chytrá, ale zítra mě už nedoběhneš." To řekl a odletěl.

Pr'aver dīves e Andrejka uštīfa aš pro dilos, lačharda o vados, kerda jag andro bov, chaŋa, popratiŋda, šulaŋa. Paŋis džalas te dikhel e diz, o čirikle hurňaŋonas pašal late, sikhavenas lake o bare kuč čitre, so džanas papi pre papende andre lengeri familija. Paš oda gondoliŋelas e Andrejka, savo lav te phenel le šarkaŋiske. The pro dad, pro phraloro gondoliŋelas, pharo lake sas, že len na dikhel. So keren? Talam la šadzik roden, o apsa čhoren.

E čiriklī hurňaŋiŋa ke Andrejka: "Ma rov, Andrejko, mek jekh lav le šarkaŋiske a ela amenge savorenge mištes. Ča kaj te dženes, savo lav leske te phenel! Avka sar idž the palidžeskero. A phenava tuke, soske amen o šarkaŋis kerda čiriklengi. Me somas princezna a jov phenda, že les mušinav te lel romeske. Me, že niŋda pal leste na džava. Miro phraloro man zaačholas, kamelas pes le šarkaŋiha te marel, ta les kerda čirikleske the man čiriklake. Man vičinenas Izabela a mire phrales Filip."

Paŋis mek e čiriklī vakerelas pal peskeri daj dad, sar dživenas čirla, sar e daj o dad mule andre bari žaŋa, kana lengere čhave našīle.

Avka pregejŋa o dīves a la Andrejka užarelas jekhphareder rat. Pre ora odmarda dešuduj - jepašrat. O šarkaŋis pale hurňaŋiŋa. Phenel: "Ta phen mange koda trito lav, Andrejko! Te na džaneha mange te phenel, ta khelđom avri me a the tut kerava čiriklake!"

"Te phenava tuke miro trito garudo lav a tu na džaneha les te učarel avri, kereha la Izabela the le Filipos pale manušenge?"

"Sar phendom, avka ela. Ča vaker sig, niš choŋasafuvava!"

"No mištes, šarkaŋina, phen: Sar pes vičinel a miro čhavoro, te

Příštího dne vstala Andrejka až v poledne, ustlala postel, rozdělala v kamnech oheň, najedla se, poklidila, zametla. Pak si šla prohlédnout zámek, ptáčci letěli s ní a ukazovali jí vzácné obrazy, které se v jejich rodině dědily z generace na generaci. Přitom Andrejka přemýšlela, jakou dát drakovi hádanku. A také vzpomínala na tatínka a na bratříčka, bylo jí smutno, že je nevidí. Co asi dělají? Určitě ji všude hledají a prolévají slzy.

Ptačička přiletěla k Andrejce: "Neplač, Andrejko, už jenom jednu hádanku a bude nám všem dobře. Jen abys věděla, co máš drakovi říct! Něco takového jako včera a především. Povím ti, proč nás drak proměnil v ptáky. Já byla princezna a on řekl, že si ho musím vzít za muže. Já na to, že si ho v životě nevezmu. Můj bratříček se mě zastal, chtěl se s drakem bít, ale drak ho proměnil v ptáčka a mě v ptačičku. Já jsem se jmenovala Izabela a můj bratr Filip."

Pak ještě princezna-ptáček mluvila o svých rodičích, jak dříve žili a jak potom umřeli žalem, když se jim ztratily děti.

Tak uplynul den a Andrejku čekala nejtěžší noc. Na hodinách odbilo dvanáct. Drak přiletěl. Povídá: "Tak mi řekni třetí hádanku, Andrejko! Jestli neřekneš, vyhrál jsem a proměním i tebe na ptáčka!"

"A když ti dám hádanku, kterou neuhodneš, uděláš z Izabely a z Filipa zase lidi?"

"Stane se, jak jsem řekl. Jen už rychle mluv, než se rozzlobím!"

"Dobrá, draku, řekni tedy: Jak se bude jmenovat moje děťátko, až

perava tele, sar avava khabňi, te dela o Del?"

O šarkaňis duminel, kaj leske džal le šerestar thuv. Duminel, duminel jepaš ora, jekh ora, našti pr'oda avel. Imar duminelas duj ori, ale na kamel pes te zdel. Paľis mušinda, choc na kamelas, te phenel, že na džanel.

"Te imar kheldal avri pre mande, Andrejko, ta phen, sar pes vičinela tiro čhavoro!"

"M'av choľamen, šarkaňina, ma ruš, kada ča o Del džanel, či man ela muršoro abo čhajori. A ča mange hin andro šero, sar les vičinava. Kada ňiko aver našti džanel. Bo avka hin, hoj ča e daj džanel, savo nav le čhavoreske phenela andro kan, kana uľola. A kada nav les arakhela phujipnastar, ča kana les o bižuže na džanena."

O šarkaňis na džanelas, so pr'oda te phenel. Odčarinďa le čirikloren u našľila sar thuv. Le čiriklestar ačhila šukar princos, la čirikľatar šukar princezna. So trindžene pes obchudle a khelenas. Paľikerenas la Andrejkake, že le šarkaňiske pregeľľa pre godi.

O princos mangľa la Andrejka romňake. Leskeri pheň, e princezna, sas rado, že peske lel ajsa godavera romňa. A phenel: "So me? Kaj me arakhava godavere romes?"

O princos phenel: "Sem la Andrejka hin phral. Užar, sar les dikheha, takoj les kameha. Tajsja džaha ke lende khere, bo la Andrejka lakero dad the o phral isťe šadzik roden."

Sar o šarkaňis kerďa le čiriklen pale manušenge, andre diz the pašal e diz sas savoro sar darekana. O bu-
ra, o džara, o kandre našľile, andro stajňi rihotinenas šukar graja. O princos pr'aver d'ives astard'a duj pari parne graja andre koča, bešle andre koča u tradenas ke Andrejka khere.

slehnu, pokud přijdu - dá-li Bůh - do jiného stavu?"

Drak přemýšlí, až se mu z hlavy kouří. Přemýšlí, přemýšlí půl hodiny, hodinu, ale na nic nemůže přijít. Přemýšlí dvě hodiny a pořád se nechce vzdát. Nakonec musel chtít nechtě přiznat, že neví.

"Když už jsi teda nade mnou vyhrála, Andrejko, tak mi pověz, jak se tvé dítě bude jmenovat!"

"Nezlob se, draku, ale jenom Bůh ví, budu-li mít chlapečka nebo holčičku. A jenom já nosím v hlavě jméno, které svému děťátku dám. Nikdo jiný se to nesmí dovědět. Podle starého zvyku zná jenom matka jméno, které děťátku pošeptá do ucha, jakmile se narodí. A tohle jméno ho bude ochraňovat od zlého jenom tehdy, když se to nečistě síly nedozvědí."

Drak nevěděl, co na to říct. Odčaroval ptáčky a zmizel jako dým. Z ptáčka se stal krásný princ a z ptáčky princezna. Všichni tři se objali a dali se do tance. Děkovali Andrejce, že draka přemohla svým rozumem.

Princ požádal Andrejku o ruku. Jeho sestra, princezna, byla ráda, že si bere tak moudrou ženu. Ale povídá: "Co já? Kde já najdu moudrého muže?"

Princ povídá: "Andrejka má přece bratra. Počkej, až ho uvidíš, hned se do něj zamiluješ. Zítra se za nimi vypravíme, protože Andrejku její táta a bratr určitě už všude hledají."

Jakmile drak proměnil ptáčky opět v lidi, v zámku a kolem zámku bylo všechno zase jako kdysi. Křoví, kořeny a trní zmizely, ve stáji řehtali krásní koně. Princ příštího dne zapřáhl dva páry bílých koní, nasedli do kočáru a uháněli domů k Andrejce.

Sar avile paš o kher, la Andrejkakero dad the o phral denašte avri te dikhel, k'oda avel, či na lengeri čhajori. 'Jaj, Devla, save bare raja avle andre amaro čoripen!'

"Oda me som, dado, phrala, tumari Andrejka!" Andre bari loš pen obchudne, čumidkerde. O princos pomangľa le phure Romes, že kamel la Andrejka romňake. O Rom phendľa, že ha. E princezna, soča dikhľa le Lajkus, takoj pes andre leste zakamľa. Kerde duj bare bijava, vičinde but Romen, but avre manušen. O Roma šukares pro lavuti bašavenas a savore peske khelenas. Te na mule, dži adaďives peske mištes dživen.

Sar o phuro Rom dophendľa e paramisl, sas imar raťik. Geľam savore te sovel. Sako pre peskero than. O Rom ušťiľa sig tosara, aňi les na dikhľam, sar geľa het. Amen o čhave džahas sune la Andrejkaha the le princoha, la princeznaha. Čačes pes oda ačhiľa, so amenge o phuro Rom vakerelas, abo ča kada sa iľa andal peskero šero?

Když přijeli k domku, Andrejčin tatínek a bratr se vyběhli podívat, kdo to přijel, není-li to náhodou jejich holčička. 'Bože, jací vznešení páni to přišli do naší chudoby!'

"To jsem já, tati a bratříčku, vaše Andrejka!" Radostně se objali a zlíbali jeden druhého. Princ požádal starého Roma, že by rád Andrejku za ženu. Rom souhlasil. A princezna, jakmile uviděla Lajka, okamžitě se do něj zamilovala. Uspořádali dvě velké svatby a pozvali spoustu Romů a jiných lidí. Romové hráli krásně na housle a všichni tancovali. Jestli neumřeli, žijí spokojeně dodnes.

Když starý Rom dopověděl pohádku, byla už noc. Všichni jsme šli spát. Každý na své místo. Rom vstal časně ráno, ani jsme ho neviděli odejít. Nám dětem se zdálo o Andrejce, o princovi a princezně. Opravdu se to všechno stalo tak, jak nám to ten starý Rom vyprávěl, anebo si to vymyslel?

Přeložila MH

Magda HOFFMANNOVÁ

E BETA

Sar somas mek terňi čhajori, phiravas man te sikhavel Přelučiste u arakhľom man pro foros jekha Romňaha, Beta pes vičinlas. E Beta man iľa khere andre peskero kher. Me ke Beta rado phiravas, bo mange vakerlas paramisa. Varekana mange phend'a šukar paramisi, varekana ajse paramisa, hoj latar daravas.

Vakerlas mange tiš, sar bešelas Cholticate andro veš u sar čorikanes dživenas. Rado pal late odoj phirenas o Roma, ale the o gadže. Jekhvar pal late avľa e učitelka - sikhľardī, so sikhavelas lakera čha. Narado phirelas e čhaj andre škola.

E Beta pekela pre mašina marikľa, ale sar dikhľa la učitelka, but pes ladžalas, hoj andre ladž na kamelas e marikľi te visarel. E sikhľardī ňisostar nič gejľa ke mašina u e marikľi visard'a. E Beta radisľila u nukindas la te lel marikľi. E sikhľardī na džungľila u chaľa e marikľi. No u palis e Beta rado bičhavelas peskera čha andre škola.

Šunen, so mange e Beta vakerlas mek, talam the sikra darana.

Sas duj phrala. O phureder phral peske iľa lacha romňa, žuža, džanelas mištes te tavel, te ušanel, te pratinel. Ale o terneder phral peske iľa - no našťi phenav, hoj sas meľali, oda na - ale kerelas buťi, kana pes lake kamelas. Lakero rom lake phenlas: "Dikh pre šougorkiňa! Kanakam džav ko phral, hin leskera romňake o kher pratimen u the tado chaben. Dikh, tu ča bešes khere u o naja lagines!"

Oda lake phenlas the lakeri sasuj. E terňi bori chalas bari choľi pre peskeri šougorkiňa - he la po-

BETA

Když jsem byla ještě mladé děvče, jezdila jsem se učit do Přelouče a tam jsem se ve městě setkala s jednou Romkou, jmenovala se Beta. Beta mě pozvala k sobě domů. Ráda jsem k ní chodila, protože mi povídala pohádky. Někdy mi vyprávěla hezkou pohádku, ale někdy vyprávěla pohádky, že jsem se jí bála.

Vyprávěla mi také, jak bydlela v Cholticích v lese a jak chudobně žili. Rádi za ní chodili Romové, ale i gádžové. Jednou za ní přišla učitelka, která učila její dceru. Holka chodila do školy nerada.

Beta pekla na plotně placku, ale jak uviděla učitelku, strašně se styděla a ze samého ostychu tu placku nechtěla obrátit. Učitelka z ničeho nic přistoupila k plotně a placku obrátila. Betu to potěšilo a placku jí nabídla. Učitelka se nestyděla a placku snědla. No a pak už Beta svou dceru do školy posílala.

Poslyšte, co ještě mi Beta vyprávěla, možná že se budete trochu bát.

Byli dva bratři. Starší se oženil s pořádnou ženou, čistotnou, uměla dobře vařit, péct, uklízet. Ale mladší bratr si vzal ženu - no, nemůžu říct, že byla špinavá, to ne - ale dělala, jenom když se jí chtělo. Muž jí říkal: "Podívej se na švagrovou! Kdykoli přijdu k bratrovi, vždycky je uklizeno a uvařeno. A ty jen sedíš doma a lakuješ si nehty!"

Totéž jí říkala i tchyně. Mladší snacha měla na svou švagrovou vztek - a tak ji počarovala. Počarovala ji tak, že přestala vidět. Neviděla nic,

kerđas. Pokerđas la, kaj te na dikhel. Nič na dikhelas, našti pratinlas, našti tavlas. Savore pre late rovenas. Gefa laha e sasuj ko doktoris a o doktoris lake phendā: "S tou vaší nemocí se nedá nic dělat. Stává se někdy, že člověk z ničeho nic najednou oslepne. Někdy natrvalo, někdy nevidí jen nějaký čas."

Sar kada šundā e sasuj, gejlā ko vraštos u sa phendā leske, so pes ačhiā.

O vraštos lake phendās: "Phuč la terňa boratar, so kerđa la phura borake. U oda, so kerđa, mi previ-sarel."

Soča e sasuj avla khere, phučel la ternederatar, so kerđa la phurederake. E terňi bori but rovelas u sa la sasake čačipen phendās: hoj iľa džidona žamba u zasiđā lake o jakha. Vaš oda lakeri šougorkiňa akana na dikhel. (Phendomas me tumenge, savo mek džungalipen adi romňi kerđa, afe ada me mukhav kija ma. Na hoj tumenge, nipale, te avel pre godi ajse džungale veci te kerel! Oda pes amare Devleske na pačinel! Ma bisteren, hoj o Del phendās: 'Kam avre manušes avka sar korkores tut.')

E sasuj phučel, kaj e žamba. E bori phenel: "Denašťa mange andal o caklos u me akana na džanav, so te kerel."

E sasuj phenel: "Musaj te chudes aver žamba, musaj lake te zasives o jakha u paľis lake o jakha polokores te phundraves."

Avke oda e terňi bori kerđas u e phureder bori imar dikhelas. Mek e terňi bori gefa ke peskeri šougorkiňa u the pes lake šukares mangelas. Iľa vera, hoj imar nigda šoha ňikasko nič džungalo na kerela.

E phureder šougorkiňa lake odmukla u šukares jekh avreha savore dživenas.

nemohla uklízet, nemohla vařit. Všichni nad ní plakali. Tchyně s ní šla k doktorovi a doktor řekl: "S tou vaší nemocí se nedá nic dělat. Stává se někdy, že člověk z ničeho nic najednou oslepne. Někdy natrvalo, někdy nevidí jen nějaký čas."

Když to tchyně slyšela, šla za jasnovidcem a řekla mu všechno, co se stalo.

Jasnovidec jí řekl: "Zeptej se mladší snachy, co udělala té starší snaše. A to, co provedla, ať zase změní."

Jakmile přišla tchyně domů, zeptala se té mladší, co provedla té starší. Mladá snacha strašně plakala a řekla tchyni celou pravdu: že vzala živou žábu a zašila jí oči. A proto její švagrová teď nevidí. (Řekla bych vám, jaké svinstvo ještě provedla, ale nechám si to pro sebe. Ne aby vás, lidi, napadlo, dělat takovéhle hnusné věci! To se našemu Pánu Bohu nelíbí. Nezapomeňte, že Bůh řekl: 'Miluj svého bližního jako sebe sama.')

Tchyně se ptá, kde ta žába je. Snacha povídá: "Utekla mi ze sklenice a já teď nevím, co mám dělat."

Tchyně povídá: "Musíš chytit jinou žábu, musíš jí zašít oči a pak jí je pomalu rozpárat."

A tak to mladší snacha udělala a starší snacha zase viděla. Mladší pak šla ještě ke své švagrové a prosila ji o odpuštění. Přisahala, že už nikdy nikomu nic špatného neudělá.

Starší švagrová jí odpustila a všichni pak spolu krásně žili.

Přeložila MH

ZAMYŠLENÍ NAD LITERÁRNÍM PÁTRÁNÍM PO HISTORII A PO "DĚDIČNÉM HŘÍCHU"

V dvojčísle 1-2/1995 jsme věnovali prostor několika příspěvkům, které se týkaly pramenů k historii Romů, úsvitu romské historiografie a vztahu Romů k vlastním dějinám. Každý národ, který si začíná uvědomovat svou nadrodovou identitu a snaží se ji pochopit, formulovat a prosazovat mezi ostatními národy, hledá oporu v kontinuitě své diachronické existence, neboli pátrá po své historii. "Historeo" znamená "pátrám". Národy dlouhou dobu podrobené, utlačované a tupené se pak zcela pochopitelně snaží své "ponížení" kompenzovat glorifikací vlastních dějin. Pro příklady nemusíme chodit daleko - stačí uvést "Rukopisy" z počátků českého obrození. Teprve více než po půl století se je odvážil prohlásit za padělky profesor Tomáš G. Masaryk, pozdější prezident Československé republiky. Dodnes se organizují skupinky českých vlastenců, kteří pravost Rukopisů obhajují.

Zájem o nadrodové dějiny, o historii celého romského společenství, se veřejně projevuje a artikuluje v nejrůznějších podobách zejména v poslední době, kdy "otevřené cestě" k sebeuvědomování nebrání oficiální asimilační politika.

Dějiny Romů nezkoumají pouze romští akademici, jako byl zesnulý Dr. Bartoloměj Daniel nebo mladá historička PhDr. Jana Horváthová. Odvážné teorie, jejichž Otcem je Přání (vy)nalézt dějiny co nejvznešenější, jsou často od lidí se základním vzděláním, samouků zahloubaných do populární četby o řeckých dějinách nebo o nerozluštěném lineárním písmu A, B, nalezeném v Mykénách. Pan Ladislav Dudi-Koťo spojuje romský výraz pro Boha - Del - s bájným ostrovem Délos zmiňovaným v řecké mytologii. Pan František Diro dokazuje, že mykénským písmem byla psaná romština. Třebaže teorie zanícených lidových historiků postrádají široké a hluboké akademické zázemí, nepostrádají jistou logiku a jakousi mytologickou strukturu.

Insitní historické úvahy laiků jsou jednou z forem, v nichž se projevuje nutkavé "pátrám" - historeo. Jinou formou jsou literární mýty či pověsti, z nichž některé nejsou - alespoň v některých rysech - zcela nesrovnatelné například s Jiráskovým dílem "Staré pověsti české".

Cestou legend a pověstí se vydala řada autorů. Jedním z prvních byl František Demeter, kterého známe zejména jako básníka. Autorskou pověstí "Zrcadlo Romů" se proslavila básnířka Margita Reiznerová. V čísle 3-4/2001 jsme přinesli ukázky legend Magdy Hoffmannové, Agnesy Horvátové i legendy olašských Romů zapsané Petrem Stojkou.

Do historie zasazuje své příběhy i **Michal Šamko**. Těžko určit jejich žánr. Zařadit žánrově romská literární díla je někdy velice obtížné a nelze pro ně užít běžných názvů definovaných v příručkách obecné literární teorie. Považujeme to spíše za klad a za formální svébytnost romské literární tvorby. Autoři, nespoutaní apriorním poučením o formálních konvencích, píší z vnitřní potřeby sdělit myšlenky, názory, pocity, vzkazy a poselství a činí tak způsobem, který se jim sám nabídně či vnukne.

Michal Šamko (1967) je jedním z nejmladších romských autorů. Studuje dálkově Romskou střední školu sociální v Kolíně, na které se mj. vyučuje romština a romistika. Kolínská střední škola a Evangelická akademie v Praze jsou jediné

dvě instituce, kde se romští studenti mohou seznamovat se svými dějinami, kulturou, literaturou a teorií vlastního etnického jazyka. Mnozí jsou obzvláště opojeni právě informacemi o historii nadrodového světového společenství Romů - a k nim patří i Michal Šamko.

Svůj příběh, jehož název **Košiben** jsme se rozhodli přeložit "Prokletí" - i když by bylo možné zvolit druhý ekvivalent téhož výrazu, totiž "Kletba" - zasadil autor do Byzance a později do Uher. Dějepisné líčení je přesné v tom smyslu, že se opírá o historiografické prameny. Je pravděpodobné, že se s nimi autor seznámil právě v průběhu svého studia na Romské střední škole sociální. Pro to, co považujeme za základní poselství Šamkova příběhu, je ovšem historická scénérie pouze barvitou dekorací umocňující působivost příběhu. Memento příběhu si tlumočíme z eticko-kulturního významu slova *košiben* - "prokletí". Prokletí, jehož počátkem byla neuvážená kletba děda a následná (neúmyslná) otcovražda, stíhá celý rod, až do "vykoupení".

"Dědičný hřích" je motivem mnoha mýtů, pověstí a legend. V naší kulturní a religiózní oblasti je nejznámější dědičný hřích Adama a Evy. Trpí za něj celé lidské pokolení až do vykoupení, které nabídl Ježíš Kristus vlastním sebeobětováním. V antických bájích je motiv prokletí rodu za "hřích" jednotlivce nesmírně častý. I báje a legendy různých indických etnik a "džátí" (kast) vysvětlují například "nízké" (okrajové) sociální postavení skupiny proviněním kteréhosi dávného předka.

Zajímavé je, že v romských **vitejzika paramisa** - "hrdinských příbězích" připomínajících generační eposy - se "dědičný hřích" téměř nevyskytuje. Avšak je častý v žánru, který jsme nazvali **vakeriben pal o dada** - "vyprávění o předcích". Pokud je některý romský rod stíhán řadou neštěstí, úmrtí, nemocí, velice často si jeho členové vysvětlují tuto nepřízeň osudu proviněním některého z předků a při různých příležitostech si o tom vyprávějí. Taková vyprávění obvykle nepřesahují hranice jednoho rodu a časový rozsah několika generací. Pak upadají v zapomnění. Neformalizované rodové historky ovšem nebyly zaznamenávány, a proto můžeme mít mylný dojem, že se v romském folkloru motiv "dědičného hříchu" téměř nevyskytuje.

Za "obecně cikánský" bychom mohli považovat příběh o "dědičném hříchu" cikánského kováře, který se jako jediný uvolil ukovat hřebíky k ukřižování Krista, zatímco všichni "gádžovští" kováři to odmítli. Za trest byli pak Cikáni odsouzeni k tomu, aby putovali z místa na místo a nikde nenalezli vlast. Tato historka má ovšem téměř jistě neromský původ - i když ji většina Romů zná. Často ji však reprodukuje s opačnou pointou: romský kovář nevěděl, pro koho hřebíky ková. Gádžové ho opět podvedli. Podstatu věci se dozvěděl, teprve když koval čtvrtý, poslední hřebík. Podařilo se mu ho schovat pod jazyk, aby Ježíšovi alespoň trochu ušetřil bolest. Proto má Kristus přibity obě nohy jen jedním hřebíkem. Tento starý folklorní příběh tedy také nemůžeme dost dobře považovat za "pátrání" po nadrodovém osudu Romů a po vysvětlení jeho nepřízně "dědičným hříchem".

Motiv "dědičného hříchu" se objevuje teprve nedávno v řadě literárních prací romských autorů. Domnívám se, že volba právě tohoto tématu je příznakem jednoho z nesčetných nadrodových identitních "pátrání".

V motivu "dědičného hříchu" - nebo lépe řečeno v trestu, jímž je stíhána celá kolektivita za provinění jednoho jejího člena - nacházíme obdobu mezi autorskou pověstí Agnesy Horvátové "O Velké Ramě" a historizujícím příběhem Michala Šamka "Prokletí". Rozdíl je v tom, že za provinění Ramy jsou stíháni všichni

Romové, zatímco Šamko omezil trest na rodinu viníků a dovolil jim se nakonec vykoupit.

Dějinná scenerie Šamkova příběhu odpovídá historickým faktům uveřejněným v publikaci "Romové v Byzanci" (Praha, 1998). Rod hlavních Šamkových hrdinů Lajka a Cinky sídlí v "Malém Egyptě" u přístavu Modon. V průběhu čtyř až pěti staletí, kdy máme o Romech v Byzanci zprávy, byli nazýváni různými jmény. Dvě nejrozšířenější, která se stala etymologickým základem pro apelativa v různých evropských jazycích, jsou Athingani (z toho Cikáni, Zigeuner, Zingari, Tsiganes atd.) a Egyptané (Gypsies, Gitanos atd.). Výraz Athingani je starší, název Egyptané se k němu přidružil asi o dvě století později.

"Malý Egypt" bylo sídlištní seskupení obývané "Egyptany" - Romy. Takových "Malých Egyptů" bylo v Byzanci pravděpodobně víc. Nejznámějším byl ten za přístavem Modon (Methone) na jihozápadě Peloponésu. Po celá dvě staletí o něm hovoří různí cizozemští poutníci, kteří tudy putovali k Božímu hrobu. Lze usuzovat, že Romové v "Malém Egyptě" u Modonu byli usazeni po mnoho generací.

Proč osadu obývanou "Egyptany" - Romy - nazývali "Malý Egypt"? Atributu "Malý" se užívalo pro neřecké sídlištní komunity nebo území ležící uvnitř Byzantské říše. Naopak přívlastkem "Velký" se označovala území mimo hranice Byzance. Tedy "Velká" Morava nebyla "velká" ve smyslu významná, nýbrž proto, že ležela mimo byzantské území.

Šamko jde ve svém koloritním historickém popisu do takových podrobností, jako je setkání děda a vnuka se dvěma cizinci, z nichž jeden kreslí na kopci za Modonem romské domky. Cizince autor sice nejmenuje, ale historickým faktem je, že německý malíř Eberhardt Reüwich skutečně v roce 1486 zachytil na své rytině osadu "Egyptanů" neboli "Athinganů" za městem Modon. Popis romských kovářů, kteří pracují vsedě, jejich žen dmýchajících měch a v prostojích vyšívajících, pochází z pera německého cestovatele Arnolda von Harffa, kterého malíř Reüwich doprovázel (viz "Romové v Byzanci", s. 18 - 19).

Setkání kováře Lajka s romskými artisty se zakládá na zprávách řeckého historika Nikefora Gregora a arabského úředníka al-Umarího. Koncem 13. století se v Konstantinopoli objevila skupina tmavých artistů, kteří přišli odněkud od východu a obyvatelům hlavního města předváděli své nevšední umění. Byzantinec Gregoras a Egyptan al-Umarí nešetří slovy obdivu a chvály nad neuvěřitelnými kousky, které cizokrajní artisté předváděli (viz "Romové v Byzanci", s. 13 - 14).

V Šamkově byzantské historické dekoraci se někdy objevují patrně anachronizmy, rekvizity, které do Byzance nepatřily - ale nakonec proč ne? Jinak do své povídky vsazuje autor i etnologické údaje doprovázející hlavní příběh, jako například popis křtu, vysvětlení role kmotra a podobně. Z poznatkového hlediska jsou to zajímavé informace a z literárního hlediska to linii příběhu neruší, naopak, dodává mu barevnosti a plastičnosti.

Kdybychom na příběh kladli aristotelovské požadavky, které se dodnes vyučují ve školách, a vědomě či podvědomě ovlivňují vkus evropských čtenářů, patrně bychom řekli, že autor mohl skončit vyloučením Lajkova příbuzenstva z romské komunity. Zde je dramatické vyvrcholení. Proč ovšem bychom nedopřáli Michalu Šamkovi, aby se dostal historickým skokem přes několik generací až do Uher a nenadělil adoptivní dceři Cinky a Lajka vnučku Cinku Pannu, slavnou primášku? Lajkovi a Cince, po níž je Cinka Panna pojmenována, sice zabila

Modon v Morei s cikánskou čtvrtí,
kresba Eberhardta Reūwicha pro Breydenbachovo Peregrinatio, 1486

ukvapená kletba Lajkova otce jejich syna, avšak tím, že se ujali **rakli** - neromského děvčete znásilněného Turky a vychovali její osiřelou dceru, smyli ze svého rodu prokletí. Vykoupení rodu a odpuštění dědičného hříchu ztělesnil Michal Šamko opět ve skutečné historické postavě, ve známé primášce zvané Cinka Panna.

Autor nás na začátku své povídky vyzývá, abychom poslouchali, pokud budeme mít chuť. Předeseílá, že něco z toho, o čem bude hovořit, může být skutečnost, a něco ne. Skutečnost, kterou však můžeme - budeme-li mít chuť - objevovat za povrchovou podobou příběhu, je ono pátrání po identitě kloubící

prvky nadšeně objevované historie s hledáním "dědičného hříchu" odsoudivšího Romy k nezáviděníhodnému osudu. A konečně se radujeme z očisty realizované skutkem nadetnické humanity, která nachází své ztělesnění opět ve slavné historické romské osobnosti - Panně Cinkové.

Milena Hübschmannová

Michal ŠAMKO

KOŠIBEN

Kaj has, kaj na has, čirla pre čir-
laste, avka mange vakerlas miro dad
paramisa a me sar cikno čhavoro
šunavas a zasovás. Akana som imar
baro a me tiš vakerav mire čha-
vorenge paramisa. A tumenge,
Romale, te kamena te šunel, phenava
tiš jekh. Vareso šaj jel čačipen, vare-
so šaj, hoj nane. Te kamen, ta šunen.

Andre jekh gavoro pre samo
agor terdolas kaštuňi koliba. Odoj
dživelas phuro Rom, o Lajku, peskera
romňoraha, la Cinkaha. Has igen
phure, lengero muj has chando avri
bute dromorenca, sako jekh dromoro
has roviben vaj baro trapišagos.
Agoestar lengero dživipen na has
nalačo, sa visaľila jekhe dživeseste.

Čirla, bare but berša oleske,
dživenas o Roma andre bari phuv.
Lakero nav has Byzanc. Na dživenas
odoj ča Roma, ale o Greki, o Armenci,
o Turki, but aver narodi. O Roma
dživenas pro plajis paš jekh baro
foros Modon. O gadže na džanenas,
khatar o Roma avle - ko akor šundá
pal e durutňi rajkaňi phuv India, le
Romengero Baro Than? - ta pro Roma
thovenas jekh aver nava. Jekhbuter le
Romen vičinenas "Athingani" the
"Egyptána". Vašoda ole thanende, kaj
o Roma penge thode kherora, vičine-
nas "Cikno Egyptos".

O Modon has jekh baro ačhand
paš le darjaveskeri rig. Perdal o

PROKLETÍ

Bylo nebylo, dávno pradávno -
takhle mi můj tatínek vyprávěl pohádky
a já jako malé dítě poslouchal a potom
jsem usnul. Teď jsem dospělý a také
svým dětem vyprávím pohádky. I vám,
Romové, jednu povím, chcete-li si
poslechnout. Něco může být pravda,
něco možná ne. Tak tedy poslouchejte,
máte-li chuť.

V jedné vesničce stála na samém
konci dřevěná koliba. Žil tam starý Rom
Lajko se svou ženou Cinkou. Byli už
velice staří, tváře měli rozryté vráskami
a každá vráska znamenala pláč
a trápení. Zpočátku neměli špatný
život, ale jednoho dne se všechno
zvrátilo.

Dříve, před mnoha lety, žili
Romové ve velké zemi. Nazývala se
Byzanc. Nežili tam jenom Romové, ale
také Řekové, Arméni, Turci a mnoho
jiných národů. Romové bydleli na kopci
u velkého města Modon. Gádžové
nevěděli, odkud Romové pocházejí -
kdo tehdy mohl slyšet o vzdálené
vznešené zemi Indii, pravlasti Romů? -
a Romy pojmenovávali nejružnějším
názvy. Nejčastěji jim říkali "Athingani"
anebo "Egyptané". A proto se místům,
kde přebývali Romové, říkalo "Malý
Egypt".

Modon byl přímořský přístav. Přes
Modon chodili evropští cestovatelé

Modon phirenas o evropska dromarde kije le Christuskeri char. Najekh dikhl'a le Romengero bešiben Cikno Egyptos u bare ašaribnaha lekhađa pal oda, so o Roma keren: pojekh kerenas chart'iko but'i - bešindos, sar o chart'a andre India - pojekh khuvenas sevla, o Romňa sivkernas avri. Ola but'a phirenas te bikenkerel andro foros le gadženge u dživenas pal oda, so chudenas vaše.

Andr'oda romano gavoro džive-las e Cinka the o Lajkus peskera faj-taha. Baronas avri ciknorestar, bavinenas pes avre čhavorenca pro maľi, andro veša, jekh bi avreskero na džalas ňikhaj. Sar avka baronas jekhetane, arakhle ke peste kamiben. Calo gav imar olestar džanelas, hoj o Lajko la Cinkaha phirel. Ta pen len-gere fajti dovakerde, hoj le čhavage kerena bijav. O bijav has igen šukar. O Roma khelenas, chanas pijenas, sako le ternenge vinšinelas ča lačo. Savore džene le Lajkus the la Cinka igen rado dikhenas, bo so dujdžene le Romenge pomožinenas, sar has hodna. O Lajkus le grajenca, e Cinka sivkerlas le čhavorenge rentici.

O Lajkus has igen lačo chart'as. Chart'arelas avri bešindos pre phuv, avka marelas pro amoňis, pre kovinca. Leskeri romňori, e Cinka, bešelass khnaj dijader lestar, maškar lende has e jag. Te kampelas, phurdelas e Cinka morčhune pišote-ha, te na, ta sivelas avri šukar but'a. So dujdžene kerenas tosarastar dži raťi, bo lenge kampelas but love te ačhavel peske pengero kheroro.

Sar o paňi džalas, avka džanas o dživesa, u o Del diňa, hoj o Lajkus le Cinkaha peske ačhade kheroro. Dživenas mištes, rado pen dikhenas, o Del len delas bacht.

Jekha raťate užarelas e Cinka pre peskero rom, sar avela pale

k Božímu hrobu. Nejeden z nich si všiml romského sídliště Malý Egypt a s úžasem popisoval, co Romové dělají. Někteří provozovali kovářské řemeslo - v sedě, jako indiští kováři - někteří pletli koše, jejich ženy vyšívaly. Své výrobky chodili prodávat do města gádžům a žili z toho, co za svou práci dostali.

V romské vesničce bydlela Cinka a Lajko se svými příbuznými. Vyrůstali spolu od dětství, hráli si s ostatními dětmi na louce nebo v lese a jeden se od druhého nehnul ani na krok. A jak tak spolu rostli, našli v sobě zalíbení. Celá vesnice věděla, že Lajko chodí s Cinkou. A tak se jejich rodiny domluvily, že mladým vystrojí svatbu. Svatba byla krásná. Romové tancovali, jedli, pili, každý přál mladým jenom samé dobro. Všichni měli Lajka a Cinku rádi, protože byli ochotní a pomáhali, kde mohli. Lajko vypomáhal s koňmi a Cinka zase šila dětem šatičky.

Lajko byl výborný kovář. Provozoval své řemeslo vsedě, seděl a tloukl na kovářinu. Jeho ženuška Cinka seděla o kousek dál a mezi nimi bylo ohniště. Když byla potřeba, dmýchala Cinka kožený měch, a když ne, tak vyšívala pěkné ruční práce. Oba dělali od rána do večera, protože potřebovali peníze, aby si mohli postavit vlastní domek.

Jak plynula voda, tak plynuly dny a Bůh dal, že si Lajko s Cinkou postavili domek. Žili dobře, měli se rádi a Bůh jim přál.

Jednou večer čekala Cinka na svého muže, až se vrátí z města. Byl

andal o foros. Has odoj tosarastar a e Cinka pes našti doužarlas, kana avela pale. Kamelas leske te phenel baro hiros.

O Lajkus avľa khere, phenel: "Cinko, de man te chal, som baro bokhalo, zmardo tele, sar chava, džava mange te sovel."

E romňi les diňa te chal, phučel lestar, či vareso bikenda.

"Ha, bikendom savoro, le lovore, garuv mištes."

E Cinka lel o love, kamel leske te phenel oda baro nevipen, ale o Lajku uštila pal o skamind, thoda pes te sovel.

"Phenava leske tosara," duminďa peske e Cinka. Popracinda pašal o skamind, geľfa peske tiš te pašol.

Tosara, sar o kham avľa avri, zbatorinda pes e Cinka, dikhel pro rom, sar sovel, na likerďa avri, chudiňa le Lajkus phikestar, izdraňa leha: "Lajku, Lajku, ušti imar!"

"So kames, Cinko, de man smirom, kamav mek te sovel!"

"Lajku, šun, me som phari tuha. Hela amen čhavoro. Aveha dad!"

O Lajkus, sar les vareko te phosaďahas, chuťila opre, chudňa la Cinka, bara lošaha la čumidkerďa. "Me avava dad! Me avava dad!" O apsa leske demade andro jakha, sig pes urel.

"Kaj džas?"

"Džav te phenel le amarengi. O dad hela igen rado!"

Na has kana, savore Roma džanenas, hoj o terne užaren čhavores. E sasuj le sastreha avle ke Cinka, has odoj imar he lakeri daj dad, savore le ternenge vinšinenas, kaj o čhavoro te avel sastoro.

Eňa čhonenca uľila šukar sasto muršoro. Bare kale jakha, pherdo kale balora. Sa pes čhidfa pre Cinka. E Cinka has bari šukar džuvľil Zoralo

tam od samého rána a Cinka se ho nemohla dočkat. Chtěla mu říct velkou novinu.

Lajko přišel domů a povídá: "Cinko, dej mi jíst, mám obrovský hlad, jsem ubitý, hned jak se najím, jdu spát."

Žena mu dala najíst a ptá se, jestli něco prodal.

"Prodal jsem všechno, tady máš peníze a dobře je schovej."

Cinka vezme peníze, chce mu říct tu novinu, ale Lajko vstal od stolu a šel si lehnout.

"Řeknu mu to zítra," myslí si Cinka. Sklidila ze stolu a šla si taky lehnout.

Ráno se Cinka probudila, sotva vyšlo slunce, kouká na muže, jak spí, už to nemohla vydržet, chytla ho za rameno a zatřásla jím: "Lajku, Lajku, vstávej!"

"Co chceš, Cinko, dej mi pokoj, chci spát."

"Lajku, poslouvej, jsem v jiném stavu. Budeme mít děťátko. Budeš táta."

Do Lajky jako když píchne, vyskočil a ze samé radosti Cinku zlíbal. "Já budu táta, já budu táta!" Slzy mu vytryskly z očí, rychle se začal oblíkat.

"Kam jdeš?"

"Jdu to říct našim. Tatínek bude mít ohromnou radost!"

V okamžiku věděli všichni Romové, že mladí čekají rodinu. Tchně s tchánem přišli za Cinkou, tam už byli její rodiče a všichni přáli mladým, aby bylo děťátko zdravoučké.

Za devět měsíců se narodil krásný zdravý chlapeček. Velké černé oči a husté černé vlásy. Celá Cinka. Cinka byla krásná žena! A silák byl malý

has o Miškus sar leskero dad, o Lajkus. O nav - o Miškus - thode le čhavoreske pal le Lajkuskero dad.

Pal o duj čhon kerde le čhavoreske bari boňa. Imar anglal kidne avri kirveske jekhe Romes, le Lacis. The jov has lačho charťas. Has les romňi, e Pitka, the duj čhavore. Čirla has ajso zvikos, hoj o kirvo mušinelas te hel romňaha a mušinenas len te hel čhavore. Perdal oda, kaj le krestňatkos te hel but čhave u te avel barvalo, sar barola avri. Kaj angle leste te avel phundrado drom, o gadže kaj les te na phanden andre bertena.

E boňa has igen šukar, romane lavutara bašavenas šukar giľa, o Roma khelenas, giľavenas, sar ča o Roma džanen. Sar o kham has maškar o ňebos, ile o kirve le čhavores u thode les avri pro skamin-doro parňa lepedaha učhardo. Savore Roma kerde khatar o čhavoro karička. Paľis avľa jekhphureder Rom andal e vatra, geľľa ko čhavoro, thoďa kija leste paňi, bar, trast, labardĩ momelĩ - oda has sar jagori - the khnaj phuv. Oda sa has romane bachťune symbola. Paľis pes o jekhphureder Rom mangelas kijo Del vaš le čhavoreskero dživipen, sajstĩpen the lačhipen. Paľis mek khelenas o Roma dži raťi. Sako adi boňa ašarelas.

O berša denašenas, o čhavoro barolas sar paňestar. Na has kana a le Miškuske has imar pandž berš. O vatoria has leske Devlestar, sa džanelas te kerel, goďaver has, sa kamelas te džanel. O papus, le Lajkuskero dad, pes leha bavinelas, sikhavelas les savoro, so ča kampelas.

Jekhvar o cikno džalas le papuha tele kije phurd. Džalas odoj cikňi leňori. Has baro keraďipen, ta kamenas čino te nandon andro šudro paňori. Sar džanas tele pal o plajicis,

Mišku po tátovi Lajkovi. Pojmenovali malého Miško po Lajkově otci.

Za dva měsíce vystrojili chlapečkovi křtiny. Předem si vybrali za kmotra jednoho Roma, Laciho. Laci byl také výborný kovář. Za ženu měl Pitku a měl s ní dvě děti. Podle starého zvyku musel být kmotr ženatý a musel mít děti. A to proto, aby jeho kmotřeneček měl jednou také hodně dětí a aby byl bohatý, až doroste. Aby měl v životě cestu otevřenou a aby ho gádžové nezavřeli do vězení.

Křtiny byly překrásné, hudebníci hráli nádherné písně, Romové tančili, zpívali, tak jak to Romové dovedou. Když stálo slunce uprostřed oblohy, vzali kmotři chlapečka, vynesli ho ven a položili ho na stůl pokrytý bílým ubrusem. Všichni Romové se kolem děťátka seskupili. Pak přišel nejstarší Rom z osady, přistoupil k chlapečkovi, položil vedle něho sklenici vody, kámen, železo a zapálenou svíčku - ta představovala oheň - a trochu půdy. To byly romské symboly štěstí. Potom se ten starý Rom modlil k Bohu za život, zdraví a dobro dítěte. Potom Romové tancovali až do noci. Všichni ty křtiny náramně chválili.

Roky utíkaly a chlapec rostl jako z vody. Než se kdo nadál, bylo Miškovi pět let. Ruce měl Bohem požehnané, se vším si poradil, byl moudrý a velice zvědavý. Děda, Lajkův tatínek, si s ním hrál a učil ho, co bylo třeba.

Jednou šel malý s dědečkem k mostu. Tekl tam potůček. Bylo vedro, a tak se chtěli trochu vykoupat v chladné vodě. Jak tak scházejí z kopce, koukají, koukají, nahoru k Romům jdou dva lidé

dikhen, dikhen, hoj upre ko Roma aven duj manuša, vareso den duma čhibaha, so o Miškus na achaolas. O cudza gadže zaačhile, jekh lendar iľa avri andal e taňistra papiris, porori, chudňa te čitrarel romane kherora.

"Papu," phučľa o Miškus, "k'oda? S'oda kerel? S'oda čitrarel? Dikh! Amare kherora!"

"Mišku, pal ada drom, khatar amare romane kherora, phiren sako berš o gore pal savore seri, dural drestar, džan kije le Devloreskeri char andre Svato phuv, thoven le Devleske ružica pro hrobos."

"Papu, hin the amen le Romen Devloro? Thovas the amen le Devloreske ružica pro hrobos?"

"Joj Mišku, amen o Roma paľas, hoj o Del hin andre amaro jilo. E ružica, so amen thovas le Devleske, hin amare šukar lava, amare šukar giľa, o lačhipen andro jilo. Ma troma te koškerel, ma troma te vakerel džungales, ma troma ňikaske dukh te kerel, bo sako džido voďi kamel bachtales te dživel. Oleha sikhaveha paľiv le Devleske."

O papus the o Miškus pen rakhle le gorenca, asandile jekh pre avreste, u sako džanas peskere dromeha.

Sar avľa o papus le Miškuha khere, siďarlas o Miškus sa te vakerkerel la dake le dadeske: "Samas ko paňi, nandĩľam, dikhľam le goren, so džanas kije le Devloreskero hrobos, dena leske ružica pre Devleskeri char the vaš amenge!"

O Lajkus the e Cinka has bare barikane andre peskero čhavoro, sar džanel te vakerel, savo hino goďaver.

"Tosara džav andro foros te bikenel chartika buľa, Mišku. Aveha manca?"

"Sar te na, dado, sem imar som murš!"

a mluví jazykem, kterému Miško nerozuměl. Ti cizí gádžové se zastavili, jeden z nich vyndal z brašny papír, pero a začal kreslit romské domečky.

"Dědečku," zeptal se Miško, "kdo to je? Co to maluje? Podívej! To je přece naše osada!"

"Mišku, po téhle cestě chodí kolem naší osady bílí lidé ze všech stran, z ohromné dálky, jdou k Božímu hrobu do Svaté země a dávají tam Pánbíčkoví růžičku na hrob."

"Dědečku, a my, Romové, máme taky nějakého Pánbíčka? Dáváme mu taky růžičku na hrob?"

"Joj, Mišku, my Romové věříme, že Bůh je v našich srdcích. A růžička, kterou mu obětujeme, jsou naše krásná slova, naše krásné písně a dobro v srdci. Neklej, neproklínej, nemluv sprostě, nikomu neublížuj - protože každý živý tvor chce žít šťastně - a tímhle prokazuješ Bohu úctu."

Dědeček a Miško se potkali s bílými muži, usmáli se na sebe a každý pokračoval svou cestou.

Když se dědeček s Miškem vrátili domů, utíkal Miško, aby o všem vyprávěl mámě a tátovi: "Byli jsme u vody, vykouпали jsme se, viděli jsme bílé lidi, kteří jdou ke hrobu Pánbíčka a dají mu na hrob růžičku i za nás."

Lajko a Cinka byli velice pyšní, jak ten jejich synáček dovede mluvit a jaký je moudrý.

"Zítra půjdu do města prodávat svoje výrobky, Mišku. Půjdeš se mnou?"

"Jak by ne, táto, jsem už chlap!"

"So sal, dilino?" chofasaliŕa o papus. "Pandžeberšengere čhavores kames te cirdel ajso duripen? Kana aveha pale? Ča sar hin imar kaŕi rat! Na, o Miškus avela ke mande u e Cinka peske khuvela sevŕa."

Le phurengero lav kampel te šunel, bo chale buter maro sar o terne. Avka sar o papus phendŕa, avka ela kerdo.

Sig tosara, mek ča o kham ušŕelas opre, geŕŕa o Lajkus andro foros. E Cinka šulaŕa o kher, diŕa le Miškus te chal, phenel: "Džaha ko papus, Mišku, ale phenav tuke, ma ker diliŕipen, ma ker bibacht!"

"Ma dara, mamu, sem kecivar somas ko papus! Nič na kerava."

O papus le Miškus imar užarelas. "Avaha ča dujdžene, mro čho. Bo e baba the o kaka gele tiž andro foros te bikenel. Ča jekhnaj užar, džav avri te dikhel, savo ela dŕives. Maj avava pale, paŕis džaha dujdžene varekhaj, kaj amen o Del ŕidžala. Ačh adaj, ma le nič andro vasta, te na phages vareso, bo e baba kerla vika."

O papus geŕŕa avri, o Miškus ačhiŕa andro kher korkoro. Phirelas upre tele, dikhelkerlas sa. Džanelas odi bari murŕi, so le papus la baba has andro kher, čino latar the daralas. Pal e murŕi pre fala figinelas cikno čitroro. O Miškus kamelas te dikhel pašestar, so hin upre. Thoŕa peske o stolkos, terdŕiŕa upre, ale sar kamelas te lel tele o čitro pal e fala, lemaŕa andre murŕi, e murŕi peŕŕa pre phuv u phaŕiŕa pro cikne kotorora.

O Miškus bares darandŕiŕa. Džanelas, hoj o papus delas pozoris pr'oja murŕi sar pre peskere duj jakha. Denašŕa khere, garuŕa pes tel o skamind.

"S'oda, Mišku?" phučel e daj.

"Zbláznil ses?" rozzlobil se dědeček. "Pětileté dítě chceš vláčet takovou dálku? Víš, kdy se vracíváš? Když už je černá noc! Ne, Miško bude u mě a Cinka si mezitím může plést koše."

Co řeknou staří, to je třeba poslechnout, protože staří snědli více chleba než ti mladí. A tak se stalo, jak řekl dědeček.

Brzy ráno, sotva vyšlo slunce, se Lajko vydal do města. Cinka zametla, dala Miškovi najíst a povídá: "Půjdeš k dědečkovi, Miško, ale to ti povídám, ne abys dělal hlouposti nebo zlobil!"

"Neboj se, mamí, přece už jsem byl u dědečka tolikrát! Nic tam neprovedu."

Dědeček Miška už očekával. "Budeme tu spolu sami, synku. Babička a strejdové šli taky prodávat do města. Počkej tu chvílku, jdu se podívat, jaké bude počasí. Hned se vrátím a pak si spolu vyrazíme, kam nás Bůh povede. Počkej tady, ale na nic nesahej, abys něco nerozbil. Jinak se bude babička zlobit."

Dědeček šel ven a Miško zůstal v domě sám. Chodil sem a tam a všechno si prohlížel. Znal tu velkou sochu, co měl dědeček s babičkou v bytě, a trochu se jí bál. Za sochou visel na stěně malý obrázek. Miško se chtěl zblízka podívat, co je na něm vlastně namalováno. Postavil si k soše židličku, vylezl na ni, ale jak chtěl sundat obrázek ze zdi, vrazil do sochy, socha spadla na zem a roztříštila se na malé kousky.

Miško se strašně polekal. Věděl, že si dědeček na tu sochu dává pozor jako na svoje dvě oči. Utekl domů a schoval se pod stůl.

"Co se děje, Miško?" ptá se maminka.

"Mamo, me phaglom le papuske leskeri murti. Jov man marel!"

"Ma dara, Mišku! Kaj o papus?"

Ale o papus imar demađa andre andro kher kije Cinka. "Kaj tiro čhavo? Phagla miri murti! Me les murdarav!"

"So tumende hin, sastreja! Sem oda čhavoro!" E Cinka garuđa le Miškus pal o dumo, kaj les o papus te na marel.

"Te meres dži tosara, bengeja!" vičinda o papus andre bari choľi.

E Cinka ačhiľa sar bar. Savo beng anda le papuske ajse bibachtale lava pre čhib? Sar bi peskeri gravčinda e Cinka: "Tumen kaj te na dodživen tajsuno dıves!"

Savore Roma denaškerde avri - bo ko Roma o vudara sajekh phundrade. Šunen, sar o papus koškerel le čhavořes, sar e bori koškerel le sastres. Ča dikhen u čhinen pre ppeste o kerestos. "Ada mištes na ihela," phenen o Roma u džan andre ppengere khera.

O papus denašťa avri andal la Cinkakero kher. O čhavoro rovel, až hiojkinel. E Cinka les iľa pro khoča: "Ma roov, mro čho, o papus imar na avla." O čhavoro lake zasutľa pro khoča, e Cinka peske duminel: Sar o Lajkus šunela, so pes ačhiľa, ela baro dokeriben. Jaj, jaj, Dėvľa, so ča olestar hela...

O papus avľa khere, bešťa peske kijo skamind. "Jaj, Devľa, so mæ kerdom! Lalo te ačhav vaš oda, hoj koštom mre čhavořes! Savo being mange hazdľa e čhib!" O papus peske čhidľa thardı andro polharis, pijelas jekh poharis pal aver, maťiľa, zasutľa pro skamind.

O hiros avľa the kije la Cinkakeri daj dad. Avle ke late andre, dikhen, o čhavoro sovel, e Cinka rovel. "So pes ačhiľa, mri čhail?" phučel e daj.

"Mami, já dědovi rozbil tu jeho sochu. On mě zbije!"

"Neboj se, Miško! A kde je dědeček?"

V tom už dědeček vtrhl k Cince do bytu. "Kde máš toho svýho kluka? Rozbil mi sochu! Já ho zabiju!"

"Co se s váma děje, pantáto! Vždyť je to dítě!" Cinka schovala Miška za záda, aby ho děda nezbil.

"Ať do rána pojdeš, ty zmetku!" vykřikl děda na nejvyšší míru rozčilený.

Cinka zkameněla. Který ďábel přinesl dědovi na jazyk tahle proklatá slova? Cinka úplně bez sebe zaječela: "Vy ať se nedožijete zejtrka!"

Všichni Romové vyběhli ven - u Romů jsou dveře neustále otevřené. Poslouchají, jak děda proklíná vnuka a jak snacha proklíná tchána. A tak se jen dívají a křížují se. "Z toho nevzejde nic dobrého," povídají Romové a jdou raději zpátky do svých domků.

Děda vyběhl z Cinčina domu. Dítě pláče, až se zalyká. Cinka ho vzala na klín. "Neplač, synáčku, děda už nepřijde." Chlapec jí usnul na klíně a Cinka si myslí: Až to Lajko uslyší, bude z toho velká hádka. Bože, Bože, jak tohle dopadne...

Děda přišel domů a sedl si ke stolu. "Bože můj, co jsem to proved! Ať oněmím zato, že jsem proklel svýho chlapečka! Který ďábel mi nadzdvihl jazyk!" Nalil si pálenku, pil sklenici za sklenicí, opil se a usnul na stole.

Zpráva se donesla k rodičům Cinky. Přišli za ní, koukají, chlapeček spí a Cinka pláče. "Co se stalo, děvenko?" ptá se matka.

"Nič, mamó, ča o čhavoro darandífa."

"Ča les ma arakh, le phure dilinčakos, pal calo gav džal hiros, sar jov koškerđa le čhavares!"

"Ma dara, mamó, o phuro le Miškaske šoha džungalo lav na phendā, ča akana, bo leske phagerđa leskeri murťi. Varesi bari bibacht oda hin. So me džanav, so andre kodi murťi garudo. Ma daran, mamó dado, ča džan khere, kaj mange te na uštaven le čhavares."

"Sar kames, mri čhaj, tu džanes, so majines te kerel. Ča kaj mek te na pobajines."

O phure gejele khere. Savore Roma has avri, denas duma pal oda, so pes ačhífa. Avífa avri the o phuro Peter, gođaver Rom, so les has bari paťiv maškar savore Roma, phenel: "Ta so? Nane tumen so te kerel? Kamen, kaj mek goreder bibacht te avel tumare lavendar? Ča pes šukares roz džan sako pal peskeri buťi."

Has imar kijaraťate, sar e Cinka dikhífa peskera sasa le šougorenca, avenas andal o foros. Peskere romes maškar lende na dikhífa. Džal lenge anglal, phučel: "O Lajkus tumenca na avel?"

"Na, Cinko," phenel o jekhterneder šougoris, o Paľko. "O rom tuke otkazinel, hoj na birinda sa te bikenel, ačhola andro foros, avela tajsā, sar bikenkerla peskere buťa."

Oda dīves has mek bare dumi. Phučenās la Cinkatar, soske o phuro maťífa, so pes ačhífa. E Cinka na kamelas sa te phenel, aľe te na phenela joj, phenena o Roma, ta ajci pre ajciste latar avífa sa avri. Has baro roviben, baro gravčišagos. Ča pre jepašrat gele savore te sovel.

O cikno Miškus ušťífa rovindos. "Mamó, me darav! Av ke mande."

"Nic, mami, kluk se trochu polekal."

"Jen se toho starýho blázna nezaštávej, po celý osadě se povídá, jak kluka proklel!"

"Neboj se, mami. Starý Miškovi neřekl v životě špatný slovo, až teď, že mu rozbil tu jeho sochu. Znamená to nějaké velké neštěstí. Já nevím, co v té soše vězí. Mami, tati, nebojte se, radši jděte domů, abyste mi nevzbudili dítě."

"Jak chceš, holčičko, ty víš nejlíp, co máš dělat. Jen abys pak nelitovala."

Staří šli domů. Romové už byli zase všichni venku a přetrásali, co se stalo. Vyšel ven i starý Peter, moudrý Rom, kterého si všichni vážili, a povídá: "Tak co? Nemáte co dělat? Chcete, aby ty vaše řeči přivolaly ještě větší neštěstí? Hezky se rozejděte každý po své práci."

K večeru uviděla Cinka tchyni a švagry, vraceli se z města. Muže mezi nimi neviděla. Jde jim naproti, ptá se: "Lajko s vámi nepřišel?"

"Ne, Cinko," povídá nejmladší švagr Paľko. "Muž ti vzkazuje, že ještě nestačil všechno prodat, zůstane ve městě a vrátí se zejtra, až rozprodá věci."

Toho dne bylo ještě spousta řečí. Vyptávali se Cinky, proč se starý opil a co se stalo. Cince se o tom nechtělo mluvit, ale když to neřekne ona, řeknou to Romové, a tak to z ní nakonec všechno vyšlo ven. Byl z toho pláč a nářek. Teprve o půlnoci šli všichni spát.

Miško se probudil s pláčem: "Mami, já se bojím, pojd' ke mně."

"Imar avav, Mišku miro, sovaha dujdženore. So daras?"

"Mamo, me furt šunav, sar man o papus košel. Sem mange korkoro phenlas, hoj na kampel te koškerel! Ko koškerel, o Del les vaše marla."

"O papus na kamelas, Mišku, ča avka phenda."

"Me na kamavas leskeri murti te phagel!" rovelas o Miškus.

E Cinka kikiďňa le čhavores kija peste, o čekatoro has leste kerado, sa khamľardo, e daj les khoskerďa pochtaneha, lokores leske giľavelas, džikim na suťa andre.

Mukas la Cinka, avas pal o Lajkus.

Pr'aver dīves bikenkerďa o Lajkus sa chartika buťa, cinkerďa chaben, thod'a andre taňistra, o love garud'a andre žeba. Kamel khere te džal - so dikhel, so na: pherdo gadže terďon kerekate, maškaral o Roma, ale na amare Roma, cudza Roma. Has len verdana, graja, pal o verdana džanas murša ričhenca, ričňenca. Jekha čhake has khatar e men bondardo baro sap, nič lake na kerďa. Sa o gadže, so avle te dikhel, ča o jakha poravenas. O čhaja khelenas, o murša bašavenas pro lavuti. Palis thode duj uče cile andre phuv, maškar o cile cirdne o šelo, jekh Rom geľa opre, khelelas pro šelo, chutelas opre, bondaľolas andro luftos, phirelas pro šelo, sar te uľahas zoraľi phuv, palis mek hazdňa cikňa čhajora pro phike u khelelas laha. Savore gadže thode baro aplausis, lapkinenas le Romenge, čhivkernas lenge love andre pirori. The o Lajkus lenge čhida. Kamelas te phučel le muršendar, khatar hine, save Roma hine. Akor ke leste avľa phuri Romňi. Loľi rokľa pre late has, šargo dikhlo, džungali pro muj, ča duj danda la has. Phenel: "Kaskero sal, mro čha, save Romendar?"

"Už jdu, Mišánku, budeme spát spolu. Čeho se bojiš?"

"Mami, já pořád slyším, jak mě dědeček proklíná. A přitom mi sám říkal, že se nesmí proklínat! Kdo bude proklínat, toho Bůh potrestá."

"Dědeček nechtěl, Miško, řekl to jen tak."

"Mami, já mu tu sochu nechtěl rozbít!" plakal Miško.

Cinka chlapečka přitiskla k sobě, měl úplně horké čelíčko a byl celý zpocený, maminka ho utřela kouskem plátna, potichoučku mu zpívala, dokud neusnul.

Zanechme teď Cinku a pojďme za Lajkem.

Příštího dne prodal Lajko všechny svoje výrobky, nakoupil jídlo, složil všechno do brašny, peníze si schoval do kapsy. Chce jít domů - a co vidí: spousta gádžů stojí v kruhu, uprostřed Romové, ale ne naši Romové, cizí Romové. Měli vozy, koně, za vozem šli muži a vedli medvědy a medvědice. Jedno děvče mělo okolo krku omotaného hada a ten had jí nic neudělal. Všichni lidé, kteří se přišli podívat, jenom žasli. Děvčata tančila, muži hráli na housle. Potom zarazili dva kůly do země, mezi kůly natáhli lano, jeden člověk vylezl nahoru, tančil na laně, vyskakoval a točil se ve vzduchu, chodil po laně, jako by to byla pevná zem, a pak si ještě posadil na ramena malou holčičku a tancoval s ní. Obrovský aplaus, všichni gádžové tleskali a házeli Romům do hrnečku peníze. I Lajko jim hodil. Chtěl se zeptat mužů, odkud jsou a co jsou zač. Vtom k němu přistoupila stará Romka. Měla na sobě červenou sukni, žlutý šátek, v obličeji byla škaredá, jenom dva zuby. Povídá: "Čí jsi, chlapče, z jakého jsi rodu?"

O Lajkus latar darandīfa, savi has džungali, afe phenda lake, hoj hin andal chartiko fajta, leskere nipi bešen andro Cikno Egyptos.

"Amen sam Roma Mižigara," phenda e phuri, "sikhavas le ričen, phiras pro šelo, pal ada dživas."

"Khatar san, Romñije?" phučla o Lajkus.

"Amen avas andal e Syria. Baro mariben hin odoj, o gadže pen maren maškar peste, bokh hin odoj, bibacht, ta amen čhidam. Duj dīves na chařom, mro čho."

O Lajkus iřa avri maro andal e taņistra, has les pharo la phura.

E phuri chařa o maro, phenel: "Šun, mro čho, diřal man maro, phenava tuke, so tut užarel."

"Tumen džanen te genel andal o vast?" phučla o Lajkus.

E phuri iřa le Lajkuskero vast, dikhřa e burņik, takoj o vast mukřa: "O Del tuha, mro čho!"

"S'oda, bibi? Phenen mange čačipen!"

"Tire vasta hin džungale rates-tar! Bari bibacht tut užarel!"

"So des duma, bosorko! Dža mandar het, bengeskeri romņi! Nařľuv adarig!"

E phuri darandīfa, prastalas het. Prastandos mek vičinelas pre leste pale: "Ma ker mariben, mro čho! Ĺiker tut maribnastar pre sera!"

"Džungľarďa mange o dīves," phenda ke peste o Lajkus u siďare-las khere.

Mekča dural avelas, řunel sar kana roviben, dokeriben. Dikhel, avel leske anglal o Peter, vičinel: "Ma dža khere, Lajku, bari bibacht pes ačhiřa andre tiro kher!"

"So pes ačhiřa, vaker, siďar!"

"Tiro dad, Lajku, savoro kerďa. Kořřa tire čhavores."

"So? Sar? Soske?"

Lajko se polekal, jak byla ořklivá, ale řekl, ře je z kovářského rodu a ře jeho lidé bydlí v Malém Egyptě.

"My jsme Romové Mižigarové," řekla stará, "předvádíme medvědy, chodíme po laně a tím se řivíme."

"A odkud jste, paní?" zeřtal se Lajko.

"Přicházíme ze Sýrie. Byla tam velká válka, gádžové se mezi sebou perou, hlad, bída, hrůza, a tak jsme odtamtud utekli. Dva dny jsem nejedla, synku."

Lajko vyndal z brařny chleba, bylo mu té staré ľito.

Stařena sněďla chleba a povídá: "Poslouchej, chlapče, řal jsi mi chleba a já ti za to povím, co tě čeká."

"Vy umíte číst z ruky?" zeřtal se Lajko.

Stará se chopila Lajkovy ruky, podívala se mu do dlaně - a hned ruku pustila. "Bůh s tebou, chlapče!"

"Co to znamená, teto? Řekněte mi pravdu!"

"Máš ruce potřísněné krví! Čeká tě hrozně nešťestí!"

"Co to povídáš, ty čarodějnice! Jďi ode mě, ďábelská řenská! Zmizni odsud!"

Stařena se polekala a utíkala pryč. Ale v běhu ještě na Lajka volala: "Nepouřřěj se do rvačky, chlapče! Vystřiřej se násilí!"

"Zkazila mi řen," pomyslel si Lajko a pospíchal domů.

Uř zdálky slyřel něco jako pláč a hádku. Kouká, jďe mu naproti Petr a volá: "Nechod domů, Lajko, velké nešťestí se u vás stalo!"

"Co se stalo, mluv, řonem!"

"Vřechno způsobil tvůj otec, Lajko. Proklel tvěho syna."

"Coře? Jak? Proč?"

"Bo phagľa kodi leskeri murti, so pes o phuro ke late mangelas. Andre choľi le čhavores košta - o Miškus tosara na ušťila. Andre bari dar ačhila zamurdardo."

O Lajkus ispidňa le Petres khatar peste, mišto na peľa pre phuv, prastalas le gaveha ke peskero kher. O roviben šundol so jekhvar goreder. Dikhel o Lajkus, anglo kher bešel pro khoča leskero dad, o bala čhingerel, až leske džal o rat le šerestar, e daj rovel gravčinel, čhivel pes le čhaske pro koľin.

"Kaj o Miškus? Kaj e Cinka?" zvičinda o Lajkus.

Rovibnaha avel ko Lajkus leskero phral, o terneder, o Paľko: "Phraleja mireja, tiro čhavoro muľa."

O Lajkus čhida le phrales kije phuv, denašel andro kher, o čhavoro pašol, o momela khatar leste, e Cinka sar bije vodi čhindila paš e fala.

"Mišku, ušťi opre! Ma sov, mro čhavoro!" o Lajkus izdravel, razinel le čhavoreha, o Miškus peha na čalavel. "Dža avri, o čhavore užaren! Dža tut te bavinel! Dikh, so tuke andom! Grajores kaštunes!" Čumidel le čhavoreske o jakhora, o vastora, o čhavoro imar šilalo. "Sem leske na has aňi pandž berš! K'oda kerďal!"

Le Lajkuske avľa andro šero, so leske phenda o phuro Peter. Džal avri te rodel peskere dades. Savore Roma pal leste, kamen te dikhel, so ačhola akana.

O dad bešel pre phuv, ča rovel sar brišind.

"So kerďal le čhavoreha? Tu mange murdarďal mire čhavores!"

"Murdar man, mro čho, ča man murdar! Th'avka na kamav lmer te dživel!"

O Lajkus chudňa peskere dades meňatar, tasavel les. O Roma

"Protože mu rozbil tu jeho sochu, co se k ní starý modlil. V rozčilení chlapce proklel a Miško ráno nevstal. Zabila ho hrůza."

Lajko od sebe Petra odstrčil, div že neupadl na zem, a letěl osadou ke svému domku. Pláč je slyšet čím dál tím hlasitěji. Kouká Lajko, před domem klečí jeho otec, rve si vlasy, až mu z hlavy prýští krev, matka pláče a naříká, vrhá se synovi na hrud.

"Kde je Miško? Kde je Cinka?" zvolal Lajko.

S pláčem přichází k Lajkovi jeho mladší bratr Palko: "Bratře můj, tvůj syn zemřel."

Lajko odhodil bratra, letí do domu, synáček tu leží a kolem něho svíčky, Cinka jako bez ducha sesutá u stěny.

"Miško, vstávej! Nespi, synáčku!" Lajko třese chlapečkem, ale Miško se nehýbe. "Běž ven, děti čekají! Běž si hrát! Podívej, co jsem ti přinesl! Dřevěného koníčka!" Líbá synáčka na očička, na ručičky, ale chlapec je už studený. "Vždyť mu ještě nebylo ani pět let! Kdo to udělal!"

Lajko si vzpomněl, co mu řekl starý Petr. Jde ven a hledá otce. Všichni za ním, jsou zvědaví, co se bude dít.

Otec sedí na zemi a pláče jako děšť.

"Co jsi proved s mým synem? Tys mi zavraždil dítě!"

"Zabij mě, synáčku, zabij mě! Stejně už nechci žít!"

Lajko popadl svého otce u krku a škrtl ho. Romové křičí, ječí, chtějí

vičinen, jajčinen, kamen le čhas te čhinel le dadestar. O Lajkus mukla le dades, o dad pejla le šereha prjamo pro bar. Ča akana dikhla o Lajkus, so kerđa. Prastal kijo dad: "Dado, dado, so tute?" Kamel le dades te hazdel, afe o dad pejla pale kije phuv. O Lajkus dikhel, o bar hin žužo rat the leskere vasta hin džungale le ratestar. Akor leske avla pre godi, so leske phendā odi phuri Romni. "Dado miro, dado miro! Jaj Devla, s'oda me kerdom?!"

Trin dīves o Roma vartinenas le mulen, le duje Mišken - le phures the le čhavores. Štarto dīves len parunde. Parunde len so duje dženen andre jekh chev, kaj te ačhen paš peste. Sar džanas pale andal o cintiris, delas baro brišind. O phuro Peter phendā: "Romale, oda nane ča ajso brišind. O Del rovel vaš oda, so tumen kerđan. Phares hin mange te phenel, afe tosara mušinel tumari familija te džal het adarig. Te na, ta o Del rušela pre amende savorende. Nikas na ela bacht."

Pr'aver dīves pen kidne le Lajkuskeri čori daj, o phrala, o pheňa, the la Cinkakeri daj dad the o pheňa, džanas dromeha, čhinade vođeha, rovlarde jileha. Andro foros arakhle le Romen, so len o Lajkus dikhla oka dīves le ričhenca, le sapenca, le grajenca the verdanenca. Has odoj the e phuri Romni, so le Lajkuske genelas andal o vast. O Lajkus lenge vakerkerđa sa, so pes ačhiŕa.

"Šunen, Romale, te kamen, šaj ačhon paš amende. Sem Roma sam!"

Avka pes the ačhiŕa. But berš dživenas jekhetane ola duj fajti. O Paŕko, le Lajkuskero phral, peske iŕa romňa le Mižigarendar. Dživenas šukares, arakhenas pen le maribnastar. Ča le Lajkuske na džalas o pharipen pal o jilo tele. Jekh dīves avla ke odi phuri

syna od otce odtrhnout, Lajko otce pustil a otec padl přímo hlavou na kámen. Teprve ted' si Lajko uvědomil, co udělal. Utíká k otci: "Tati, tati, co je ti?" Chce otce zdvihnout, ale otec se skácel znova k zemi. Lajko kouká, kámen je samá krev a i on má ruce zohavené krví. Přišla mu na mysl slova té staré Romky. "Tatínku, tatínku! Bože, co jsem to proved?!"

Tři dny bděli Romové u mrtvých, u dvou Mišků - u starého a u chlapce. Čtvrtého dne je pohřbili. Pohřbili je do jednoho hrobu, aby byli spolu. Když se vraceli ze hřbitova, lilo. Starý Petr řekl: "Lidé, to není obyčejný déšť. Bůh pláče pro to, co jste udělali. Je mi zatěžko vám tohle říct, ale zítra musí vaše rodina odsud pryč. Když neodejdete, bude se Bůh zlobit na všechny a nikdo z nás nebude šťastný."

Příštího dne se sebrali - Lajkova ubohá maminka, bratři, sestry i Cinčini rodiče a sourozenci a vydali se na cestu se zraněnou duší a plačícím srdcem. Ve městě se setkali s Romy, které Lajko onehdy viděl táhnout s medvědy, s hady, s vozy a koňmi. Byla mezi nimi i stařena, která Lajkovi hádala z ruky. Lajko jim vyprávěl, co se stalo.

"Poslyšte, lidé, chcete-li, můžete zůstat s námi. Jsme přece Romové!"

A tak se stalo. Mnoho let žily ty dva rody pospolu. Palko, Lajkův bratr, se oženil s dívkou z rodu Mižigarů. Žili pěkně a vystříhali se rvaček. Jenom Lajkovo srdce nepřestával tížit žal. Jednoho dne se odhodlal zajít opět za tou starou Romkou, která mu věštila

Romňi, so leske genelas andal o vast a phučel latar: "Bibi, phenen mange, hela man mek miro čavoro?"

"De man smirom, mro čo, džanav, hoj tuke phares, aľe so me džanav tuke te phenel?"

"Ča dikhen mek jekhvar miro vast."

E phuri iľa le Lajkuskero vast, dikhel, dikhel, phenel leske: "Čavoro tut tiro na hela. Me na džanav, s'oda hin, vareso kadaj tele dikhav - hoj tut čavoro hela, aľe imar akor, sar tu the tiri romňi čavores na užarena. Pharo hela tiro dživipen, Lajku."

O berš džanas sar o paňi andre len. But veci pes ačhile. La Cinkakero dad muľa. Bares kamelas te džal peske khere andro Cikno Egyptos, aľe o Turki marenas so jekhvar goreder pro Byzantinci, aravenas tele o fori, čhivnas tele o khera, has mariben, bokh. But Roma pen čhivnas, mukle pengere kherora, džanas dromeha te rodel peske thanoro tel o khamoro. Na has andre Byzanca imar oda dživipen, so has čirla.

Jekh dıves pes o Lajkus la Cinkaha čhinde la famiľijatar. Kanastar e daj muľa, sajekh pen dokerenas le phralenca. Le Lajkuske furt has andro šero: Te akor iľomas le Miškus manca andro foros, te les na mukľomas khere paš o papus, na ačhiľahas oda, so pes ačhiľa. Le Lajkuskere phrala na kamenas imar kala lava te šunel, has tiš rada, hoj o Lajkus lendar geľľa.

Džanas ča dujdženore, o Lajkus la Cinkaha. Jekh grajoro, verdanoro, dromeha kerelas o Lajkus chaťľiko buťi, e Cinka phirelas te bikenel o karľa, o lanci, o petala. Phirenas sve-toha, phuronas, la Cinkakere bala parňonas. O Lajkus imar na has ajso murš sar varekana. E zor andre leste čhındolas.

z ruky: "Teto, řekněte mi, budu ještě někdy mít dítě?"

"Dej mi pokoj, chlapče, vím, že ti je těžko, ale co ti mám povídat?"

"Jenom si, prosím vás, ještě jednou prohlídněte mou ruku."

Stařena vzala Lajkovu ruku, dívá se, dívá a povídá: "Vlastní dítě mít nebudeš. Nevím, co to má znamenat, ale tady něco vidím - vychováš dítě, ale teprve až ty a tvá žena už žádné dítě čekat nebudete. Budeš mít těžký život, Lajku."

Léta ubíhala jako voda v potoce. Mnoho věcí se přihodilo. Otec Cinky zemřel. Velice si přál vrátit se domů do Malého Egypta, ale Turci útočili čím dále tím zuřivěji na Byzantince, srovnávali města se zemí, bourali domy, byla válka, hlad. Spousta Romů utíkala, zanechali své domky a vydali se na cestu hledat své místočko pod sluncem. V Byzanci se už nežilo jako dříve.

Jednoho dne se Lajko s Cinkou odtrhli od příbuzných. Od té doby, co zemřela matka, začaly mezi bratry neustálé hádky. Lajko se nemohl zbavit výčitek: Kdybych byl tehdy vzal Miška s sebou do města a nenechával ho doma u dědy, nebylo by se stalo to, co se stalo. Lajkovi bratři už neměli chuť poslouchat pořád tyhle řeči, a tak byli taky rádi, že se od nich Lajko odloučil.

Šli sami dva, Lajko s Cinkou. Koníček, vozík, cestou provozoval Lajko své kovářské řemeslo, Cinka chodila prodávat hřebíky, řetězy, podkovy. Táhli světem, stárli, Cinka měla stále bělejší vlasy. Lajko už taky nebyl tak statný jako dříve. Ubývalo mu síl.

Ada berš has baro šukiben, bokh. Le ludos na has love, ta le Romendar ňiko ňič na cinelas. O Turki zaile calo Byzanca, tel bari zor penge likerenas adi nevi phuv.

Jekh d'ives džalas o Lajkus la Cinkaha le verdaha pal o drom, jekhvar phenel e Cinka: "Šunes, Lajku, odi bari vika?"

"Šunav, Cinko, sig mušinas amen te garuvel andro veš, se džanes, save bengas o Turki hine!"

Cirdňa le grajores pal o bura, cichinelas les, te na rihinel. So dikhen, so na, o turčika slugadža lenas palal varesava rakfa. Bala la has somnakune, šukar has sar popka. O slugadža pre late pejle, o Lajkus hazdňa pal e phuv thulo kašt, kamfa pes te marel lenca, afe e Cinka les cirdňa tele kije phuv. "Sem dikhes, kecidžene hine! Tu sal ča jekh, phuro bazorakero romoro!"

"Čačo tut hin, mri romňi," phendfa o Lajkus, ačhifa phare vođe-ha garudo pal o bura.

O slugadža kerde la rakfaha, so kamle, mukle la te pašfol, gele peske het džungale asabnaha.

O Lajkus the e Cinka siđarde kije rakfi. Has sa ratestar. Thode pre late pochtan, o Lajkus la hazdňa opre, řigendfa la andro verdan. E rakfori pes zbatorindfa, dikhel khatar peste - kalo ludos! Darandifa. "Muken man, muken man!" pale megřisařifa.

E Cinka lake khostfa o mujoro le ratestar, thođa lake cindo patavo pro čekat, cichones lake gřifavelas. Kana e rakfi avfa kija peste, imar na dalaras. Kikidňa pes kije Cinka, zasufa.

Duje trine d'ivesenca has e rakfi hodno te vakereľ. Vakerkerďa la Cinkake the le Lajkuske, so pes lakere narodoske ačhifa. Lakere dades has cikno chulajipenoro, baravelas bakren. Avle o Turki ke lende,

Toho roku bylo velké sucho a hlad. Lidé neměli peníze, a tak si od Romů nikdo nic nekupoval. Turci se zmocnili celé Byzance a své nové území ovládali násilím.

Jednoho dne jeli Lajko a Cinka se svým vozem po cestě a najednou povídá Cinka: "Slyšíš, Lajko, ten křik?"

"Slyším, Cinko, musíme se honem schovat do lesa, víš přece jaký neřádi jsou Turci!"

Zatáhl koníka za křoví a uklidňoval ho, aby nezařehtal. A co vidí, turečtí vojáci pronásledují nějaké děvče. Měla zlaté vlasy a byla krásná jako panenka. Vojáci se na ni vrhli, Lajko zdvihl ze země silný klacek, chtěl se s nimi dát do rvačky, ale Cinka ho stáhla zpátky k zemi. "Podívej se, kolik jich je! A ty jsi sám, starý, slabý cikánek."

"Máš pravdu, ženo," řekl Lajko a s těžkým srdcem zůstal schovaný za křovím.

Vojáci s dívkou provedli, co chtěli, nechali ji ležet a s chechtotem šli po svých.

Lajko a Cinka pospíchali k děvčeti. Byla celá od krve. Hodili přes ni plachtu, Lajko ji zvedl a odnesl ji do vozu. Dívenka přišla k sobě, rozhlíží se - vidí černé lidi! Polekala se: "Nechte mě, nechte mě!" - a znova omdlela.

Cinka jí setřela krev z obličeje, dala jí na čelo mokrý hadřík a potichoučku jí zpívala. Když se dívenka vzpamatovala, přestala se bát. Přitulila se k Cince a usnula.

Teprve za dva tři dni byla schopna mluvit. Vyprávěla Cince a Lajkovi, co se stalo s jejími lidmi. Její otec měl malé hospodářství, choval ovce. Přišli k nim Turci a chtěli jim sebrat ovce, protože otec neměl na to, aby platil

kamenas lendar le bakren te lel vašoda, hoj lakere dades na has love te poťinel o daňi. Arade lakere dades tele kije phuv, aľe jov has murš, chuťila opre, jekhe Turkoske demaďa e ċhuri andro dumo. Akor o Turki ċhingerde lakere dades pro kotora.

"Me denašťom," vakerlas dija-der e rakľi, "prastavas, so šaj, aľe ola trindžene man chudle u kerde manca so kamle. Se oda tumen imar džanen. Ta kaj akana džava? E daj mange muľa imar ċirla, le dades mange murdarde. Kaj man ċori thovava?"

"Ta te kames, aċh amenca," phendľa e Cinka. The e Cinka the o Lajkus la rakľora bares kamenas. Thode lake nav Žuži, bo igen šukar sas, igen žužo jilo la sas. Sikhľila romaňi duma, phirelas lenca, sikhľila te phurdel pišot, te khuvel košara.

Trin ċhon, štar ċhon, e Cinka dikhel, hoj e Žuži thuľol. "Na sal khabňi, mri rakľori?" phenel e Cinka. Avka the has. So trindžene bares lošandľile. Te la Cinka našťi avel ċhavoro, phenelas ke peste o Lajkus, ta choċa la Žuža hela. Hela amaro, hiba kaj nane miro.

O Lajkus la Cinkaha the la Žužaha džanas dromeha, aċhonas odoj, kaj šaj rodenas maro, te imar lendar ňiko na cinelas lengere buťa, džanas durededer. Avle andre phuv, so pes viċnelas Uhri. Odoj e Žuži loċhila. Has igen pharo loċhiben. Viċľnde babica andal o gav, kaj zaaċhile, aľe e babica na birindľa ňiċ te kerel. E Žuži muľa la Cinkake pro vasta. Aľe e ċhajori aċhila te dživel. Has bari šukar, kale balora, belava jakha.

E Cinka the o Lajkus igen rovenas pal e Žuži. "Devla, Devla, soske amen avka mares?" jajgatinelas o Lajkus. "So sam te kerel, kaj amenge te omukes amare binľ?"

daně. Povalili otce na zem, jenomže on byl statný, vyskočil a jednomu Turkovi vrazil nůž do zad. A Turci rozsekali otce na kousky.

"Mně se podařilo utéct," vyprávěla dívka dál, "utíkala jsem ze všech sil, ale ti tři mě chytili a dělali si se mnou, co chtěli. To už víte. Kam mám jít? Maminka mi umřela už dávno a tatů mi zavraždili. Kam se teď poděju?"

"Jestli chceš, zůstaň s námi," řekla Cinka. Cinka i Lajko měli děvče velice rádi. Pojmenovali ji Žuži - Čistá, protože byla velice krásná a měla čisté srdce. Naučila se romsky a chodila s nimi, naučila se dmýchat měch a plést koše.

Uběhly tři čtyři měsíce a Cinka vidí, že Žuži nějak tloustne. "Nejsi v jiném stavu, dceruško?" povídá Cinka. A skutečně tomu tak bylo. Všichni tři měli velkou radost. Když nemůže mít Cinka děti, pomyslel si Lajko, bude mít děťátko aspoň Žuži. A to děťátko bude naše, třebaže není ode mne.

Lajko s Cinkou a se Žuži šli světem, zastavili se tam, kde si mohli vydělat na chleba, a když už od nich nikdo jejich výrobky nekupoval, jeli dál. Dostali se až do země, které se říkalo Uhry. Tam Žuži slehla. Měla velice těžký porod. Zavolali k ní porodní bábu v té vesnici, kde se zastavili, ale bába nic nesvedla. Žuži zemřela Cince v náručí. Děvčátko zůstalo naživu. Byla krásná, měla černé vlásky a modré oči.

Cinka i Lajko pro Žuži velice plakali. "Bože, Bože, proč nás tak trestáš?" nařikal Lajko. "Co máme dělat, abys nám odpustil naše hříchy?"

"Nič, mro rom, ča oda, hoj like-
raha avri amara raklora, la cikňa
Cinka."

Le Lajkuske pale avle pre godi
o lava la phura Romňakere. Tiro ča-
voro tut na hela, afe hela tut vareko,
so tu tut pal leste starineha. Akor o
Lajkus pejla pro khoča, phenel
rovibnaha: "Palikerav tuke, Devleja,
tu džanes, so keres."

So has dureder? E Cinka barila,
bare kamibnaha, šukara giľaha la o
Lajkus the e Cinka avri bararde. E
Cinka has ajsi šukar, hoj andro kham
šaj dikhľalas, pre late na, savi žara
andal late demelas. ľa la romňake jekh
baro romano primašis andal o Ungriko
them. Uľiľa lenge čhajori, the la čhajora
vičinenas Cinka. Cinka Panna. Cinka
lake thode na pal lakeri daj, afe pal e
baba Cinka, so imar čori na dživelas.
Aňi o Lajkus na dživelas. Na dikhle
imar o phure, hoj e Cinka Panna ačhiľa
ajsa lavutarkake, hoj o bare raja, o
grofi, o kraľa la vičinenas te bašavel
pre pengere bijava, pro korunovaciji. O
čitrara čitrarenas lakeri parsuna, o
poeti giľavenas pal late giľa.

E Cinka Panna urelas pre peste
muršikane gada. Kana latar phuče-
nas soske, ča asalas, na phenlas
nič. Afe o Roma vakeren, hoj pro
phuripen jekhvar phendľa: "Kana
somas terňi, geľom sune, hoj
somas čhavoro. Jekh šukar Romňi
the jekh šukar, zoralo Rom pre
mande dikhenas baripnaha, kamib-
naha u palikernas le Devleske, hoj
angle mande o košiben imar na mur-
darel amari bacht."

"Jedině to, muži můj, že
vychováme holčičku, malou Cinku."

Lajko si opět vzpomněl na slova
staré Romky. Vlastní dítě mít nebudeš,
ale bude tu někdo, o koho se budeš
starat. A tak Lajko padl na kolena
a povídá v slzách: "Děkuju ti, Bože, ty
víš, co děláš."

A co bylo potom? Cinka rostla,
Lajko a Cinka ji vychovávali s láskou
a s krásnými písněmi. Cinka byla tak
krásná, že do slunce jsi mohl hledět,
ale na ni ne, taková z ní vycházela
záře. Za ženu si ji vzal jeden primáš
z Uher. Narodila se jim holčička a i ji
pokřtili Cinka. Cinka Panna. Pojme-
novali ji Cinka, ale ne po matce, nýbrž
po babičce, která nebohá už nežila. Ani
Lajko už nežil. Staří se už nedožili
toho, jak skvělou hudebnicí se stala
Cinka Panna. Vznešení velmožové,
knížata a králové ji zvali, aby jim hrála
na svatbách a korunovacích. Malíři ji
malovali a básníci ji opěvali.

Cinka Panna se oblékala do
mužských šatů. Když se jí ptali proč,
jen se usmála a neodpověděla. Ale
Romové si povídají, že jednou, když už
byla stará, prý řekla: "Když jsem byla
mladá, zdálo se mi, že jsem chlapec.
Jedna krásná romská žena a jeden
krásný silný romský muž se na mě
dívali s velkou hrdostí a láskou a děko-
vali Bohu, že skrze mě pominula kletba
a neničí už dál náš osud."

Přeložila MH

Agnesa HORVÁTOVÁ

Me na som "spisovatelka", me ča irinav koda, so šundom, sar somas mek cikni. Chudnom te irinel mek paš oka režimos, ale ča khere. Sthovás "básničky".

Učilom 4.4.1949 pre Slovensko andro cikno gav Matiašovce paš o Vranov nad Topľou. Me som andal o šov čhave, e daj o dad imar mule kadaj Prahate. Me prindžardom ča jekh baba, le dadeskera da, okole imar has mule, sar me učilom. Miri baba kerlas metli a phirlas te blkenel pal o gadže. O dad dženelas ča opalki te kerel. Pal e daj famelija has lavutara.

Irinav rado, bo me romanes sikhľilom až kadaj pro Čechi, sar gelom romeste. K'amende ča gadžikanes vakeren. Ta me sa kada, so šundom khere, prethovav andre romaňi čhib a kamav, kaj te ačhel vareso tiž pal o Roma.

Nejsem spisovatelka, píšu jenom to, co jsem slyšela, když jsem byla malá. Začala jsem psát ještě za minulého režimu, ale jenom doma. Skládala jsem básničky.

Narodila jsem se 4. 4. 1949 na Slovensku v malé vesničce Matiašovce u Vranova nad Topľou. Jsem ze šesti dětí, rodiče mi umřeli až tady v Praze. Poznala jsem jenom jednu babičku, tatínkovu matku, tamti už byli mrtví, když jsem se narodila. Babička dělala košťata a chodila je prodávat po gádžích. Tatínek uměl dělat jenom ošatky. Příbuzní z mamčině strany byli hudebníci.

Píšu ráda, protože romsky jsem se naučila až tady v Čechách, když jsem se vdala. U nás se mluví "gádžovsky". Takže všechno to, co jsem slyšela doma, překládám do romštiny a chci, aby něco zůstalo taky po Romech.

*Gendom, so irinda o phuro
Giňa, pačinel pes mange, bo jov tiš
irinel koda, so šunda. Kampel te
irinel koda, so has, kaj amare čhave
te na bisteren, khatar hine.*

*Prajinav tumenge but sajscipen
a bacht, o Deloro tumen te na
omukel.*

PAL E BARI RAMA

But oleske, so pes kada ačhiľa.
Mek o Roma dživenas andre peskeri
phuv, khere. Savore vakerenas jekha
čhibaha, savore dživenas šukares
jekhetane. Sas len the lengero
uravipen. Savore sas barvale, bo sako
kerelas pařivales pre peskero dživipen.

Andre jekh foros, so les vičine-
nas Šalon, bešelas jekh šukar čhaj.
Vičinenas la Rama. Dživelas peske
mištes, has la savoro, so ča lakero
jilo kamelas, e daj the o dad pre late
sa kernas. Has la mek štar phrala.
Andre koda foros aviľa mek aver
fameľija te bešel. Len has ča jekh
murš a les has šukar bala, kajse mek
ko Roma na has. Šarga sar jandro.
Les vičinenas Zino.

Avka savore peske šukares
dživenas, aš jekhvar vareso pes
ačhiľa. Geľa tosara e Rama pro
foros, bo e daj la bičhaďa te anel le
dadeske duhanos andre pipa. O
phuro papus geľľa laha te povakerel
peske čino le Romenca pro foros.

E Rama cinda duhanos, jekhvar
terďiľa, zadikhľa pes pre aver sera,
dikhel, dikhel, o papus phenel:
"Ramo, so tute, so ačhifal sas bar,
šunes? Imar dža, bo o dad pre tute
vičinla!"

Ale joj nič, ča dikhel. Mek so džidři
hiňi, mek kajse muršes na dikhľa.

Pale o papus vičinel: "Ramo,
dža imar!"

*Četla jsem, co napsal starý Giňa
("Bijav-Svatba", Praha 1991, pozn.
red.), líbí se mi to, protože on taky píše
to, co slyšel. Je třeba psát o tom, co
bylo, aby naše děti nezapomněly,
odkud jsou.*

*Přeju vám hodně zdraví a štěstí,
aby vás Bůh neopustil.*

O VELKÉ RAMĚ

Je tomu už dávno, co se tohle
stalo. Romové tehdy ještě přebývali ve
své zemi, doma. Všichni mluvili jedním
jazykem a žili krásně pospolu. Měli
i svůj kroj. Všichni byli bohatí a každý
se poctivě živil.

V jednom městě, které se nazývalo
Šalon, bydlela krásná dívka. Říkali jí
Rama. Žila si dobře, měla všechno, co
si jen její srdce přálo, a rodiče na ni
dělali. Měla ještě čtyři bratry. Do toho
města se přistěhovala další rodina.
Měli jen jednoho syna a ten měl vlasy,
jaké se ještě nikdy mezi Romy
nevyskytly. Žluté jako žloutek. Říkali
mu Zino.

A tak žili všichni v pohodě, až se
jednou něco přihodilo. Rama šla ráno
do města, protože ji matka poslala otci
pro tabák do fajfky. Šel s ní dědeček,
aby si ve městě trochu popovídal
s lidmi.

Rama koupila tabák, najednou
zůstala stát a zadívala se na druhou
stranu ulice. Kouká, kouká a dědeček
povídá: "Ramo, co je ti? Co jsi najed-
nou tak ztuhla? Slyšíš? Pojd' už, nebo ti
táta vynadá."

Ale ona nic, kouká dál. Co živa
ještě neviděla takového muže.

Dědeček znova volá: "Ramo, běž
už!"

O bala sar somnakaj, sar o kham te avilahas pre phuv.

"Ramo, khere džá!" vičinel o papus.

Ale joj sar kašuki lafi te ačilahas. O papus gejša ke late, cirdňa la rokľatar: "Ta so terďos! Dža khere, siďar!"

E Rama iľa duhanos, denašelás khere, ale našti pre leste bisterďa. Sajekh anglo jakha lake has. Avľa andro kher: "Daje, daje, šun man, mušinav tuke dareso te phenel! Dikhľom les!"

"Kas?"

"No koles, so nane ajso sar amare murša."

"No a so, te les dikhľal?"

"Mamo, me les kamav."

"S'oda tu vakeres, Ramo! Jekhvar les dikhľal, aňi les na džanes, a mek nane ajso sar amen. Aňi mange pal kada ma vaker! Me na kamav te šunel."

E Rama preačhiľa, bešťa peske pre phuv a chudňa te gondofinel. "Sar me man ke leste dochudava? Sar leha te vakerel? Sar? Sar?" Avľa lake pre godi e phuri Dzina. Lake has imar šel berš, bari godi la has, joj džanelas te pokerel. Džava pal late, joj mange phenela, so te kerel.

Avka e Rama gejša pal e phuri Dzina. Mek ča pre dvora aviľa, imar e phuri Dzina pre late vičinel: "Av andre, Ramo, av andre."

Gefa andre, pal'ikerďa, e Dzina pre late takoj: "Beš tele, me džanav, so kames, ale našti. Les hin imar piraňi a jov la kamel."

"Ale me les kamav! Dav tut, so ča kameha, ale ker, kaj jov te kamel man."

"Ramo, palis bajineha, b'oda na ela le jilestar."

"Ale me kamav, me kamav, me kamav!"

Vlasy jako zlato, jakoby slunce sestoupilo na zem.

"Ramo, běž domů!" volá dědeček.

Ale ona jako by ohluchla a oněměla. Dědeček šel k ní a zatahal ji za sukni: "Co stojíš! Pospěš si domů!"

Rama vzala tabák, utíkala domů, ale nemohla na něj zapomenout. Pořád ho měla před očima. Přiběhla domů: "Mami, mami, poslyš, musím ti něco říct! Já ho viděla!"

"Koho?"

"No toho, co není jako naši chlapi."

"A co z toho, že jsi ho viděla?"

"Mami, já ho miluju!"

"Co to povídáš, Ramo! Poprvé někoho vidíš, ani nevíš, co je zač, a ještě ke všemu není jako my. Ani mi takovéhle věci nevykládej! Nechci o tom slyšet."

Rama přestala, sedla si na zem a začala přemýšlet. "Jak se k němu dostat? Jak to zařídit, abych si s ním mohla promluvit? Jak? Jak?" Přišla jí na mysl stará Dzina. Dzině bylo už sto let, byla velmi moudrá a uměla čarovat. Půjdu za ní. Ona mi poradí, co mám dělat.

A tak šla Rama za starou Dzinou. Sotva vešla na dvorek, už na ni stará Dzina volá: "Pojď dál, Ramo, pojď dál."

Šla dál, pozdravila a Dzina hned: "Posaď se, já vím, co chceš, ale to nemůžeš. On už má milou a má ji rád."

"Jenomže já ho miluju. Dám ti, co budeš chtít, jenom to nějak zaříd', aby miloval mě."

"Ramo, budeš litovat, protože mu to nepůjde od srdce."

"Já ho chci, já ho chci, já ho chcíl!"

"Ker, sar kames, afe na keres laches. O nalachipen tuke avela pale."

"Me kamav!"

"Šun, me tuke pomožinava, afe na hijaba."

"Sem me tuke dava, so ča kames."

"Mištes, lava mange jepaš tiro dživipen."

"Le."

E Dzina iľa e lepeda, priučharda vareso pro šero lake, vareso vakere-las, čidľa e lepeda tele, čumidňa la Rama pro čekat. "No ušťa, le kadi lepeda a mušines imar tu te kerel, kaj jov pre kadi lepeda te bešel. Oda imar tiri buti."

E Rama paľikerďa, iľa e lepeda, geľa khere, garuďa tel peskero vadōs, kaj e daj te na dikhel. Tosara ušťaľa, garuďa e lepeda tel e rokľa a džalas les te rodel. Phirelas pal o foros opre tele calo dľives, aš ke raťate dikhel, sar jov džal peskeraha, le vastendar pes chudenas.

E Rama gondofinel: 'Sar akana les chudava? No nič, dikh, kadaj o bara! Kidava bara andre lepeda a vičinava pre leste.' The avka kerďa. Kidkerďa but bara, vičinel: "Aven ajso lacho, pomožinen mange. Našťa hazdav, igen pharo."

O Zino takoj aviľa, hazdel e lepeda barenca: "Kajso pharo! Sar šaj řidžas? Kaj bešes, čhaje?"

"Aš pre aver sera."

O Zino bičhaďa peskera piraňa khere: "Me maj avava pal tute, ča lake řidžava e lepeda khere."

Iľa e lepeda pro dumo, džal la Ramaha. "Sar tut vičinen?"

"Rama. A tut?"

"Zino."

Avka džan a vakeren. Avile khere pre dvora.

"Zino, no ča kadaj pre kada than thov kala bara, afe e lepeda le avri, kampil mange la."

"Dělej, co myslíš, ale není to dobře. A tvoje zlo se k tobě vrátí zpátky."

"Já chci!"

"Dobrá, já ti tedy pomůžu, ale nebude to zadarmo."

"Dám ti cokoli budeš chtít."

"Vezmu si půlku tvého života."

"Vezmi si."

Dzina sebrala deku, přikryla s ní něco Ramě na hlavě, něco přitom mumlala, sundala deku, políbila Ramu na čelo. "Vstaň, vezmi si tuhle deku a musíš nějak zařídit, aby si na ni sedl. To už bude tvoje věc."

Rama poděkovala, vzala deku, šla domů, schovala ji pod postel, aby to matka neviděla. Ráno vstala, dala si deku pod sukni a šla ho hledat. Celý den chodila po městě sem a tam, až k večeru ho vidí, jak jde s tou svou a drží se za ruce.

Rama přemýšlí: 'Jak ho dostat? No nic - podívejme tady to kamení! Nasbírám kamení do deky a zavolám na něj.' A tak to udělala. Nasbírala spoustu kamení a volá: "Budte tak hodný, pomozte mi, já to neunesu, je to strašně těžké."

Zino hned přiběhl, nadzdvihl deku s kamením: "Taková tíha! To přece nemůžeš unést. Kde bydlíš, děvče?"

"Až na druhé straně."

Zino poslal svou milou domů: "Hned za tebou přijdu, jenom jí s touhle dekou pomůžu."

Vzal deku na záda a jde s Ramou. "Jak se jmenuješ?"

"Rama. A ty?"

"Zino."

A tak jdou a povídají si, až došli na dvorek.

"Zino, prosím tě, slož to kamení tadyhle, ale tu deku vytáhni, budu ji potřebovat."

O Zino čid'a o bara, lel e lepeda, sthoda la, del la la Ramake, a'e e Rama phenel: "Beš kadaj pre kadi lepeda, maj avava, choča paňi tuke anava."

O Zino beš'la pre lepeda, e Rama and'a paňi, podel leske, a'e oda imar nane koda Zino, so has. Dikhel pre late avka, sar te bi la dikhelas pro perši raz, labune, kamadune jakhenca. Takoj pes andre late zakam'la. E Rama imar džanelas, so ela. O Zinas ajse šukar lava lake vakerlas a joj ča podasalas. Dovakerde pes pre aver d'ives, hoj džana andro Phurikano veš. E Dzina diňa la Rama peskero džanipen, vaš oda cirdelas le Zinas andro Phurikano veš. Ča e phuri Dzina the joj džanenas, so hin andro veš, savi zor.

Pr'aver d'ives andre kada veš gele a imar pale na avile.

E Rama phenel: "Zino, šun, akana ačhuvaha kadaj amen ča duj džene."

"Mange jekh, Ramo miri, me kamav ča tut."

Avka ačhile andre koda veš, dživenas, sar pes delas. Bo o veš has barvalo, delas len dživibenoro.

Jekh d'ives phenel e Rama: "Zino, me som phari."

"Mištes, Ramo, choča n'avaha adaj korkore, na ela amenge kavka phares pro jilo."

Ul'ila šukar čajori, e Rama lake diňa pal peskeri dajori, Fina.

Andro veš dživenas but berš, jekh pal aver ul'ile lenge ochto čhave, štar čhaja, štar murša. E Rama blisterd'a imar, savo lav diňa la phura Dzinake, hoj la dela jepaš peskere dživipnastar. A'e e Dzina na bisterd'a. Jekhvar bešelasi e Rama le čhavenca andre čarorl, a o čhave chudne te phučkerel, so angloda mek šoha na kamenas te džanel. Sam pro svetos ča amen korkore? Nane varekhaj

Zino vysypal kamení, vzal deku, složil ji a podává ji Ramě, ale Rama povídá: "Sedni si na tu deku, já hned přijdu, přinesu ti aspoň trochu vody."

Zino si sedl na deku, Rama mu donesla vodu, podává mu ji, ale to už není ten Zino, co byl před chvílí. Dívá se na ni, jako by ji viděl poprvé, ohnivýma, zamilovanýma očima. Okamžitě se do ní zamiloval. A Rama věděla, co se stane. Zino jí říkal krásná slova a ona se jen usmívala. Domluvili se, že spolu příštího dne odejdou do Starobylého lesa. Dzina totiž předala Ramě své vědění, a proto lákala Zina do Starobylého lesa. Jenom stará Dzina a ona věděly, jakou má Starobylý les moc.

Příštího dne do toho lesa odešli a už se nevrátili.

Rama povídá: "Poslouchej Zino, teď budeme přebývat tady a jenom sami dva."

"Mně je to jedno, Ramo, nemiluju nikoho než tebe."

A tak zůstali v lese a žili, jak se dalo. Les byl bohatý a skýtal jim živobytí.

Jednoho dne povídá Rama: "Zino, jsem těhotná."

"To je dobře, Ramo, aspoň tu nebudeme pořád jen sami a nebude nám tak těžko u srdce."

Narodila se krásná holčička a Rama ji pojmenovala po své mamince - Fina.

Dlouho žili v lese a postupně se jim narodilo osm dětí, čtyři chlapci a čtyři děvčátka. Rama zapomněla, co slíbila staré Dzině - že jí dá půlku svého života. Ale Dzina nezapomněla. Jednou seděla Rama s dětmi na milé travičce a děti se jí začaly vyptávat, co je ještě nikdy předtím nezajímalo. Proč jsme na světě sami? Nejsou někde ještě nějakí jiní lidé? To existuje jenom tenhle les? Proč ty máš černé

mek aver l'udos? Egzistinel ča kada veš? Soske tut hin kale bala a le dades hin bala sar o kham?

"Mamo, phen amenge, sar oda hin!" phend'a e jekhpureder čhaj, e Fina.

E Rama kam nakam, korkori na džanelas soske, chudňa te vakerel: "Mri čhaj, avka kamavas tire dades, hoj jepaš dživipen diňom vaš leske."

"Saroda, hoj vaš leske diňal jepaš dživipen?"

E Rama polokes vakerelas, sar pes savoro ačhiľa. Delas duma pal e phuri Dzina, pal e lepeda, sar le Zinas chochaďa le barenca. Sar avka vakerelas, na dikhľa, hoj o Zino terďol pal late, o bura les garuven.

Sar o Zino šund'a, chuťiľa anglal, aviľa leske pale leskeri godi. "Ramo, ta tu chaľal miro dživipen! Angle tute mukľom mira fameliľa, mira piraňa, so la kamavas le jilestar! Sar dživel miro dad, so man avri barard'a, miri phuri daj? Ko lenge pomožinel? Nane len ko roj paňi te del. Korkore hine pr'ada svetos, bo me somas lenger o jekhor o čhavo! O Del tut marla vaš miro terno dživipen! Deloro, Deloro, mangav tut, de, kaj la šoha te n'avel smirom, kaj la ňiko rado te na dikhel, kaj čori korkori te ačhel!"

Sar o Zino mangelas le Devles, avka e Rama angle leskere jakha, angle le čhavengere jakha ačholas phurake, šiva bala, o muj pherdo dromora, jepaš lakere berša džanas la Dzinake.

O Zino iľa le čhaven, geľľa lenca pale andro foros Šalon: La Rama mukľa andro Phurikano veš. Sar džanas, o čhave rovenas, aľe o Zino lenge phend'a: "Oda na has tumari daj, oda has bosorka."

Sar avenas dural, akurat le Zinoskeri daj džalas paňeske. Phurori, o pharipen pal o Zino chaľa lakero dživipen.

vlasý a proč má táta vlasý jako slunce?

"Mami, řekni nám, proč to všechno takhle je," povídá nejstarší dcera Fina.

A tak Rama chtěc nechtěc začala vyprávět, sama nevěděla proč. "Holčičko, já tvého tatínka tak milovala, že jsem pro něj dala půlku svého života."

"Jak to, že jsi pro něj dala půlku života?"

A Rama pomalu vykládala, jak se všechno seběhlo. Mluvila o staré Dzině, o dece a o tom, jak Zina obelstila kamením. Jak tak vypráví, nevšimla si, že Zino stojí za ní schovaný v křoví.

Jak to Zino uslyšel, vyskočil, vrátilo se mu zpátky ztracené vědomí. "Ramo, tys mi zničila život! Kvůli tobě jsem opustil svou rodinu, svou milou, kterou jsem miloval opravdu a ze srdce! Jak žije moje stará maminka a táta, který mě vychoval? Kdo jim pomáhá? Nemá jim kdo podat lžíci vody. Jsou sami na světě, protože já byl jejich jediný syn! Bůh tě potrestá za můj mladý zničený život! Bože, Bože, prosím tě, ať ji nikdo nemá rád, ať zůstane navždycky sama a osiřelá."

A jak takhle Zino vzýval Boha, stárla Rama před jeho očima, před očima dětí, šedivé vlasý, obličej plný vrásek, polovina jejích let odcházela staré Dzině.

Zino vzal děti a vrátil se s nimi do města Šalon. Ramu nechal ve Starobylém lese. Děti cestou plakaly, ale Zino řekl: "To nebyla vaše matka, to byla čarodějnice."

Jak se blížili k městu, šla právě Zinova matka pro vodu. Staříčká, žal pro syna jí zničil život.

"Daje, daje, užar, oda me, tiro Zino!" vičinlas pre late o Zino. Avka pre peste rovenas, čumidkernas jekh avres. O Zino la dake sa phend'a avri, so leha kerd'a e Rama.

E daj rovelas mek goreder. "Šun, mro čho, the me mušinav tuke te phenel o čačipen. Tiro dad nane tiro dad. Kana somas terňi, somas bari šukar. O čhave pal ma merenas, lengere daja man mangelas borake. Aľe me kamavas ča jekhes. Has les ajse bala sar tut. Gadžo. Tu sal lestar. Aľe jov man romňake na iľa, bo somas romaňi čhaj. Leskeri daj na kamelas. Iľa man tiro lačho dad, barard'a tut avri sar peskeres. Gejľam te bešel avrether, kaj amen ňiko na džanelas. Akana džanes, soske sal aver sar aver Roma."

Avka džal jekhe dženeskeri blbacht pro čhave, papi pre papende.

O Zino ačhiľa le čhavenca paš peskeri dajori. Dživenas.

E Rama ačhiľa andro veš korkori. Igen rovelas pal o čhave. Sas akana phuri, aľe bari goďer. Gejľa the joj andal o veš avri, gejľa andre kajso gav, kaj la ňiko na džanelas. So phenelas, oda pes ačholas. Jekh Romňi odoj perelas tele, bares kamelas, kaj la te avel muršoro, bo la has imar pandž čhaja. E Rama phend'a: "Ma dara, ela tut muršoro:" The čačipen has; la romňorake uľiľa muršoro. Avka o Roma la Rama the mangelas, te lenge vareso kampelas, aľe the latar daranas. Bešelas paš o cintiris, odoj peske kerd'a cikňi koľibica. Kidelas čara, šuľarlas len, džanelas pre saste savo drab hin, bo slkhľiľa andro veš, so o nipi andro gav vaj andro foros na džanen. Džanelas te sasťarel, džanelas the te pokerel, aľe čhinlas pes olestar, bo daralas.

Jekhvar avľa e Rama andal o gav, aňi na chaľa, soča pašľiľa, zasuťa. Džalas sune la phura Dzinaha.

"Mami, mami, počkej, to jsem já, tvůj Zino!" zavolal na ni Zino. Objali se, plakali si v náručí, líbali jeden druhého. Zino vyprávěl, co s ním provedla Rama.

A tu se matka rozplakala ještě víc. "Poslyš, synáčku, i já ti musím říct pravdu. Tvůj táta není tvůj pravý otec. Když jsem byla mladá, byla jsem velice krásná. Mládenci umírali touhou po mně, jejich matky mě chtěly za nevěstu. Ale já milovala jenom jednoho. Měl vlasy jako ty. Gádžo. A ty jsi jeho. Jenomže se se mnou neoženil, protože jsem cikánka. Jeho matka to nedopustila. A pak si mě vzal tvůj dobrý otec a vychoval tě jako vlastního. Odstěhovali jsme se do místa, kde nás nikdo neznal. A teď víš, proč jsi jiný než ostatní Romové."

A tak se dědí provinění jednoho na děti a jde dál po celé generace.

Zino zůstal s dětmi u své matky. A žili.

Rama zůstala v lese sama. Velice plakala pro děti. Byla teď stará, ale velice moudrá. Nakonec odešla i ona z lesa a usadila se v malé vesničce, kde ji nikdo neznal. Všechno, co řekla, se vyplnilo. Stalo se třeba, že tam jedna žena měla родit a velice si přála porodit syna, protože už měla pět dcer. Rama řekla: "Neboj se, budeš mít syna." A skutečně se té ženušce narodil chlapeček. A tak Romové prosili Ramu o pomoc, když něco potřebovali, ale přitom se jí i báli. Bydlela u hřbitova, postavila si tam malou kolibu. Sbírala léčivé byliny, sušila je, věděla, nač která rostlina je, protože se v lese naučila to, co lidé ve vesnici nebo ve městě nevědí. Uměla léčit, uměla i čarovat, ale čarování se varovala, protože se bála.

Jednou se Rama vrátila z vesnice, ani nejedla, usnula, sotva ulehla. Zdálo se jí o staré Dzině.

"Šun, Ramo, so tuke phenava. Ma ker oda, so me! Dikh, me sar merava, na ela man smirom aňi pre aver svetos. O Del na kamel, kaj amen bibacht te keras! Diňa manušes ajsi zor, ča kaj avre dženenge te pomožinel, na kaj džide vođenje dukh te kerel. Tu kamehas, so tuke na patrinel, a me tuke pomožindom, hijaba kaj džanavas, hoj namištes kerav. Tu akana imar džives, sar o Del prikazinel, šaj mek aves žuži. Ča ma kam, so nane tiro, ma le andre tire vasta zor, so laha na birines. Ma bister, so me tuke phenav, bo man imar na dikheha."

"Tu imar meres, Dzino? Ma mer, sikhav man mek vareso!"

"Na merav, Ramo, našti me, čori, merav, bo ajsi bibachtaľi, sar me som, šaj merel ča akor, kana del peskeri zor avrake, kana la aver džuvľi chudel vastestar. Akor la imar adi phuv na ľikerla a šaj peske džal odoj, kaj lake o Del sikhavela."

"Me, Dzino, me, me tut chudava vastestar. De man tiri zor!" vičinelas e Rama.

"Darav tut te del miri zor, Ramo, bo tu te kames tiro, na dikhes avres."

"Ča de man tiri zor, tiri godi. Me imar chaľom the dukh, the bokh, the čoripen. E bibacht man marel u sa e džung, so kerďom, avľa ke ma pale. Dikh, korkori dživav, bijo čhave, bijo rom. O nipi mandar daran. De man tiri zor, me imar avava lačhi. De, mi tut chudava vastestar!"

E Rama ušťiľa opre andal o suno, vareso fest kikidelas andre peskero vast. Dikhel pašal peste, ňiko nane. Ča duraleste sar kana džuvľikaňi pozitura našľol sar thuv. Phundravel o vast, e burňik lake čuči. Sas oda suno? Sas oda čačipen? Na džanelas.

"Poslouchej, Ramo, co ti povím. Nechovej se jako já! Podívej, já až teď umřu, nebudu mít pokoj ani na onom světě. Bůh nechce, abychom byli jiným příčinou jejich neštěstí! Bůh dal člověku sílu, aby ostatním pomáhal, a ne aby působil živým tvorům utrpení. Ty jsi chtěla něco, co ti nepatřilo, a já ti k tomu dopomohla, třebaže jsem věděla, že nedělám dobře. Teď už žiješ, jak Bůh prikazuje, a proto se ještě můžeš očistit. Jenom ale nechtěj něco, co ti nepatří, a nechtěj zacházet se silami, které nezvládáš. Nezapomeň, co ti teď povídám, protože už mě vícekrát neuvidíš."

"Ty už umíráš, Dzino? Neumírej, nauč mě ještě něco!"

"Neumírám, Ramo, nemůžu umřít, protože nešťastníci, jako jsem já, je dopřáno umřít teprve tehdy, až svou sílu předá některé jiné, až ji jiná žena vezme za ruku. Pak už ji tahle země propustí a ona se může odebrat, kam jí určí Bůh."

"Já, já tě vezmu za ruku, Dzino, já. Dej mi svou sílu!" volala Rama.

"Tobě se svou sílu bojím předat, Ramo, ty, když něco chceš, tak se přestaneš ohlížet na jiné."

"Jen mi předej svou sílu a svůj rozum. Už jsem si vytrpěla bolest, hlad i chudobu. Neštěstí mě pronásleduje a to zlo, které jsem způsobila, se ke mně vrátilo zpátky. Podívej, žiju sama, bez dětí, bez muže. Lidé se mě bojí. Dej mi svou sílu, já už se polepším. Pojd', vezmu tě za ruku!"

Rama se probudila a něco jako by pevně svírala v dlaní. Rozhlíží se kolem, ale nikde nikdo. Jenom v dálce jako by se nějaká ženská postava rozplývala v dým. Otevře ruku - dlaň je prázdná. Byl to sen? Byla to skutečnost? Nevěděla.

E Rama dživelas but berš korkori agor gaveske paš o cintiris. La phura Dzinakere lava lake šundonas andro kana. Kerelas so šaj, kaj le nipenge lačhes te kerel.

Jekhvar šund'a, hoj lakeri čaj, e Fina, džal andro foros romeste. E Rama kamelas pro bijav te avel, aľe daralas, kaj la o Zino prindžarela.

'Ča te pre ma šaj lás aver par-suna,' gondolinda peske. 'Sar oda te kerav?'

Leperďa la Dzina. Soča la le-perďa, ačhiľa terňa gadžake. Na has imar phuri, džungali.

Aviľa andro foros te bikenel o renti, rokľi, bluzi, leketi. Aviľa aš ko Zino pre dvora. Odoj imar sa prikerker-nas pro bijav. E Fina la Rama dikhľa. "Dado, dikh," phenel, "paš e kapura varesi gadži. Dikh, savi hiňi šukar."

"Dža, phuč latar, so kamel."

E Fina geľľa kije kapura. "So kamen, gadžiľe, so bikenen?"

Sar e Rama dikhľa peskera čha, o apsa lake avle andro jakha. Phenel: "Šund'om, hoj adaj keren bijav. Me bikenav šukar rokľi, bluzki, leketi, anzugi, gada, vigana. Na kames te dikhel, mri čaj?"

"Dado, dado, av te dikhel, so e gadži bikenel!" vičinel e Fina.

O Zino avľa pašeder. Imar čino phuriľa, o dromora pro muj, aľe o bala leste sajekh sar somnakaj. La Ramake čhordon o apsa tele le čhamenca, sig visard'a o muj, khost'a o apsa.

"No ča, mri čaj, savo kames vľganos. Tajsa ela tiro bijav, kide tuke avri, so pes tuke pačinel," phenel e Rama kije Fina.

"Dado, cineha mange?" phenel e Fina le dadeske.

"Na, mri čaj," phenel e Rama, "me tut dav hljaba, ča te man vľčineha pre tiro bijav. Bo me mek romano bljav na dikhľom."

Rama žila mnoho let sama na kraji vesnice u hřbitova. Slova staré Dziny jí zněla v uších, snažila se, jak mohla, aby lidem prokazovala dobro.

Jednou se doslechla, že se ve městě vdává její dcera Fina. Rama chtěla na svatbu, ale bála se, že ji Zino pozná.

'Kdybych tak na sebe mohla vzít jinou podobu!' myslela si. 'Jak to mám udělat?'

Vzpomněla si na Dzinu. Sotva si na ni vzpomněla, proměnila se v mladou gádžovku. Už nebyla stará a ošklivá.

Přišla do města prodávat šaty, sukně, blůzy, zástěry. Došla až k Zinovi na dvůr. Tam se už připravovala svatba. Fina Ramu zahlédla. "Tati, hele," povídá, "u vrat stojí nějaká selka. Podívej, jaká je krásná!"

"Jdi a zeptej se jí, co chce."

Fina šla k vrátkům. "Co si přejete, paní, co to prodáváte?"

Když Rama uviděla svou dcerušku, slzy jí vstoupily do očí. Povídá: "Slyšela jsem, že tu bude svatba. Prodávám pěkné sukně, blůzy, zástěry, obleky, košile, šaty. Nechceš se podívat, děvenko?"

"Tati, tati, pojď se podívat, co má ta selka na prodej!" volá Fina.

Zino přišel blíž. Zestárl, obličej samá vráska, ale ty jeho vlasy pořád září jako zlato. Ramě se řinou slzy proudem po tvářích, rychle se otočila a setřela slzy.

"No tak, děvenko, jaké šaty bys chtěla? Zítra se vdáváš, vyber si, co se ti líbí," povídá Rama Fině.

"Tati, koupíš mi něco?" ptá se Fina otce.

"Kdepak, holčičko," povídá Rama, "dám ti to zadarmo, jenom mě, prosím tě, pozvi na svatbu. Já cikánskou svatbu ještě neviděla."

Avka la raňa vičinde pro bijav. Calo dīves pratinenas, šulavenas, tavenas, richtinenas o chabena, o skaminda, o lavki. Raťi, kana imar savore gele te sovel, ačhiľa avri ča e Fina paš e jag. E Rama paš late. E Fina cirdelas pharo vodi.

"Ta so tute, mri čhaj?" phenel e Rama.

"Jaj, raňije, phares mange, bo tajsas imar adaj n'avava. Džava ke sasvi, pal miro rom."

"Kames les, čhaje?"

"Kamav les, raňije. Ale the mire dades kamav, mire phralen, mire pheňen. The mira da rado dikhavas! Jaj, kaj hiňi miri čori daj?"

Soča e Fina kala lava phendľa, e Rama pes imar na zľikerďa, chudňa te rovel.

"Soske tumen roven, raňije? Ajsi terňi, šukar! Rom čhave tumen nane?"

"Te džanehas, mri čhaj! The me adaďives šaj kerďomas ajso bijav mira čhake!"

"Sar oda, raňije? Sem mek san terňi."

Avka bešenass, vakerenas peske dži tosara. Pr'aver dīves avle o lavutara, avle pherdo Roma, khelenas, pijenas, gilavenas dži raťi.

La Ramake avľa anglo jakha e phuri Dzina: "Dža imar khere, bo pre jepašrat aveha pale phurake, o Zino tut prindžarela."

E Rama našľiľa rovľarde jileha, čhinade voďeha. Savore la rodenas, kaj geľľa, kaj hiňi. "Has lake phares," phendľa e Fina, "bo la ňiko nane. Ta peske geľľa peskere dromeha."

E Rama visalľiľa pale andre peskeri kolība paš o cintiris. 'Odoj khelen, gilaven, o čhave paš o dad, o dad paš o čhave, sa jekhetane, a me som adaj korkori.' Le Zinoskere bala lake labonas anglo jakha. 'Sem o Zino miro rom! Sem jov mušinel te dživel manca!'

A tak tu paní pozvali na svatbu. Celý den uklízeli, zametali, vařili, chystali jídlo, stoly, lavice. Večer, když už šli všichni spát, zůstala Fina venku u ohně. A Rama s ní. Fina vzdychla.

"Co je ti, děvenko?" povídá Rama.

"Ach, milá paní, je mi smutno, protože zítra už tady nebudu. Půjdu k tchyni za svým mužem."

"Máš ho ráda, dceruško?"

"Mám ho ráda, paní. Ale mám taky ráda otce, bratry, sestry. I svou maminku jsem měla ráda! Kde asi teď má ubohá maminka je?"

Když Fina řekla tato slova, Rama se už neovládla a dala se do pláče.

"Proč pláčete, paní? Taková mladá, krásná! Vy nemáte muže a děti?"

"Kdybys věděla, děvče! Já dnes taky mohla strojit svatbu svojí dcerušce!"

"Jak to, paní? Na to jste ještě mladá."

A tak seděly a povídaly si až do rána. Příštího dne přišli hudebníci, sešlo se spousta Romů, tančili, pili, zpívali až do noci.

Ramě se před očima zjevila stará Dzina: "Jdi už domů, protože o půlnoci se proměníš zase ve starou ženskou a Zino tě pozná."

Rama zmizela s plačícím srdcem a se zraněnou duší. Všichni ji hledali, kam šla, kam se poděla. "Bylo jí smutno," řekla Fina, "protože nikoho nemá. A tak šla svou cestou."

Rama se vrátila do své koliby u hřbitova. 'Tam se tancuje a zpívá, děti jsou u táty, táta u dětí, všichni jsou pospolu, jenom já jsem tu sama.' Zinovy vlasy jí žhnuly před očima. 'Zino je přece můj muž! Musí se mnou žít!'

Avka paru d'ivesenca pes pale kerďa terňa raňake. Mi jel, so kamel. Pale avľa andro foros, odoj kaj bešel as o Zino le čhavenca.

"Dikhen, so andom tumara čhake," phenel leske. Lel andal e žeba somnakune angrušta, lancoci pre men, mirikle.

"Miri čhaj adaj imar na bešel. Gejľa pal o rom, bešel ke sasvi andre aver foros. Ale soske den mira čhake ajci somnakaj? Sem tumenge na sam famelija!"

"Man čhave nane, tumari čhaj hiňi sar miri." Zadikhľa le Zinoske andro jakha, o Zino dikhel pre late.

"Te kamen, me koda somnakaj mira čhake ľidžava," phenel o Zino.

"Ta avas, me džava tumenca."

"Ale tumen san bari raňi, amen sam ča čore Roma," phenel o Zino.

E Rama pre leste mek sa buter dikhel. "Romňi tumen nane? Mek ajso phuro na san, na kamen romňa te lel?"

"Me imar romňa na kamav. Man hin mire čhave, mange paš o čhave mištes. Imar jekh romňi chaľa miro dživipen. Angle late mire čhave ačhile bije daj. Na kamav imar romňa."

E Rama pale peha na birinelas, pale kerďa peskero pokeriben, pale iľa le Zinos tel peskeri bižuži zor.

"Šun arde, muk o somnakaj le čhavage, mi ľidžan les la Finake, tu av manca."

O Zino na sas hodno te del avri aňi jekh lavoro. Kerďa avka, sar e Rama phendľa. Gejľa andre andro kher: "Šunen, mre čhave, ľidžan kada somnakaj tumara pheňake, la Finake. Dživen, sar pes patrinel."

E Rama les ľidžalas andro Phurikano veš, o Zino pal late džalas sar rukono. Sar avle andro veš, e terňi gadži ačhila pale phura Ramake.

Za několik dní se opět proměnila v mladou paní. Ať se děje, co chce. Znovu přišla do města, kde bydlel Zino s dětmi.

"Podívejte, co jsem přinesla vaší dcerušce," povídá. Z kapsy vytáhla zlaté prsteny, řetízky na krk, korále.

"Moje dcera tu už nebydlí. Odstěhovala se za svým mužem k tchyni do jiného města. Ale proč, prosím vás, dáváte mojí dceři tolik zlata? Přece nejsme žádní příbuzní!"

"Já děti nemám a vaše dcera je jakoby moje." Podívala se Zinovi upřeně do očí a Zino se dívá na ni.

"Když jinak nedáte, já to zlato své dcerce donesu," povídá Zino.

"Pojďme, já půjdu s vámi."

"Vy jste ale vznešená paní - a my jsme jen chudí Romové," povídá Zino.

Rama se na něj dívá a dívá. "Vy nemáte manželku? Tak starý ještě nejste, nechcete se oženit?"

"Já se nechci znova ženit. Mám děti a u dětí je mi dobře. Jedna ženská mi už zničila život. Kvůli ní zůstaly děti bez matky. Žádnou ženskou už nechci."

Rama se už nedovedla dále ovládat, znovu začala čarovat a Zino byl v její moci.

"Poslyš, nechej ty šperky dětem, ať je donesou Fině, a ty pojď se mnou."

Zino nebyl schopen slova. Dělal všechno, jak mu Rama přikázala. Zašel do domu: "Poslouchejte, dětičky moje, zaneste tyhle šperky své sestřičce Fině. A žijte, jak se sluší."

Rama ho vedla do zpátky do Starobylého lesa a Zino za ní šel jako psíček. Když přišli do lesa, mladá gádžovka se proměnila ve starou Ramu.

"So tu manca kerďal? Na des man smirom! Miro dživipen chaľal! Akana man iľal mire ĉhavendar!"

"Šun, Zino, tu sal miro rom, me bi tiro našći dživav!"

O Zino na aviľa pale, la Rama tiš imar ňiko na dikhľa. O ĉhave le dades but rodenas, pal peskeri daj rovenas. O Roma pal lende but vakerenas. Sako inakšeder. Jekh vakerelas, hoj e Rama sas bosorka, aver vakerelas, hoj na sas pal kada svetos. Vareko phenelas, hoj o Zino na sas pal kada svetos, hoj sa e bibacht kerde leskere somnakune bala. Vareko la Rama sajinelas, aľe buter džene pre late rušenas, bo kamelas avreskero. Ko kamel avreskero, našavel peskero.

O phure phenen, hoj o Zino aĉhiľa osikake, sa izdral a rovel pal o ĉhave. Rovel, so leha e Rama kerďa.

La Rama o Roma koškeren. Phenen, hoj furt mek dživel, bo našći merel. Leľ pre peste jekh aver par-suni. Kaj o Roma keren nalaĉhipen, odoj hiŇi e Rama. Sas barvaľi, has šukar, savoro la sas. Kamelas, so dikhelas. So la na sas, iľa peske zoraha. The o kamiben peske iľa zoraha. Vaš oda la o Del mardľa. Mukľa la pre amaro svetos sar nalaĉhipen. E Rama aĉhiľa pro svetos sar bibacht. Angle Bari Rama nane le Romen bacht.

"Cos to se mnou zase provedla? Ty mi nedáš pokoj! Zniĉila jsi mi život! A teď jsi mě ješće ke všemu odvedla od mých děći!"

"Poslyš, Zino, ty jsi můj muž a já bez tebe nemůžu žít."

Zino se nikdy nevrátil a Ramu od té doby taky už nikdo nespatriľ. Děći tatínka dlouho hledaly a plakaly pro mámu. Romové si o nich neustále vyprávěli. Každý říkal něco jiného. Jedni povídali, že Rama byla ĉarodějnice, jiní zase, že nebyla z tohoto světa. Někdo říkal, že Zino nebyl z tohoto světa a že všechno to nešćestí způsobily jeho zlaté vlasy. Někdo Ramu litoval, ale většinou jí měli za zlé, že bažila po cizím. Kdo chce cizí, ztrácí své.

Staří říkají, že se Zino proměnil v osiku, neustále se chvěje a pláĉe pro děći. Pláĉe také pro to, co s ním Rama provedla.

Ramu Romové proklínají. Říká se, že stále žije, protože nemůž e umřít. Bere na sebe různé podoby. Kdekoli se Romové dopoušćejí nepravostí, je za tím vždycky Rama. Byla bohatá, byla krásná, měla všechno, co potřebovala. A přesto chtěla, co viděla. To co neměla, si vzala násilím. I lásku si přivlastnila násilím. A proto ji Bůh potrestal. Ponechal ji na tomto světě jako zlo. Kvůli Velké Ramě pronásleduje Romy nešćestí.

Přeložila MH

RECENZE ANOTACE

Etnologické rozpravy 2/2001

Ústav etnológie SAV, Etnografické múzeum SNM, Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV, Bratislava 2001, 181 str.

"Etnologické rozpravy" navazují na časopis "Národopisné informácie" (1967-1993). Číslo 2/2002 je celé věnované různým dílčím etnologickým aspektům romského společenství nebo historii Romů v určité lokalitě⁽¹⁾.

Příspěvky jsou podle svého charakteru rozděleny do oddílů "studie", "materiály", "diskuse", "zprávy". (Někde se žánrový rozdíl stírá a příspěvky zařazené do "materiálů" by mohly být považovány za studie, eventuálně naopak.)

Jako celek jsou Etnologické rozpravy 2/2002 mimořádně zajímavé. Převažují "case studies" - případové studie založené na primárních pramenech: výpisech z kronik, matrik, církevních spisů (pokud jde o historické

studie) nebo na rozhovorech s Romy (pokud se práce zabývá kulturními nebo sociálními tématy). Prezентuje se tu mnoho nových konkrétních informací. U většiny autorů - i když ne u všech - je cítit, že opustili platformu etnocentrismu a pokoušejí se získané informace interpretovat s širším multikulturním porozuměním.

Nebudeme se zabývat všemi příspěvky - stručně bychom rádi poukázali alespoň na některé z nich. Osvědčení bulharští etnologové Elena Marušiaková a Vesselin Popov napsali pro časopis dvě studie. První (s. 9 - 17) se týká historického osudu Romů ve střední a východní Evropě, druhá "Súčasná situácia cigánskej menšiny v Bulharsku" (s. 56 - 70) informuje o sociálních obtížích, které pro Romy přinesla tržní ekonomika a celkově neutěšená situace v Bulharsku, ale i o tom, jak se romské reprezentace snaží problémy Romů řešit. Autoři uvádějí řadu oficiálních statistik, které patrně neodpovídají plně skutečnosti - podobně jako v jiných zemích - avšak

1. Dospěvši na stránku 177 jsem málem napsala "...věnované 'romské problematice'...", neboť jinak záslužná příloha *Výber zo slovenských a českých publikácií s rómskou problematikou za roky 1992-2001* tento nevymýtitelný etnocentrický termín užívá. Z antiky se do dnešní doby uchovalo rčení 'nomen omen'. Síla a moc slova je uznávaná snad ve všech kulturách (včetně romské). Působí, aniž si ji uvědomujeme. Termín 'romská problematika' (za komunismu 'cikánská problematika', v nacistických spisech 'Zigeunerfrage') implikuje podle veškerých sémantických a syntaktických zákonitostí význam, který lze parafrázovat: "Romové jsou ti, kteří působí problémy..." (Komu? 'Bílým'? Společnosti?) Nepůsobí společnost Romům problémy stejnou (ne-li větší) měrou jako oni jí? Bylo by záslužné, kdyby alespoň odborníci, jejichž profesní úvazek obsahuje povinnost zamýšlet se hlouběji nad věcmi, zvážili dopad tohoto termínu. Neutvrzuje v člověku podvědomě jeho historicky, kulturně (kdo ví, ne-li přirozeně) vkořeněný etnocentrismus?

v jistém smyslu jsou zajímavé, například pro srovnání s Českou republikou. Při celostátním censu v roce 1992 se k romské národnosti v Bulharsku přihlásilo 313.396 osob (evidence z roku 1989 uvádí 576.927), z toho romštinu jako mateřský jazyk přiznalo 310.425 Romů. Škoda, že autoři ve své přehledové studii neřekli více o romské kultuře a literatuře, která funguje jako důležité, byť nepřímé politikum.

Další osvědčený autor, slovenský etnolog Ame B. Mann, přináší ve své historické stati "Rómovia na Spiši" (s. 18 - 22) zajímavé údaje o romských osadách v 18 století: jak vznikaly, jak byly početné, jakým řemeslem se živili jejich obyvatelé. Ze stati vyplývá, že absolutně převládalo kovářství. Pozoruhodné je, že v některých vesnicích se užívali až čtyři romští kováři - ve Smižanech dokonce deset.

Za zcela vynikající považujeme příspěvek romské historičky Jany Horváthové z Muzea romské kultury v Brně. Článek "Jaký je zájem Romů o uchování vlastní kultury" (s. 30 - 49) napsala na základě "muzeo-sociologického průzkumu na téma Romové a muzealizace". V roce 1996 vedla autorka řízené rozhovory se 46 romskými muži a ženami ve snaze zjistit jejich etnickou autoidentifikaci. Uchování tradičních kulturmích a profesních artefaktů v muzeu - něco zcela nového a nezvyklého v modelu "romipen" - se podle Horváthové stává pomalu součástí identitního cítění Romů. S romstvím a romským společenstvím se ztotožňuje nadpoloviční většina respondentů. Např. na otázku: "Jaký má pro vás význam, že jste Rom?" odpovídá pozitivně 35 osob (jsem na to hrdý, nestydím se za to), negativně 9 (přál bych si, aby to pro mně význam nemělo, pocítuji obavy o bezpečnost). Zajímavé je, co považují respondenti za pozitiva Romů: solidaritu, pevné rodinné

vazby, "umí se rozdělit", lepší charakterové vlastnosti (úcta, upřímnost, pohostinnost, cudnost), hudební nadání, morální zásady. Pozitiva Neromů vidí Romové ve schopnosti šetřit a plánovat, ve vyšším vzdělání, "více dbají o budoucnost dětí", jsou pracovitější. Ve srovnání s Bulharskem se v ČR k romské národnosti přihlásilo v roce 1992 mnohem menší procento Romů. Důvody, které autorka zjistila, byly: nerozlišení mezi občanstvím a národností, neinformovanost o možnosti se přihlásit, obavy ze zneužití, lhostejnost ke "gádžovským" dokladům, snaha nepatřit k "neoblíbenému" etniku.

Čtyři další příspěvky publikované v časopise jsou součástí bakalářských nebo diplomových prací studentů Katedry romské kultury Pedagogické fakulty UKF v Nitře. Velice informativní je článek Radka Tokára "Sociálna kultúra valašských Rómov na Slovensku" (s. 107 - 114). Autorovi se podařilo získat v rozhovorech s olašskými Romy nejen nesmírně zajímavé informace, ale díky bystrému sociologickému uvažování postřehl a popsal změny v modelech života olašských Romů po násilném usazení (podle zákona 74 z roku 1958).

Zajímavé téma si zvolil Daniel Ježík: "Rómska kaviarenská kapela" (s. 125 - 132). Zúčastněné pozorování večerních hudebnických produkcí v jednom hotelu v Piešťanech, rozhovory s romskými hudebníky, s hotelovým personálem i s hosty dovedlo autora k tomu, že barvitě a se sociologickým a psychologickým vhladem popsal schéma hotelové hudební produkce, způsob animace hostů (podle toho, do jaké společenské kategorie host patří) s cílem vydělat peníze, ale i vytvořit dobrou náladu. Tradiční vztahy v kapele, tradiční jednání, tradiční způsob chování vůči hostům, to vše přetrvává dodnes - přes určité modifikace, které přináší doba.

K užitečným patří informace o dvou okresních muzeích, která poskytla po roce 1990 prostor pro vznik romského oddělení. Jsou to Gemersko-malohontské muzeum v Rimavské Sobotě a Vihorlatské muzeum v Humenném. Romská muzeoložka Mgr. Alena Horváthová informuje v článku "Byvanie Rómov v Gemeri-Malohonte" (s. 96 - 99) o výzkumu, který v rámci muzea provedla. Alarmující je skutečnost, že v této oblasti (a bohužel i jinde) vznikají nové "cikánské osady", protože Romové, nemohouce najít zaměstnání, nemají z čeho platit nájem v činžovních bytech a stěhují se zpátky do osad. O aktivitách romského oddělení ve Vihorlatském muzeu informuje absolvent katedry romské kultury v Nitře Mgr. Miroslav Cina (s. 167 - 171).

Oddíl "diskuse" je věnován kauze "Romský dějepis" Arneho Manna a jeho devítileté odysey od napsání (1993) k povolení, aby byl prodáván (2002).

Nehovořili jsme o všech článcích, byť i některé další z nejmenovaných přinášejí zajímavé informace. Nezabýváme se ani kritikou nepřekonaných etnocentrických stereotypů, které nás v některých příspěvcích zarazily. K nim patří podle našeho názoru článek "Chcú či nechcú sa rómske deti učiť?" (s. 50 - 55). Autorka Mária Dubayová implicitně ztotožňuje hodnotu vzdělání se současným školským systémem, který nezná (neuznává?) a nerespektuje kulturní, jazykové a sociální tradice romských dětí. "Neschopnost a neochota" romských dětí se "učit a přizpůsobit", kterou autorka dokumentuje na základě náhodných vnějších pohledů spíše novináře než etnologa, je de facto "neschopností a neochotou" školy se "učit" hodnotám Romů a budovat efektivní systém moderní multikulturní pedagogiky. Četná generalizující tvrzení autorky - byť ne

vždy nezajímavá nebo nesprávná - nejsou podložena konkrétními fakty a nebudí plnou důvěru ve svou spolehlivost.

Etnografické rozpravy 2/2002 jako celek jsou - jak jsme předznamenal v úvodu - informačně nesmírně přínosné. Značný podíl romských autorů prokazuje, že Romové zaujímají své místo v další profesní sféře - ve vědě.

MH

Märchen, Erzählungen und Lieder der Lovara
Lovarenge paramiči,
tertenetura taj gjila

Fern von uns im Traum... Te na dikhas sunende...

Vydavatelé: Petra Cech, Christiane Fennesz-Juhasz, Dieter W. Halwachs, Mozes F. Heinschink, Drava Verlag/Založba Drava, Klagenfurt/Celovec 2001, 432 str.

Obsažná publikace rakousko-slovenského nakladatelství Drava Verlag/Založba Drava je dalším titulem věnovaným orálnímu folkloru Romů - Lovárů. I tato sbírka vychází z tzv. Heinschinkovy sbírky (*Sammlung Heinschink*) archivované ve *Fonografickém archivu rakouské Akademie věd* (viz články v č. 1-2/2001 *Romano džaniben*).

Na rozdíl od předchozí bohatě ilustrované sbírky lovárských pohádek **Tusa ande akhoren khelos...** (viz anotace v témže čísle *Romano džaniben*), která je pouze v lovárském dialektu bez německého překladu, a je tedy určena hlavně Romům [**te na bisterd'ol i romani šib taj v'e terni romani generacija te ikrel opre o romanšago taj o purano sikaš e Lovarenge** - aby romština neupadla v zapomnění a aby

*i mladá generace uchovávala romské tradice a staré lovárské zvyky, jak se praví v předmluvě], tato kniha chce zprostředkovat lovárský ústně-slovesný folklor i neromským čtenářům a odborné veřejnosti. Obsahuje tedy i německé překlady všech uveřejněných útvarů, předmluvu vydavatelů, historickou poznámku k dějinám a současné situaci rakouských Lovárů a poměrně podrobnou charakteristiku jazyka, motivů i formy předložených slovesných žánrů, včetně klasifikace pohádkových typů a motivů podle mezinárodního katalogu A. Aameho a St. Thompsona (*The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography, Helsinki 1961*).*

Důležitým rozdílem oproti doposud vydávaným knihám romských pohádek, které obsahovaly většinou silně zredigované literární překlady pořízené na základě vyprávění, která si sběratelé zaznamenali formou zkratk a poznámek nebo která jim vypravěči "diktovali do pera" (obvykle v majoritním jazyce), je to, že do této sbírky byly zařazeny výhradně romské texty přepsané ze zvukových nahrávek pořízených v přirozených vyprávěcích situacích. Ty umožňují nejen mnohem přesnější a autentičtější záznam textu, ale i dokumentárně hodnotnější zasazení příběhu do kontextu a co možná nejvěrnější přiblížení vyprávěcí situace. Sběrka se navíc snaží zachytit nejen živý a barvitý lovárský orální folklor, ale i osobitý styl jednotlivých vypravěčů. Stejnému cíli uchovat maximální autentičnost textů byl podřízen i jejich německý překlad, který ve snaze zprostředkovat veškeré výrazové prostředky originálu jde až k samé hranici srozumitelnosti.

Vedle pohádek (z nichž většina vyšla nedávno ve zmíněné knížce **Tusa ande akhoren khelos...**) tato publikace zahrnuje i další folklorní žánry:

vyprávění a písně opatřené notovým zápisem.

Podívejme se nyní na tyto folklorní žánry trochu blíže. Lovárové sami rozlišují dva typy vyprávění. Prvním z nich jsou již zmíněné pohádky - **paramiči** (sg. **paramiča**), k nimž řadí nejen klasické hrdinské příběhy či kouzelné pohádky, v nichž vystupují nadpřirozené bytosti, ale i jakékoli fiktivní příběhy a báchorky. Druhým epickým žánrem jsou tzv. **tertenetura** (sg. **terteneto**, z mad. *történet* - příběh, *historka, historie*), které pojednávají o událostech, které se skutečně staly nebo se jako skutečné tradují. Patří sem klasické anekdoty, které mohou obsahovat i fantastické prvky, legendy o významných předcích (jako např. legenda o slavném předkovi rodu *Bougešti - Bogo*, [srov. článek P. Stojky v č. 3-4/2001 R. dž.], která je známá i mezi rakouskými Lováry), balady (zejména známá *Píseň o hadovi*), příběhy o *mulech* - duších zemřelých, různá podobenství, žertovné příběhy, biografická či autobiografická vyprávění apod.

Mnohé náměty a motivy romských pohádek a jiných vyprávění se objevují ve folkloru celé euroasijské kulturní oblasti, přesto jejich výběr, a zejména způsob podání je typicky romský.

Výrazným prvkem romského vyprávění je zpřítomňování dějů: minulost se prolíná s přítomností, vypravěč se stylizuje do role jednoho z aktérů děje nebo alespoň vypovídá jako "očitý svědek" událostí a nešetří fantazií, aby vyprávěný příběh propojil se skutečnými událostmi, které prožili i přítomní posluchači. Formální prvky, kterými zvláště lovárské pohádky a příběhy oplývají, zejména pak úvodní a závěrečné formule jsou aktualizovány s ohledem na posluchače. Ti jsou adresně oslovováni, k nim směřují hojná přání všeho

dobrého a různá blahořečení. Jako příklad uvedme závěrečnou formuli pohádky *O fonohazo (Přádelna)*, která se rozvine do malého příběhu:

...Katka malade ek baro bijav, šavale. Ži čangate sas o chamasko, pimasko, sogodi. Taj katka pale le Rumungri - ke vi me kote simas - cirdenas, hodj palpale te žal o manuš. De vi me sar žos kade palpale, taj lel, šavale, sas pe muro punro katka ek hegešo šarkantjuvas sar keros kade, palpale cirdos ma taj lel, šavale, trin gone sas, ande kodo sas pharo paji, amerikako paji sas taj gelas sa o paji, šavale taj Romale! Taj avilas mange godjate, hodj tusa, mure phralesa, hodj kade krečuje djes khelos ma ande akhorende, taj azbandem ande muri posotji, de me 'k akhor dlkhlem. Phaglem les du rigai taj bešlem po akhor taj ande ma avri, muro kedvešo phral. Taj dikhes, ž'adjes kate sim tusa, muro kedvešo phraloro! T'aves sasto taj bachtaló!

...A pak se konala velká hostina, přátelé. Jídla, pití, všeho možného bylo až po kolena. Byli tam i Rumungri (romští hudebníci) - a byl jsem tam i já. A muzikanti hráli tak, že člověk musel ustupovat dozadu. I já jsem takhle ustupoval, ale jak jsem dal nohu dozadu, byla tam taková špičatá ostruha. Znovu jsem ustoupil a hle, přátelé, byly tam tři pytle a v nich těžká voda, americká voda. A všechna ta voda zmizela, přátelé Romové! A vtom mě napadlo, jak jsem si s tebou, se svým bratrem, o Vánocích hrál v ořechách. Sáhl jsem do kapsy a uviděl jsem tam jeden ořech. Z obou stran jsem ořech rozlomil, posadil se na něj - a už jsem byl venku, můj milý bratře! A vidíš, jsem tady s tebou až do dnešního dne, můj drahý bratříčku! Bud' zdravý a šťastný!

Třetím významným folklorním žánrem, který je v publikaci zastoupen, jsou písně.

Lovářským (olašským) písním byla u nás v poslední době věnována - oproti předchozím obdobím - zvýšená pozornost. V roce 2000 vyšel výbor z olašské písňové poezie s názvem *Dúral me avilem - Z dálky jsem přišel* (viz anotace v č. 1-2/2001 R. Dž.), v roce 2001 vydala Academia Praha kompaktní disk *Vlachicka djila* (viz anotace tamtéž). Zatímco první titul obsahuje pouze texty písní s českým překladem, druhý je v příloze doplněn i notovou transkripcí ve formě preskriptivní notace.

Anotovaná publikace přináší 17 písní (včetně variant), které jsou vybaveny německým překladem a notovým zápisem zkušené rakouské etnomuzikoložky Christiane Fennesz-Juhaszové. I z této stručné sbírky je patrné tradiční dělení lovářského písňového folkloru na *loke djila* - *pomalé písně* a *khelimaske gjila* - *taneční písně*. První - jak by se dalo z názvu usuzovat - slouží k poslechu, druhé pak ke kolektivní zábavě. Není tomu tak však docela. Pomalé lyrické písně se někdy také nazývají *mesaljake gjila* - *písně (zpívané) u stolu*. Zpívají se totiž mj. při hostinách a jiných společenských událostech, při nichž si interpret obřadným způsobem "vezme slovo" a zpívá sólo. Neznamená to však, že ostatní jen němě poslouchají. Naopak: mají právo spoluúčasti - mohou sólistu melodicky či rytmicky doplňovat. Zpěv je přerušován výkřiky, blahopřáními i komentáři - recitativy (*parlando* - *rubato*), čímž se stává společnou hudebně-zábavní aktivitou. (V této souvislosti si nemohu odpustit upozornění na nápadnou podobnost v pojmání hudby a zpěvu jako společenské zábavy s proslulým romským hudebním stylem provozovaným na druhém konci Evropy - andaluským flamenkem).

Jako příklad *loki djili* - pomalé písně uvádíme píseň *Puške dine, mamó, muro stungo punro*, jak ji v roce 1966 zachytil M. Heinschink v podání Gusztiho Szendrei. Je uvedena tradiční obřadnou formulí a přeru-

šována vsuvkami obracejícími pozornost posluchačů na obsah. Nezřídka se stává, že je některý z přítomných přímo osloven a jakoby vtažen do děje, což je pro lovarský zpěv příznačné.

ca 63

De o - pre šu - te, ma - mo,

de le na-sul šin - ga - le, —

de ra - tji me te phi - ro,

min - djar puš-ke de - en ma.

PUŠKE DINE, MAMO,
MURO STUNGO PUNRO

*Šaj ertln, šavale taj Romale,
t'avel anda tumari voja taj savore
ženenge. Aj pheno la kadej sar so
žanav la, či žanav la mišto,
t'azir phenav la tumenge.*

De opre šute, mamó,
de le nasul šingale,
de ratji me te phiro,
mindjar puške den ma.

Aj de puške dine, mamó,
muro stungo punro,
aj de avri folij, dale,
o lolo ratoro.

Av-tar, dale, av-tar,
e de muri gugli mamó,
phande andre, dale,
muro stungo punro.

Apal phendas, šavale:

Rudin, dale, rudin
ezre d'orvošenge,
te na šinen avri
hej muro stungo punro.

Avri te šinla les
mindjar si te merav,
mindjar si te merav,
č'ek perco či trajlj.

Me te mero, dale,
ej so žano te kerav?
Ej muko, mamó, muko
trine šore šaven.

Me te len muko le,
pe tume mukav le,
pe tume mukav le
taj pe suntó Marja.

STŘELILI MĚ, MÁMO,
DO LEVÉ NOHY

*Dovolte mi, přátelé a Romové,
ať to přispěje k vaší radosti a k radosti
všech lidí. Přednesu vám píseň,
jak jen umím, neumím ji dost dobře,
a proto ji zazpívám jen pro vás.*

Rozhodli se, mámo,
ti zlí policajti,
že když půjdu v noci,
tak na mě vystřelí.

Střelili mě, mámo,
do levé nohy
teče mi z ní, mámo,
červená krev.

Přijď, mami, přijď,
moje drahá maminko,
a zavaž mi, mami,
mou levou nohu.

A pak povídá, přátelé:

Prosím, mami, prosím
tisíc doktorů,
aby mi neuřízli
mou levou nohu.

Když mi ji uříznou,
musím hned zemřít,
musím hned zemřít,
nebudu žít už ani minutu.

Když zemřu, mami,
co se dá dělat?
Zanechám, mami,
tři ubohé děti.

Když je budu muset zanechat,
přenechám je tobě,
přenechám je tobě
a panence Marii.

FRIŠTENSKÁ Hana -
VÍŠEK Petr

O Romech (na co jste se chtěli zeptat)

*Vzdělávací centrum pro veřejnou
správu ČR, o.p.s, Praha 2002, 147 str.*

Práce vznikla jako součást několikaletého projektu "Integrace menšin, cizinců a uprchlíků v ČR", realizovaného Vzdělávacím centrem pro veřejnou správu ČR, o.p.s. Oba autoři - Hana Frištenská i Petr Víšek - se interetnickými vztahy v ČR zabývají z různých pohledů již mnoho let a jsou zkušenými odborníky na zpracovávané téma. Ve výše uvedeném projektu se angažovali jako lektoři, takže si přímo a nezprostředkovaně ověřili zájem zástupců obcí o "romské téma" na jedné straně a předsudky a mýty, které v jejich názorech stále přetrvávají, na straně druhé.

Celý projekt i tato publikace byly tedy koncipovány tak, aby pomohly představitelům obcí a odborným pracovníkům obecních úřadů pochopit podstatu interetnických problémů a vztahů. Otázky, které účastníci kurzů postupně kladli a které považovali pro pochopení problému za důležité, se staly jejím základem. Tomu odpovídá také struktura práce - text je členěn do otázek a odpovědí. Jde tedy v první řadě o příručku, která je určena obecním samosprávám k orientaci v problémech, které vznikají v soužití s romskými komunitami v jejich obci.

Příručka je věnována romským komunitám, které žijí v České republice. Je členěna na osm základních částí, které postupují od obecného ke konkrétnímu, tj. od nejobecnějších informací o Romech, jako jsou problémy jejich

identity, základy jejich historie, demografický obraz jejich společenství v ČR, výstupy státní politiky, až ke konkrétním problémům soužití s romskými komunitami v obci. Pozornost je věnována i zvláštnostem v komunikaci s Romy - autorem této kapitoly je Tatjana Šišková.

Práce je doplněna studií "Jak aktivovat místní skupiny v rámci komunitní práce" autorů M. Misíkové, D. Novákové a P. Muldera a některými příklady městských aktivit ve prospěch romské komunity, které do publikace poskytly samy obce, jež se projektu zúčastnily. Seznamy romské a romistické literatury, právních předpisů, příslušných usnesení vlády a kontaktních institucí doplňují příručku o praktické informace, využitelné těmi, kteří se o zpracovávaném tématu chtějí dovědět více nebo potřebují některé speciálněji zaměřené údaje.

Autoři při hledání vhodné formy i obsahu své práce vycházeli ze svých zkušeností, opět a znovu potvrzených rozhovory s účastníky projektu, že mezi Romy a Neromy probíhá jen velmi omezená či spíše žádná výměna informací jedněch o druhých a naopak. Opakovaně vyjádřili své přesvědčení, že je na škodu obou stran, že taková výměna informací neprobíhá, protože v romském světě je mnoho zajímavého a přínosného i pro moderní společnost. Oba autoři zdůrazňují na mnoha místech své práce fakt, že řada tvrzení je jen jejich osobním názorem, protože objektivních a ověřených pramenů poznání o Romech je stále ještě málo. Přitom právě nyní (tj. v posledních několika letech) probíhají zřejmě mimořádně významné změny uvnitř romských komunit, které směřují k sociální i společenské stratifikaci Romů v ČR a k vzniku jejich střední třídy.

Práci lektorovali významní odborníci, jako je romistka Milena Hübschmannová, historička Jana Horváthová, socioložka Tatjana Šišková, romská poradkyně Lydie Poláčková, ale i Alena Kosková, iniciátorka mnoha pardubických "proromských" aktivit, a etnograf Andrej Sulitka.

F.H

Gypsy folklore I - X Hungary - Romania

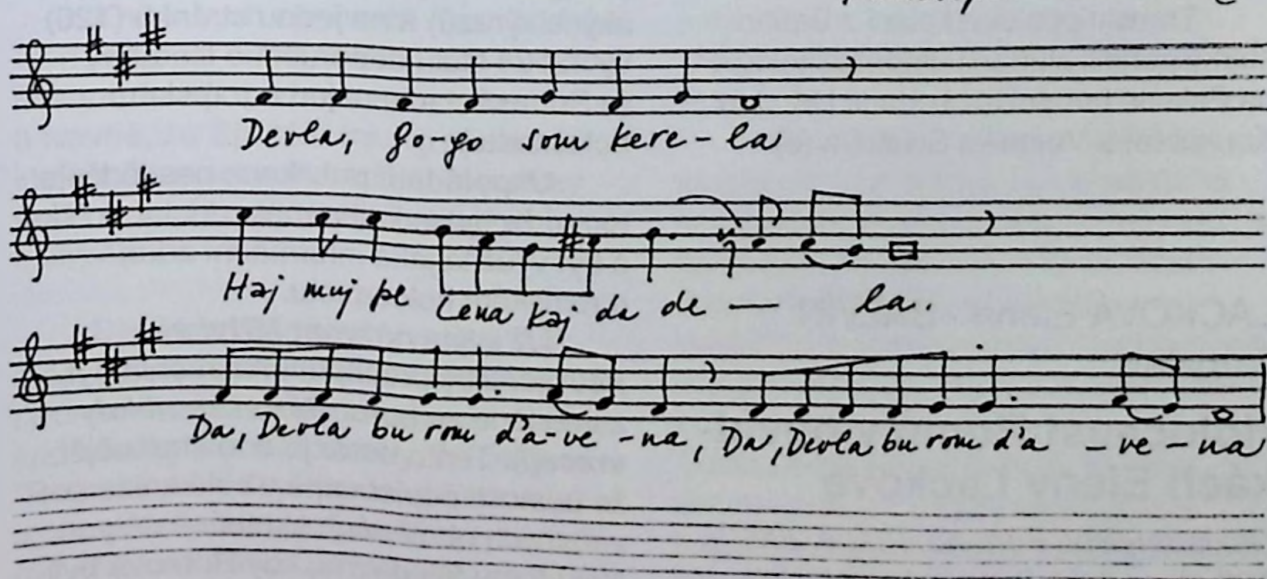
Collected by Bari Károly, Private publishing 1999

Nenápadný titul označuje soubor deseti kompaktních disků, na kterých je více než dvanáct hodin terénních nahrávek romského - převážně hudebního - folkloru. Nahrávky pořídil v období let 1970 - 1997 Károly Bari. Jeho podíl na tomto mimořádném titulu je ovšem mnohem větší: Napsal také obsáhlou předmluvu, nahrávky opatřil standardními paspartizačními údaji (jméno a stáří interpreta a jeho příslušnost k subetnické skupině, datum a místo nahrávky,

žánr, příp. nástrojové obsazení) a přepsal texty (do angličtiny je přeložili M. Bari a D. Benedek). Ostatně nejde ani o první Bariho titul (přiložená bibliografie jich obsahuje téměř tři desítky), ani o první publikaci terénních zvukových záznamů romského folkloru, kterou Bari připravil (v r.1991 vydala z jeho sběrů Harmonia Mundi *Gypsy Folksongs from Transylvania and Hungary* a v roce 1996 nakladatelství EMI-Quintana *Anthology of Gypsy Folksongs I - IV*). A aby toho nebylo málo, K. Bari je také autorem několika ilustrací v textu.

Není pochopitelně možné i jen žánrově postihnout celé spektrum nahrávek v tomto souboru obsažených: Jsou tu nejtradičnější projevy: balady, lamentsy, taneční písně i písně k poslechu (zde označované jako "table songs"), moderní hudbou ovlivněné hudební projevy včetně scatu, hra na nejrůznější hudební nástroje, ale i přípitky či vyprávění. Pro ilustraci: samotné texty nahrávek zabírají v přiložené brožurě 280 stran! V každém případě je to nejvelkorysejší mně známá publikace nahrávek romského folkloru, jejíž největším nedostatkem je to, že není komerčně

transkripcie: J. Koukal

Balada "Gogo" rumunských kalderašů (CDII/5)

transkripce: V. Seidlová

Poslechová píseň z Maďarska "E melále šáve" (CDII/1)

dostupná. Zájemce se nejprve musí seznámit s panem Barim, a ten - pokud ještě všechny exempláře nerozdal - mu ji dá. Ostatně nevím, jestli je to nedostatek, nebo naopak jeden ze základních atributů folkloru: že totiž není za peníze, ale přechází od člověka k člověku.

Zuzana Jurková

Transkripce dvou písní z Bariho sbírky pořídili studenti etnomuzikologie na Fakultě humanitních studií UK: Jan Koukal (a) a Veronika Seidlová (b).

LACKOVÁ Elena - BALVÍN
Jaroslav

Holocaust Romů v povídkách Eleny Lackové

Nakladatelství Fortuna, Praha 2002,
126 str., z toho 8 stran černobílých
fotografií

Hlavní součást knihy tvoří tři povídky Eleny Lackové: **Mrtví se nevracejí**, **Život ve větru** a **Bílí krkavci** (s. 9 - 99). Spoluautor J. Balvín napsal úvodní stať **O romské spisovatelce Eleně Lackové**, dále víceméně pedagogický příspěvek **Využití literatury o holocaustu Romů při výuce**. Zpracoval (fotografickou) přílohu, slovník (romských výrazů) a na jednu stránku (126) vybral 24 titulů doporučené literatury (o Romech - a to nejen o romském holocaustu).

Uspořádání publikace nasvědčuje tomu, že by se kniha měla dostat do škol a být využita jako informační zdroj o romském holocaustu.

Už svým názvem **Mrtví se nevracejí** by první povídka mohla být zaměněna za horor (**Mrtví se někdy vracejí**). Tento horor je o to strašnější, že události popisované v celé knize se v různých obměnách skutečně děly. Není tomu tak dávno, kdy Romové byli při své existenci nuceni spoléhat

jenom na štěstí - a to jim přálo zříd-
kakdy.

Zvláště za druhé světové války byl život pro Romy na Slovensku - kam je zasazen děj všech tří povídek - nesmírně těžký. Nebyli sice vyvražďeni tak jako Sintové a Romové v Německu, v protektorátu Čechy a Morava, v Chorvatsku, v Estonsku a dalších zemích, ale byli vydáni na pospas svévoli příslušníků fašistické Hlinkovy gardy, četníků a po okupaci Slovenska německými vojsky i vražedným perzekucím ze strany esesáků. Nucené přesuny "cikánských osad" z obcí na izolovaná místa, odvody mužů do táborů nucených prací, zákazy vstupu do měst, bezdůvodné bití, hlad, tyfus - to vše zapříčilo smrt mnoha a mnoha Romů.

Kromě hrůzostrašných zážitků, které tvoří jádro všech tří povídek, může čtenář v publikaci najít i líčení každodenního života Romů, k němuž patřila láska, zloba, hudba, tanec, bída, humor a důvtip, jimiž Romové překonávali nesnáze. Přes svou tragiku neutopí povídky čtenáře v pesimismu. Silně vyjádřená touha po životě, rovnoprávnosti, uplatnění ve společnosti a po míru nemůže ve čtenáři nevzbudit přání poznat Romy a jejich kulturu blíže.

Knihu bych doporučil všem lidem, kteří vidí svět černě: mohou být totiž šťastni, že žijí v míru a v dostatku, a hlavně, že žijí. Měli by si ji přečíst i ti, kteří se ženou za materiálními požitky do té míry, že se stávají lhostejnými k utrpení.

Dovětek: Rád bych podotkl, že moje generace nemá s romskou literaturou skoro žádnou zkušenost. Dvě spolužačky se rozpomněly, že četly "Romské pohádky" (vydané Fortunou) - a charakterizovaly je jako "hustý" a "vtipný". Pojem 'holocaust' dovede víceméně definovat každý student, ale nikdo

nedokáže s určitostí říci, jak se nakládalo s Romy. O Osvětimi řeknou mí vrstevníci: "koncentrák na vyhlazení Židů"... "tam byl ten Mengele, ne?", ale už nevědí, že v Osvětimi byl také "cikánský tábor Březinky II" nebo že Mengele dělal barbarské pseudovědecké pokusy na "cikánských" dvojčatech. Odpovědi mých vrstevníků svědčí o tom, jak málo se zajímáme o své spoluobčany - Romy. Anebo jak málo informací se nám o nich dostává.

Ondřej Měnek,
student 1. ročníku ISSŠ, obor knihkupec

MANUŠ Erika

Pekloneberáj Bít, nebo být? Vyprávění nejen cikánská

Arbor Vitae, Praha 2001, 216 str.

O Rudovi Dzurkovi, jeho tvorbě, rodině, přátelích. Obrazy, plastiky, kresby, fotografie, vyprávění a básně se navzájem doplňují a skládají v podivuhodný obraz.

Tolik upřímnosti se čte skoro s ostychem. Smích a bolest. Obnaženost. Syrovost. Vášeň. Cudnost. Humor.

Pro pochopení Romů dělá tato knížka víc než mediální protirasistická výchova. Povrchní obrany Romů mají za následek spíš rostoucí nechuť. Ruda Dzurko je kritický k umělému vylepšování obrazu Romů. Nectnosti lze vysvětlovat historickými životními podmínkami, ale nelze je zastírat. Temperament neopravňuje ke zkratovým reakcím. Intenzivní prožívání každého dne nezbavuje povinnosti dodržovat pravidla společnosti, ve které žijeme. Omlouvat drobné krádeže

v metru tím, že bílé tunelování bank by nám mělo vadit víc, je příklad hloupého hájení. To už je lepší, když olašský Rom v televizním pořadu řekne, že *čórky* bývaly mezi olašskými Romy považovány za velmi žádoucí. Schopnost *čórovat* byla ceněna jako umění obratnosti, něco jako žonglérství. Některé vlastnosti se utvářely ve velkém prostoru, kde se Romové pohybovali, kde byli blízko zemi a stromům. Místa, kde se soustřeďuje mnoho lidí, vyžadují jiné návyky, jiné ohledy.

Ruda Dzurko si dělá legraci z těch, kteří v přemíře badatelské horlivosti zkoumají romské etnikum pomocí dotazníků. (*Kde spíte? V posteli? Na zemi? Co je nejdůležitější pro Romy, aby byli spokojení? Co myslíte? Vzdělání? Peníze? Bydlení? "Peníze a hospoda." A pro neromy? "To samý." Máte práci? Jste na podpoře nebo v důchodu? "Milá paní, já pracuju od svejch štmácti let. Dneska je mi šedesát a pracuju dál... Vy si myslíte, že bych vyžil z důchodu, dyž беру ani ne pět tisíc? To bych nezaplatil ani nájem." Nerada bych zmeškala hodinu romštiny, paní koukne na hodinky, ale ještě bych si doplnila odpověď na otázku, kde se cítíte doma...)*

Ruda se z krámků vrací rozčilený. Lokne si vodky a křičí na mě: "A co ty? Taky neumíš mluvit? Všechny ste krásy. S váma se člověk nemůže vo ničem bavit!"

Srdce mám nadranc z tvýho chlastu, odpoví žena, z tvýho chlastu, muži můj!

Jak je to stejné - mezi lidmi.

Bojovnice proti harašení by omdlely (...já nechci žádnou černou čarodějnici, to bych v noci viděl jen briketu, brrr! To ne! A bílou, tu taky nechci, na tý je vidět špína. Nejlepší ženský jsou kakaový... Sou jako čokoláda, sladoučký, vláčný, píchneš do nich a tečou jak řeka...).

R. Dzurko: *Strom života*, kresba tužkou, 2001

"To peklo, co mám na zemi, mi stačí," povídá Ruda. "Pekla má každý člověk až po krk, jen se podívej kolem sebe, podívej se do světa. Pořád se válčí, pořád se lidi vraždí a zabíjejí. A do nebe nechci. Do nebe je daleko. Tam je zima. Nebe, to je věčnost. Tam letíš, letíš a nikdy nedoletíš."

"A co ráj, Rudo?"

"No, ráj by byl, kdybysme bydleli blízko lesa, uprostřed ovocného sadu, ale ten sad by musel bejt velkej, nejmíň tři sta metrů na šířku a tři sta na dýlku by musel mít a pod stromama by byly záhony, a taky bych tam sázel fazole, a ty fazole by pěkně vomotávaly stromy, a vokurky bych pěstoval v paříkách a rajčata, velký rajčata, aby měly dva metry, a taky brokolici, pálivý papriky. A měli bysme koně, poníka bych ti koupil a belgický králíci. Znáš belgický králíci? Mají vobrovský hlavy, udělal bych jim vohradu, aby mohli lítat. Víš, jak dupou, když někdo de? A lidi by za nima jezdili a děti taky a psy bysme měli, pět psů, jednoho mřavýho a Mišu a Aranů a eště většího vlčáka a vlkodava a bernardýna. Každý by si moh chyt-

nout vždycky jednu slepici a pro Michala Blažka bych konečně dodělal ten pětímetrovej Strom života. Moh by se tam na něj jezdit dívat, do ráje. Já ho musím dodělat, když mi sehnal ten dub. Přestanu pít, ještě nesmím umřít, a taky bych tam vykopal hrob, velkéj, pro padesát lidí a vybetonoval bych ho."

"A kdo by tam ležel, v tom hrobě?"

"No já, ty, zvířata a vostatní lidi, co by neměli peníze na pohřeb. Uprostřed ráje bysme leželi," směje se Ruda...

Knížku "Pekloneberáj" otevírá citát Mariny Cvetajevové: *Jedinou povinností člověka na Zemi je pravda celé bytosti.*

Knížku "Pekloneberáj" uzavírá vyznání Eriky Manuš: *Nejsladší dřevo je člověk, kterého miluju.*

Je pravda, že bez básní Eriky Manuš by knížka ztratila pravdu celé bytosti.

Eva Bernardinová

VLACH, Jaroslav

Žena ve zvycích a mravech národů

I. L. Kober, Praha 1913, 482 str. a 132 obrazových příloh

Nebýva zvykom písať recenzie na staré knihy, i keď mnohé by si to určite zaslúžili. Viac-menej náhodou sa mi dostala do rúk publikácia Dr. Jaroslava Vlacha: *Žena ve zvycích a mravech národů*, ktorá vyšla pravdepodobne v edícii *Velký zeměpis všech světa dílů* vydávanej v nakladateľstve I. L. Kober.

Vždy ma nesmieme zaujme jazyk starých odborných publikácií. V tomto prípade sa jedná o kvetnatú češtinu, akcentovanú zložitou vetnou stavbou. Nemenej zaujímavý je obsah textu, nie len jeho vecná, ale aj názorová stránka.

Celá publikácia je venovaná žene ako kultúrnemu fenoménu. Rozdelená je

do dvoch častí, prvá časť **všeobecná** - popisuje súdobé poznatky národopisu o ženách: o ich telesnej a duševnej povahe, spoločenskom postavení a kultúrnom význame. Veľká časť textu sa zaoberá jednotlivými obdobiami v živote ženy od detstva cez dospievanie, vstup do manželstva, tehotenstvo, šesťnedeľie až po starobu. Nájdeme tu aj state o prostitúcii, staropanenstve a vdovstve. Text je komparáciou poznatkov o rôznych kultúrach a pozícii žien v týchto spoločenstvách.

Druhá časť knihy je nazvaná **popisná** a sumarizuje poznatky o ženách v jednotlivých kultúrach - členená je podľa svetadielov: Austrálčanky a Polynézanky, Američanky, Afričanky, Aziatky a Európanky. Stačí si vybrať to ktoré etnikum a čitateľ sa dozvie veľa zaujímavého nielen z vecného hľadiska, ale aj o názoroch doby, v ktorej kniha vznikla. A tu je aj dôvod, prečo ma kniha zaujala natolko, že som sa rozhodla o nej napísať. Na poslednom mieste medzi Európankami je stať nazvaná *Cikánky*. Okrem vonkajšieho popisu vzhľadu, text obsahuje aj pomeme presné a zaujímavé etnologické poznatky o rómskom etniku. Je na škodu, že autor neuvádza zdroje, z ktorých čerpal. Pri opakovanom prečítaní textu je zjavné, že niektoré poznatky mohol autor získať vonkajším pozorovaním, iné musel získať priamo v kontakte s Rómami. Natíska sa tiež možnosť, že cituje nejaké staršie alebo dobové pramene.

O vonkajšom vzhľade rómskych žien sa nevyjadruje práve lichotivo, uvádza, že sú strednej postavy, kostnaté a zle živé, farba ich pleti je od žltohnedej k tmavo čiernej. Pohyby majú pružné, ale nie pôvabné, čelo nízke, tvár oválnu a širokú, nos dohora a ústa veľké. Oči čieme, *hledí do světa s výrazem, který budí nevolnost a úzkost. Krásné bývají tmavé oči*

*Cikánek, z nichž oheň sálá, a dovedou
půvabem svým okouzlit. Vyzdvihuje
krásu zubov, ktoré sa vyznačujú zdravou
belosťou a oceňuje estetiku tmavého
vlasu, ktorý väčšinou býva rovný.*

Na svoju dobu je priekopnícky názor autora: *třeba míti na mysli, že náleží k národu nevzdělanému, který však nemůže se měřiti podle poměrů našich.* Podľa autora Rómovia sami seba nepokladajú za ľudí nevzdelaných, opustených, opovrhovaných, ale za nezávislých, vyznávajúcich slobodu a voľnosť. Vedú život uzatvorený, čím autor vysvetľuje: *v zemích sebe nejednotnějších mají skoro tytéž mravy, tytéž ctnosti a nectnosti.* K povahe žien sa vyjadruje, že sú nestále: *brzy rozplývají se veselím, brzy náhle vzplanou hněvem k divokosti.... vděčnosti neznají.*

Podobné konštatovania sa nachádzajú aj v najstaršej známej monografii o Rómoch autora Samuela Augustiniho ab Hortis⁽¹⁾: *I keď poctivosť a hanba pre nich nič neznamena, charakteristická pre nich je až nepochopiteľná pýcha... ťažko nájdete na svete národ, ktorý je hrdší ako oni.* Rovnako popisuje hnev, hašterivosť a ich hlasné prejavy: *Keď sú viacerí spolu, len málokedy nehučia, nehádajú sa a nekričia.* (s. 39)

Svojim spôsobom romantický náhľad na Rómov, alebo pozorovanie a autopsia?

Druhá časť stati pojednáva o prejavoch kultúry. J. Vlach sa v otázke náboženstva pridržiava názoru, že veria v najvyššiu bytosť na nebesiach, od ktorej pochádza blesk a hrom, sneh a dážď. Vážia si matičku zem. V prípade nehody alebo nešťastia, majú zvyk preklínať veľikého boha.

Čo sa týka spôsobu života, uvádza, že alebo vedú život kočovníkov, alebo majú stále bydliská. Kočovníci stavajú stany *z tyčí šikmo do země zaražených,*

aby nahoře v jehlan se sbíhaly, který pokryt jest suknom často záplatovaným. Obyčejně kára, na níž tyče se vezou, jest pozadím stanu. Pred stanom sa vyhrabe ohnisko, na ktorom sa v kotloch pripravuje jedlo. Stále obydlia sú podľa autora slušne postavené, avšak spravidla na krajných uliciach miest, alebo *zvláštních předměstích, jak ve východních zemích jest zvykem.* Na dedinách nájdú sa aj obydlia polozahĺbené v zemi.

K odevu sa vyjadruje nasledovne: *dávají přednost pestrým látkám, uši zdobí rády dlouhými náušnicemi stříbnými, krk pak řetízky z mincí stříbných.* Ženy nosí na hlavách šátky modré, *kdežto děvčata hlav svých nekryjí.* Naráža na skutočnosť, že deti chodia holé, často aj v zime. Odvoláva sa na porekadlo z Uhorska, podľa ktorého majú obavu z vetra, pred ktorým sa ale nechrania.

Strava rodín podľa autora býva zhodná so stravou susedov, pričom u kočovníkov sa obdobia hojnosti striedajú s nedostatkom. Oblúbené je mäso: *neštítí se pojídati i maso zdechlin, o němž mají za to, že je lepší obyčejného, jelikož zvíře sešlo vůlí boží.* Rovnakú informáciu nájdeme aj u ab Hortisa: *Mäso zvieraťa, ktoré usmrtil Boh, musí byť lepšie, ako také ktoré zomrie ľudskou rukou.* (s. 26). Jedia aj ježkov, škrečkov a veveričky. Ženy nevedia pripravovať vykysnutý chlieb, ale uhnetené cesto vložia do popola, aby sa upieklo. O pití alkoholu píše: *kořalku pijí stejnou měrou muži a ženy, děti a starci, podobně cení si tabáku, který kouří neb žvýkají namnoze i ženy cikánské.*

Na výchovu detí v rodinách sa J. Vlach pozerá kriticky, nanajvýš sa naučia žobrať, kraďnúť alebo robiť nejaké ľahšie práce. Rodičia z prílišnej lásky doprajú deťom veľa voľnosti. Podobne uvádza aj ab Hortis: *Svoje děti*

milujú pravou opičou láskou, ktorá zachádza až tak ďaleko, že ich neposielajú do školy, nevedú dobrému správaniu, ale od malička im dávajú úplnú slobodu... (s. 39).

Svadby sa uzatvárajú v skorom veku, muž je povinný ženu vykúpiť od rodičov. O sobáši píše: *místy zvláštní kněží cikánští žehnají novému sňatku, ač jinak Cikáni o posvěcení nedbají.*

Pochovávanie charakterizuje ako jednoduché, konajúce sa za náreku príbuzných, hlavne žien. Po zasypaní hrobu sa smútok prenesie do veselých piesní a v dome mŕtveho koná sa hostina. Všetok osobný majetok mŕtveho spália. Autor uvádza, že nie je isté, či veria v posmrtný život: *neboť po jejich soudu obyčejném není života za hrobem.*

S tým sa zhoduje aj o 138 rokov starší údaj, ktorý uvádza ab Hortis: *To je ale zvláštny nápad veriť, že mŕtvola, telo bez života, ožije a vstane z mŕtvych!* (s. 52) Mŕtvemu je pripisovaná náležitá úcta, o čom svedčí aj prísaha pri mŕtvom, ktorú autor pomenoval: *Ap i mulende.*

Aj keď iba povrchným porovnaným textov musím konštatovať, že obaja autori dospeli k rovnakým záverom. A to nie len v prípade javov, ktoré je možné pozorovať aj s odstupom - odev, obydľia, ale predovšetkým v skutočnostiach, ktoré sú verifikovateľné iba priamym kontaktom. V prípade J. Vlacha môže ísť o veľmi dobrú znalosť prameňov. V každom prípade je jeho dielo inšpirujúce aj po takmer 100 rokoch. Svedčí o záujme doby dozvedieť sa čo najviac o etniku tak osobitom, že po stáročia

pútalo pozornosť a uchovávalo si svoju kultúru. Svedčí aj o tom, že bolo už začiatkom minulého storočia pokladané za organickú súčasť európskeho spoločenstva. V každom prípade uvedenú publikáciu doporučujem s poznámkou, že ani 100 rokov neubralo na jej kvalite.

Zuza Kumanová

Poznámka redakce:

Bylo by ovšem zajímavé, kdyby se k těmto vnějškovým historickým pozorováním neromských badatelů vyslovili sami Romové, případně kdyby komentovali komentář autorky anotace. Komentářem redakce je otazník.

MANN Arne B.

Romský dějepis

Nakladatelství Fortuna, Praha 2001, 48 str.

Koncem loňského roku vyšla prvni samostatná učebnice romských dějin, která byla zpracována pro žáky základních škol a schválena Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR k zařazení do seznamu učebnic pro základní školy.

Jelikož v České republice vyšlo v posledních letech několik publikací zabývajících se dějinami Romů, chceme se této útlé, leč informacemi i obrazovou dokumentací obsažené příručky věnovat podrobněji a vymezit přesněji její místo mezi publikacemi podobného charakteru.

-
1. *Samuel Augustini ab Hortis: Cigáni v Uhorsku, 1775 - 1776, Bratislava 1995*
*Monografia vyšla v dobovom periodiku Kaiserlich Königl. allergnädigste privilegierte Anzeigen aus sämtlichen Kaiserl. königl. Erbländer. Vzdělanec Samuel Augustini ab Hortis (*1729 - †1792) popisuje v dvadsiatich pokračovaniach spôsob života, zamestnania, bývanie, stravu, odev, jazyk, náboženstvo, výchovu... Rómov vo vtedajšom Uhorsku. Uvedená monografia vyšla v roku 1995 zásluhou Viery Urbancovej knižne v slovensko-nemeckej verzii s doslovom Emílie Horváthovej.*

Romský

dějepis

FORTUNA

INFORMACE

Zamyšlení redakce nad rubrikou

Tato rubrika od roku 1994 poskytovala více méně náhodně nejrůznější informace o dění týkající se nějakým způsobem Romů. V posledních měsících... možná už i letech zaznamenáváme (naštěstí!) takový nárůst podobných aktivit, že náš časopis již zdaleka nestačí věnovat hlubší pozornost ani těm nejdůležitějším z nich.

Dalším poznatkem je, že základní informace o dění v romském světě se šíří různými informačními kanály - letáky, klasickou i elektronickou poštou, sdělovacími prostředky - a v poslední době zejména prostřednictvím internetu.

A proto jsme dospěli k názoru, že podobné informace v periodiku našeho typu nemohou být aktuální: buď o jednotlivých akcích informujeme s velkým zpožděním, nebo sice s jistým předstihem, ovšem bez patřičného hodnotícího nadhledu.

Následující mozaika by tedy měla být jen jakýmsi výtvarným a odpočinkovým prvkem časopisu.

*Rubriku **INFORMACE** přesto nehodláme zrušit bez náhrady - i nadále by měla sloužit jako platforma pro - byť i náhodné, leč autentické - dojmy našich spolupracovníků a čtenářů z nejrůznějších akcí a pro informace, které se nemají možnost šířit jinými kanály.*

Kolektivní práce romských dětí

Boleslavova 250, 140 00 Praha 4 - Nusle

Devět fotografií mačkalo spouště na různých místech Čech a Slovenska - před třiceti lety nebo před měsícem. Jejich černobílá svědectví se nyní propojila v pražském divadle Archa. Vytvářejí soubor, který vypráví, jak žijí obyčejní Romové. Objektivy na chvíli zastavily čas a přinášejí zprávu o lidské práci, která žije, o radosti a smutku, jež se stále střídají, o všedním životě lidí, které bychom jinak nikdy nepoznali. Dobré fotografie nechávají své diváky nahlédnout hluboko do pravidel a řádů romských rodin a společnosti.

Mohl bychom stejně dobře poskládat výstavu o bílých Čechách a vyprávět o jejich normách. Sesbírat fotografie, které přiblíží všední život majoritního etnika v Česku. Proč ale raději exponujeme Romy? Jsou stále tak trochu exotičtí, nepoznání, jiní. Ale především vhození do jediného koše, do kterého sáhnout znamená vytáhnout jakéhokoli člověka a dát mu nálepku „Rom“.

Romové proto stále čekají na okamžik, kdy bude každý z nich jednotlivě posuzován podle toho, co umí, jak je vzdělaný, zda je dobrý či zlý - podle toho, jaký je člověk. Romové čekají na okamžik, kdy přestanou být „očemnění“, protože zavedené stereotypy říkají, že každý Rom je nepřizpůsobivý, nevzdělaný, nepracovitý.

Romové čekají na okamžik, kdy tmavší pleť a romský původ přestanou být handicapem ve společenském životě. V Arše neexistuje rozdělení na „černí“ a „bílí“. Už tu nejsou ani ti „očemnění“. Jedným ostrým předělem mezi černou a bílou zůstává plocha této pozvánky.

Výtvarné studio **Bakalář** při katedře výtvarné výchovy
Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

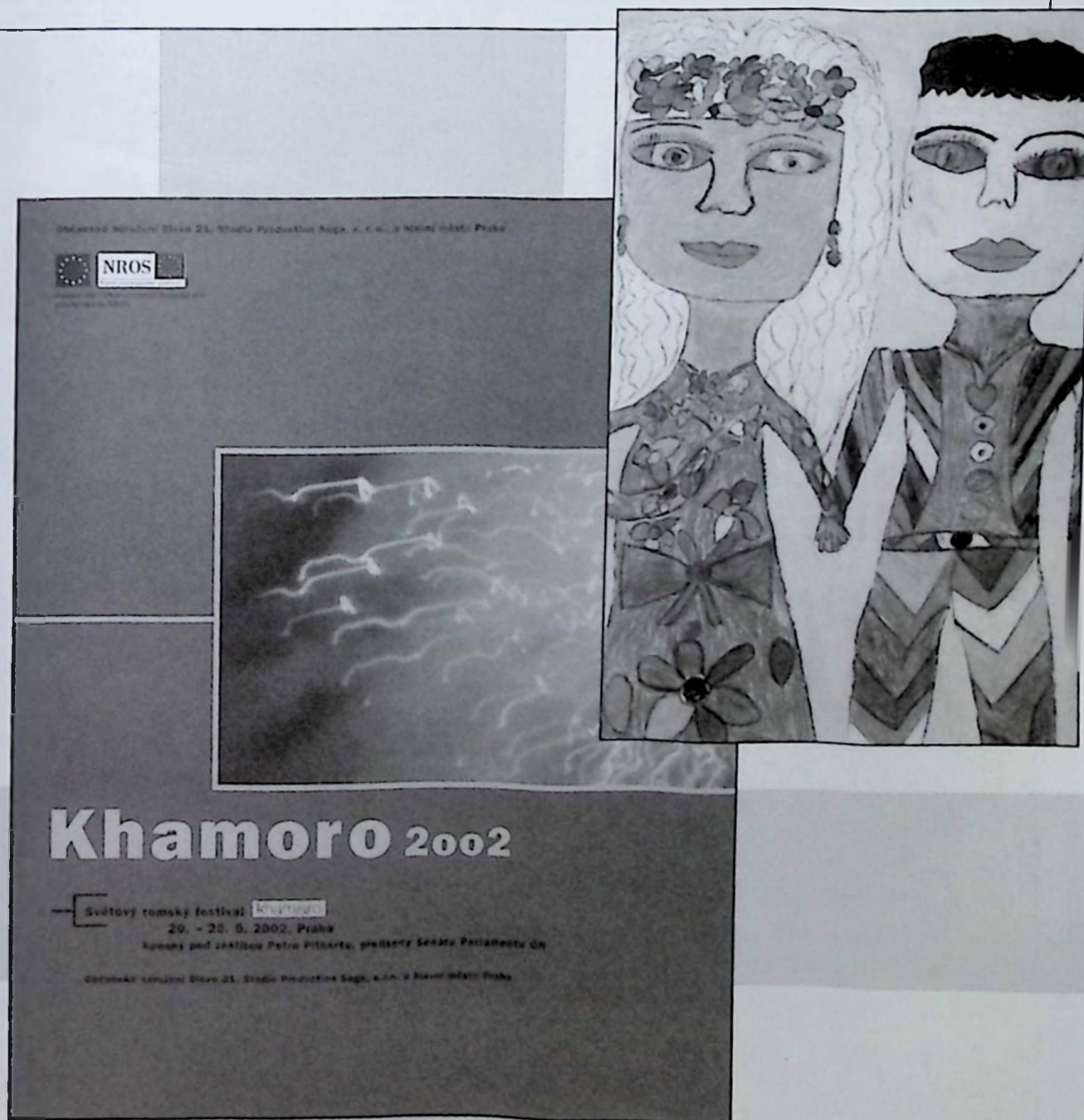
Dětský romský klub **Lače a Chave** občanského sdružení
Pomozte olašským Romům

si Vás dovolují pozvat na výstavu výtvarných prací a fotografií

KDYŽ SE CHCE, TAK TO JDE

Slavnostní zahájení výstavy 20. června 2002 v 16.00 hodin
v prostorách Výtvarného studia Bakalář v budově Pedagogické fakulty
Praha 1, Celetná 13, 2. poschodí.

Výstava je přístupna mimo soboty a neděle od 8.00 do 18.00 hod. do 30.8.2002

Občanské sdružení Slovo 23, Studio Production Sage, s.r.o., v hlavní sídlo: Praha

 NROS

Khamoro 2002

Světový romský festival **Khamoro**
20. - 25. 6. 2002, Praha
Kromě pod záštitou Petra Pitharta, předsedy Senátu Parlamentu ČR

Občanské sdružení Slovo 23, Studio Production Sage, s.r.o., v hlavní sídlo: Praha

118

KINGS

POZVÁNKA

Hudobný večer skupiny KINGS spojený so sprievodným slovom zameraným na prácu KZ SLOVO ŽIVOTA medzi rómskym etnikom.

Evangelizačný dom
QUO VADIS
Hurbanovo nám. 1
BRATISLAVA

Začiatok podujatia:
22.04. 2002
o 18:30 hod

Súčasťou programu bude premietanie filmu a diskusia o práci združenia.

TONY GATLIFA

Tóny je romská matka plná vradoby a starostlivosti. Na ulici v hlavy, ale pľama sa učia.

Utorok 2. květen

18:00 **VENGO**

20:30 **LAČHO DROM**

pátek 3. květen

18:00 **GADŽO DILLO**

20:00 **SWING** předpremiéra

sobota 4. květen

18:00 **PRÍNESL MNE ČAP**
(na úvod 8. ročníku)

20:30 **MONDO**

v kině **AERO**
Biskupova 31, Praha 3

www.aerofilm.cz www.kinoaero.cz

Sdružení dětí a mládeže Romů České republiky

DUJ DIKHIBENA

21. 5. - 1. 6. 2002

DVA POHLEDY

Otrokovická Beseda
Nám. 3. květen 1302

VÝSTAVA

kreseb a fotografií

Romské děti a mládež v Bratislavě, foto: Eva Davidová, časopis: 17. Mezinárodní festival filmů pro děti a mládež

MILAN SIMEČKA FOUNDATION
Milana Simečku

SOCIETY FOUNDATION
Societnej spoločnosti

akcia Konráda Adenauera

Vás pozývajú
do Zichyho paláca
v Bratislave,
Ventúrska ulica 9
na jesennú sériu
seminárov

S Rómami žiť budeme. Ide o to ako...

The Svinia Project

THE UNIVERSITY COLLEGE OF THE CARIBBEAN

Organizátori festivalu:
Zároveň Jekhelele - Spolu
Spolomocnosťou vlády SR pre rómske komunity
Festival finančne podporili:
Ministerstvo kultúry SR
Úrad vlády SR
Nadácia otvorenej spoločnosti - Open Society Foundation
Mestský úrad hlavného mesta SR Bratislava

jazz 26.4.02 18.00
rosenberg trio NL
ernest oláh trio SK
jana kociánová
a traditional jazz band SK
orchester gustáva bromo CZ
berco balogh SK

cesty medzi nebom a zemou
hudobný festival
pko bratislava

folk a rom pop 27.4.02 18.00
věra bílá a kale CZ
romathan SK
točkólotoč CZ
eugen botoš
violin orchestra SK
gondolán band CZ
suš košice SK

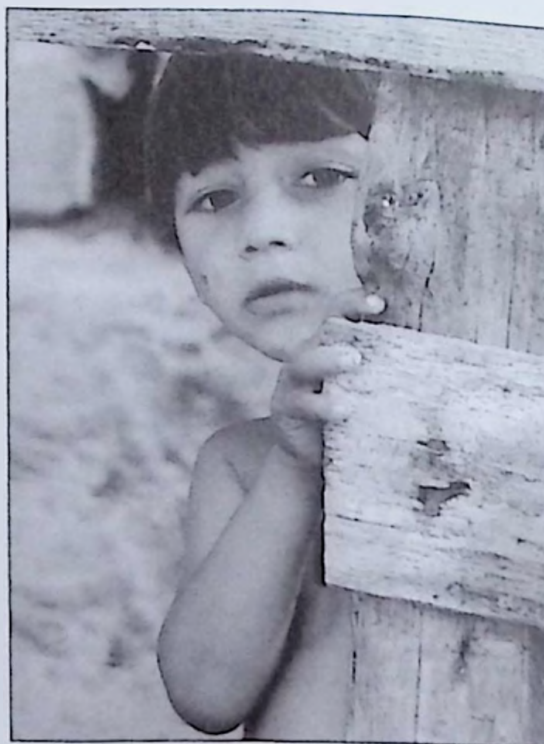
Prešporiadok vstupeniek:
Dr. Horák, Molnář 19
prešporiadok PKO, Spáčilová 25
Mestská kultúrna stredisko, Uršuliácka 11
Cena vstupenky: 140,- SK
Cena pamiatok: 220,- SK

© Peter Hudec / www.kapitol.sk

ROMSKÝ PORTRÉT

výstava fotografií

Jaroslav Balvin

Vzdělávací centrum pro veřejnou správu ČR, o.p.s.
Muzeum romské kultury, o.p.s., odborný garant výstavy

Vás srdečně zvou na VERNISÁŽ výstavy

ROMOVÉ V NAŠEM MĚSTĚ

fotografie, výpovědi, fakta a úspěšné projekty

Výstava se koná v rámci projektu Integrace menšin, cizinců a uprchlíků v ČR
Projekt je finančně podpořen European Initiative for Democracy and Human Rights

**14. května 2002 od 17.30 v prostorách 1. patra /
Úřadu městské části Prahy 3, Seifertova 51, Praha 3**

Úvodní slovo: zástupce vedení města, ředitelka Vzdělávacího centra pro veřejnou správu ČR o.p.s.
ředitelka Muzea romské kultury

Vernisáž bude doprovázena romskou hudební skupinou

**Výstava se koná pod záštitou starosty Městské části Prahy 3
Milana Českého**

STUDIUM PRO ROMSKÉ ASISTENTY A ROMSKÉ PORADCE NA EVANGELICKÉ AKADEMII V PRAZE

Už pátým rokem probíhá na Evangelické akademii, vyšší odborné škole sociálně právní a střední sociální škole v Praze výuka oboru sociální činnost v prostředí etnických minorit zaměřená na přípravu romských asistentů a romských poradců.

Jedná se o celkem pětileté dvoustupňové studium. První stupeň, který trvá dva roky, je zakončen závěrečnou zkouškou a jeho absolvent je připraven vykonávat funkci romského asistenta. Druhý stupeň navazuje na první stupeň, trvá tři roky a je zakončen maturitní zkouškou. Jeho absolvent je připraven vykonávat funkci romského poradce.

Obor vznikl z naléhavé potřeby zlepšit postavení národnostních menšin v naší republice. A jelikož nejpočetnější menšinu u nás tvoří Romové, kteří jsou rozptýleni prakticky po celém území, je studium zaměřeno právě na romskou menšinu.

V letošním roce se uzavřel první pětiletý cyklus, který proběhl jako experimentální studium. Vyhodnocením tohoto pětiletého experimentu se uzavřela ověřovací fáze programu a od příštího školního roku 2002 - 2003 už bude toto studium řádně začleněno do nabídky studijních oborů naší školy.

Protože podmínkou pro přijetí ke studiu je znalost romského prostředí, většina studentů jsou Romové. Do školy se sjíždějí z celé republiky vždy jednou za čtrnáct dní na pátek a sobotu. Výuka probíhá v pátek od 10.00 do 18.30 hodin a v sobotu od 9.00 do 18.00 hodin.

Ve školním roce 2002 - 2003 otevíráme další první ročník tohoto studia.

Přijímací zkoušky do prvního ročníku ve školním roce 2002 - 2003 se již konaly (15. května 2002), případní zájemci se však mohou zajímat o toto studium v příštích letech. Podmínkou přijetí je ukončená docházka do základní školy, plnoletost, znalost romského prostředí a složení přijímacích zkoušek.

Bližší informace o Evangelické akademii získáte na internetové adrese:

<http://www.eapraha.cz>

ing. Alexandr Slabý, ředitel školy

DOKUMENTAČNÉ CENTRUM RÓMSKEJ KULTÚRY PRI ETNOGRAFICKÉM MÚZEU SNM V MARTINE

Ustanovenie č. 34 odst. I. Ústavy SR a Programové vyhlásenie vlády SR z 19. 1. 1995 v oblasti výskumu, múzejného dokladovania a prezentácie histórie a kultúry etnických minorít a skupín žijúcich na Slovensku zabezpečuje svojou činnosťou Slovenské národné múzeum.

Slovenské národné múzeum je vrcholná zbierkotvorná, vedecko-výskumná a kultúrno-vzdelávacia ustanovizeň a je ústredným informačným, metodickým a koordinačným centrom pre oblasť múzejnej činnosti na Slovensku. Jeho poslaním je zhromažďovanie, vedecké spracovávanie a sprístupňovanie hmotných

dokumentov o vývoji prírody a spoločnosti s osobitným zreteľom na územie Slovenskej republiky, slovenský národ a etnické spoločenstvá, ktoré žili a žijú na území Slovenskej republiky.

Konkrétne túto činnosť zabezpečuje prostredníctvom svojich špecializovaných zložiek, a to: Múzea židovskej kultúry, Múzea kultúry karpatských Nemcov, Dokumentačného centra chorvátskej kultúry a Dokumentačného centra českej kultúry. K nim v roku 2001 pribudlo Dokumentačné centrum maďarskej kultúry, vytvorené pri Historickom múzeu SNM a od 1. 1. 2002 aj Dokumentačné centrum rómskej kultúry, zriadené pri Etnografickom múzeu SNM v Martine.

Rómska minorita je na Slovensku oficiálne druhou najpočetnejšou a úlohy jej výskumu sú nanajvýš aktuálne, pričom špecificky múzejné pracovisko má možnosť prispieť k tejto činnosti nezastupiteľným spôsobom, pretože má možnosť nielen získavať, zhromažďovať a odborne spracovávať doklady materiálnej a duchovnej kultúry Rómov, ale aj ich prezentovať a tým prispievať k obojstrannej informovanosti o determinantoch a špecifikách kultúry tohto etnika.

Pôsobnosť Dokumentačného centra rómskej kultúry je celoslovenská. Jedným z predpokladov jeho úspešnej činnosti je cielená spolupráca a koordinácia so všetkými inštitúciami a jednotlivcami, zaoberajúcimi sa rómskou kultúrou. Veríme, že toto najmladšie pracovisko Slovenského národného múzea začne úspešne plniť svoje náročné úlohy a že sa pri svojom štarte stretne s plnou podporou aj čitateľov tohto časopisu.

PhDr. Mária Halmová, riaditeľka SNM - EM

Poznámka redakcie:

*Sbĕru artefaktů tradičních romských řemesel a výzkumu romské kultury se po roce 1990 věnuje i Gemersko-malohontské muzeum v Rimavské Sobotě a Vihorlatské muzeum v Humenném. V recenzovaném časopise **Etnologické rozpravy 2/2001** je možno se o práci těchto institucí dočíst blíže.*

OHLASY ČTENÁŘŮ

ŠOHA NA BISTERAVA

Kamavas bi tumenge te irinel pal miro dad. Uliilas andro berš 1931 Ondrišlate (Nálepko), them Spišská Nová Ves. Phares pes mange pal kada del duma - imar nane maškar amende. Muilas 14. 2. 2002. Miro dad pes vičinelas Julius Horváth, romanes leske phenenas Ďulas.

Avri bariilas andro romano gav Grinos u calo dživipen - sas leske eftavardeš berš - dživelas sar čačikano romano manuš. Amara daha amen, šove čhaven, pařivales, šukares avri barardas. Calo peskero dživipen kerelas phari buti sar robotnikos pro stavbi Prahate pro metro, Kladnate, Šumperkoste, andro veša paš o Vitkovos pre Morava, khere Bilovciste andre fabrika Koh-i-noor. Miri dajori imar tiž na dživel, muilas sar penda the ochtoberšengeri beršeste 1990.

Amaro dad kamelas romano dživipen, romaři pařiv, romane giľa, bašaviben. Korkoro na bašavelas, aľe leskero dad sas lavutaris khere pre Slovensko. O dad giľavelas peske tosarastar dži raři, phirelas pro romane zabavi, sas baro hirešno khelado. Ko les prindžarelas, talam mange dela čačipen. Bernate dživel leskeri tancuľa, amari sesterřica Irma Pechovo, mi del lake o somnakuno Deloro but zor, sastipen, jon šaj phenen, sar miro dad kerelas khere Grinoste romane zabavi, kana sas terno.

Mange hin saranda the duj berš u lačhes leperav, sar miro dadoro mange vakerelas pal phurikano romano dživipen. Varekana, sar mek amare Roma dživenas andro romane khera pre Slovensko, choc sas čore, bida len marlas, šoha na omukenas peskero romipen. But manuša, najme ola terne, amare čhave, asan amendar, sar vakeras pal oda, sar varekana dživenas o Roma. Zijand. Aľe avka sas:

Jekh avres dikhenas.
Jekh avres denas bari pařiv.
Chudenas paš peste u sas pre peste lačhe sar maro.
Šoha Rom na občorlas Romes.
Ňigda šoha na lenas bare interesa,
sar požičinenas avreske love.
Na chochavnas jekh avres.
Pomožinenas jekh avreske andre bida.

Jeden k druhému byl ohleduplný.
Jeden druhého si velice vážil.
Drželi při sobě a jeden ke druhému byl dobrý jako chleba.
Rom Roma nikdy neokradl.
Pokud Rom půjčil druhému peníze, nikdy na něm nevyžadoval úroky.
Nepodváděli se navzájem.
V bídě si navzájem pomáhali.

Choc sas čorore, mukenas lače
manušes andre peskero kher
u denas les pařiv.
Bararenas romaři duma the romipen.
Dživenas Devleha andro jilo.

Třebaže byli chudí, dobrého člověka
k sobě vždycky pozvali
a pohostili ho.
Pěstovali romský jazyk a romství.
Žili s Bohem v srdci.

Ada savoro u mek buter man sikhada miro dad. Vašoda pre leste šoha
na bisterava u mire čhaven ada sikhavav.

Pařikerav tuke, dado, mamó, vaš savoro. Mi del tumenge amaro som-
nakuno Deloro loki phuv u tumari vodi mi arakhel peske than paš o Del.

Jan Horváth

*Oka berš řila šundam nalačo hiros, hoj amari Margita Reiznerovo pašol
andre Belgija pro mulane phusa. Ko le Romendar na džanel la Margita? Pal e
"baršoňiko revolucija" thoda "Svaz romských spisovatelů" the publično kher
"Romaři čhib", diňa avri eřta sane romane gind'ora. Andro berš 1996 geřla te
bešel andre Belgija calona familijaha. Kana šundam kada hiros, has amenge
igen phares. Ale pre Karačoňa la Margita dikhľam sasta, ča le vasteha mek na
birinlas, sar kempel. Vakerlas amenge, sar la o Del diňa pale sastipen. Načirla
chudňam latar řil, kaj pal kada pisinel. Sako peske mi genel, savi zor hin andr'o-
da, te e familija pes rado dikhen.*

V létě minulého roku jsme se doslechli zlou novinu, že naše Margita Reiznerová
leží v Belgii na smrtelné posteli. Kdo z Romů by neznal Margitu? Po "sametové revoluci"
zalořila "Svaz romských spisovatelů" a nakladatelství "Romaři čhib", vydala sedm
útlých romských knížek. Roku 1996 se přestěhovala s celým příbuzenstvem do
Belgie. Když jsme se doslechli zprávu o Margitině nemoci, bylo nám velice těžko. Ale
o Vánocích jsme viděli Margitu zdravou, jenom rukou ještě úplně nevládla. Vyprávěla
nám, jak jí Bůh navrátil zdraví. Nedávno jsme od ní dostali dopis, kde všechno popisu-
je. Každý si může přečíst, co dokáže láska rodiny a příbuzných.

Romale, tumen šund'an, hoj
somas nasvali. Šuvľovás u o doktora na
džanenas sostar. Oka berš andro čhon
juliuši, dešudujto řives, man legende
andre špitaľa. Thode man pro vařos,
dine man infuzija, na džnavas mandar.
Trin řives mandar na džnavas. Miro
čha phirelas pal ma sako řives, te chal
andre ma ispidelas, te pijel man delas.
Me somas buter muľi sar džidi.

Le Lařuskere čhajora vakerenas
le doktorih, bo džanen mištes flam-
skones, o doktoris lenge phend'a, hoj
te man tel jekh kurko na prekidá, ta

Romové, slyšeli jste, že jsem byla
nemocná. Otékala jsem a doktoři
nevěděli od čeho. Minulého roku mě
dvanáctého července odvezli do
nemocnice. Polořili mě na postel a dali
mi infuzi. Nevěděla jsem o sobě. Tři
dny jsem o sobě nevěděla. Můj syn za
mnou chodil každý den, snařil se mě
krmit a dával mi pít. Byla jsem víc
mrtvá než živá.

Dcery bratra Ládi mluvily s dok-
torem, protože umí dobře vlámsky,
a doktor jim řekl, že jestli se do týdne

imar namištes. Miro nasvalipen has "mozková trombóza" - avka oleske phenen o gadže. Pre kada pes merel.

Sar kada miri familija šunda, chudne te rovel. Na kamenas te domukel, kaj te merav. Andre Belgija dživel jekh romano pastoris. Gele pal leste, mangelas les, či bi na avelas pal mande andre špitala. Jov lenge phenda, hoj akana nane hodno te džal, avela pre aver kurko. Ale - so dikhen - tosara o pastoris aviľa. Iľa lenge te vakerel, hoj džalas sune duje muršenca andal o Čechi u jon les bičhavenas pal mande andre špitala. Aviľa ke ma, ko vaďos, e Biblija andro vast likerelas u modľinelas pes. Thoda mange o vast pro šero u mangelas le Devles, kaj man te sastarel avri. Mangelas pes ko Del romanes. Odejľa mandar u phenda mire čhaske, kaj te na daral, hoj dživava.

Koda džives sas perdal ma kriticko. Koda džives mire phraleske džalas suno manca, koda džives calo miri familija mangelas le Devles, kaj man te mukel te dživel. Koda džives me imar somas pr'oka svetos. Arakhľom man andre kajso sar kana kher, sas odoj but manuša, terďonas pal peste u me terďuvavas pro agor. Angle sas skamind, so phutersaľolas, pal o skamind terďolas phuro, šivo manuš. Oda manuš kidelas po jekhe dženes, phučelas lestar vareso, phuterelas leske o skamind u mukelas les pre aver sera.

Rozdikhás man pal koda kher. Sas odoj ajse uče vadĩ. Ňiko opre na pašľolas. Ča palal andro kutos pašľolas učo murš andro dĩndardo gerekos, o muj leske sas zaučardo la kalapaha. Dogejľom ke koda skamind u koda učo murš chuťiľa tele pal o vaďos the kole phure manušeske andro kan vakerelas. Paľis koda phuro manuš ke ma visalĩľa u phenel: "Tu mušines mek te užarel, medig koda učo murš peske na arakhela avri, so kampel."

neproberu, je to špatné. Moje nemoc byla "mozková trombóza" - tak tomu říkají gádžové. A na to se umírá.

Když to moji příbuzní slyšeli, začali plakat. Nechtěli dopustit, abych umřela. V Belgii žije jeden romský pastor. Šli za ním a prosili ho, aby za mnou přišel do nemocnice. Řekl jim, že teď nemůže, že přijde příští týden. Ale co nevidí - pastor byl u mě hned příštího rána. Vyprávěl jim, že se mu zdálo o dvou mužích z Čech a ti ho za mnou poslali. Přišel k mé posteli s Biblií v ruce a modlil se. Položil mi ruku na hlavu a prosil Boha, aby mě uzdravil. Modlil se romsky. Potom odešel a řekl mému synovi, aby se nebál, že zůstanu naživu.

Ten den byl pro mě kritický. Toho dne se o mně zdálo mému bratrovi a toho dne se za mě celá rodina modľila a prosila Boha, aby mě nechal žít. Toho dne jsem byla na onom světě. Ocitla jsem se v takovém jakoby domě, bylo tam spousta lidí, stáli v řadě a já stála až na konci. Vpředu byl stůl, který se otvíral. Za stolem seděl starý, šedivý člověk. Ten člověk bral každého po řadě, něco se vyptával, pak otevřel ten stůl a pustil ho na druhou stranu.

Rozhlížela jsem se po bytě. Byly tam vysoké postele. Nikdo na nich neležel. Jenom vzadu v koutě ležel nějaký vysoký muž v dlouhém plášti, obličej měl zakrytý kloboukem. Došla jsem ke stolu a tu ten vysoký muž vyskočil z postele a něco šeptal tomu starému člověku. Pak se ten stařec otočil ke mně a povídá: "Ty musíš ještě počkat, dokud ten vysoký nezjistí, co je třeba."

O učo murš našlifa, pale vislifa,
perše gejl'a ke koda phuro u pale
leske vakerelas vareso andro kan.

Avile so duj džene ke ma, o phuro
manuš phenel: "Tumen o Roma
chochaven, keren budžandipen, tumen
chochaven the la šmerca. Tumenge
pes te merel na kamel, keren sa perdal
koda, kaj te na mušinen te merel."

Chofasafilom, ilom man lenca
te dokerel. Phendom lenge, hoj nane
savore Roma jednaka, mi na čhiven
savore Romen andre jekh gono.
Igen rovás u phendom lenge, hoj na
duminás, kaj the odoj hin rasizmus.

"No, dža tuke pale pre phuv, dža
ke tiri famelija," phend'a koda phuro
manuš. "Calo famelija pes vaš tuke
mangel, u mek aver džene, ko tut
prindžaren. Mek the koda romano
pastoris. Dža u dživ Devleha."

Avka me pr'aver dīves uštīlom
opre sastī.

Vysoký muž zmizel, znova se
vrátil a šel nejdříve k tomu starému
a zase mu něco šeptal do ucha.

Oba dva pak přišli ke mně a ten
starý člověk povídá: "Vy Cikáni lžete,
podvádíte a jste s to oklamat i smrt.
Umřít se vám nechce a děláte všechno
pro to, abyste neumřeli."

Rozzlobila jsem se a začala jsem
se s ním hádat. Povídám, že nejsou
všichni Romové stejní a aby neházeli
všechny Romy do jednoho pytle.
Brečela jsem a řekla jsem jim, že jsem si
nemyslela, že i tady existuje rasismus.

"No, vrať se zpátky na zem, jdi si
za svou rodinou," řekl ten starý člověk.
"Všichni příbuzní se za tebe modlí
a prosí za tebe ještě další lidé, co tě
znají. I ten romský pastor. Jdi a žij
s Bohem."

A tak jsem se příštího dne
probudila zdravá.

*E Margita thoda andre peskero lil, so amenge bičhada, mek peskere
phraleskero lil. La Margitakero phral, o Štefan, pisinda la Margitake pal
peskero suno, so džalas paru dīvesenca angl'oda, sar lenge muľa e dajori.
La dake has imar ochtovardeš the pandž berš, ale hijaba, daj hin daj, o čhave
pal late roven, the te muľahas šelberšeskeri.*

*Margita vložila do dopisu, který nám poslala, ještě dopis svého bratra.
Margitin bratr - Štefan Rusenko - napsal Margitě o svém snu, který se mu zdál
několik dní před tím, než jim zemřela maminka. Mamince bylo osmdesát pět let,
ale matka je matka a děti pro ni truchlí, i kdyby zemřela ve sto letech.*

Margito, džalas mange suno tuha
the la daha the le mulone phraleha, le
Jardaha. Kada suno kamav tuke te
vakerel. Somas pre kajsi puraňi štaci-
ja, užaravas pre mašina, sas rat. Kas
na dikhav - la da, ledžal o kufros.
Denašás ke late, phučav latar, kaj džal.
Joj iľa te rovel, phenelas mange, kaj te
denašav odarig, bo som maškar o
dživipen the o meriben. Me la na
kamfom te mukel, ilom latar o kufros,

Margito, zdálo se mi o tobě,
o mamince a o našem mrtvém bratrovi
Jardovi. Chci ti o tom snu vyprávět. Byl
jsem na takovém starém nádraží
a čekal jsem na vlak. Byla noc. Koho
nevidím - maminku, nese kufr. Utíkám
k ní, ptám se jí, kam jde. Dala se do
pláče, povídá, abych běžel pryč,
protože jsem mezi životem a smrtí.
Nechtěl jsem ji opustit, vzal jsem jí kufr
a šel jsem s ní k vlaku. Ten vlak byl

geľom laha andre mašina. Kadi mašina sas našukar, puraňi. Džahas odoj te bešel. Kas na dikhav odoj - le Jardas. Obchudňam pes u rovahas pre peste. O Jardas mange tiš phenlas, kaj te džav tele andal kodi mašina, našti lenca džav. Bo sar avaha pre kodi sera, ta imar ňiko našti avel pale.

"Dža kadarig, dža pal e Margita," phend'a o Jardas.

Mangavas les, kaj man te lel peha, aľe jov mange phend'a, hoj les dikhava, sar avela miro dıves. Kaj te na darav, bo o Del džanel amare droma the dıvesa. Kaj me man te thovav le Devleske andro vast u jov mange sikhavela, save dromeħa te džal.

Sar kada o mulo phral phend'a, e mašina našliľa u me man arkhľom pale pre štacija. Dikhav tut, Margito, sar tut dokeres varese Romenca the šingunenca perdal mande. Phenahas lenge, soske man mukle te džal andre kodi mašina. Tu bares rovehas. Andre koda ke tute aviľa kajso phuro, šivo manuš. Sas pre leste rubašis, dıďdarde bala the bajusi. Phend'a tuke, te na roves, iľa tut vastestar u ledžalas tut ke mande. Savore pre kodi štacija, so les dikhle, pejle pro khoča u rovenas.

Koda phuro manuš tuke phenlas, kaj man te ledžas andro dživipen, odoj, kaj hiňi amari fameliľa. Tu man iľal vastestar, ledžahas man dromeħa, angl'amende avenas amari familıľa. O phral, o Ladus, phenel: "Tu musaj te džives, sar amen dživas."

Andre koda man prechudňom. Mek mange o apsa čufanas andal o jakha. Sas duj ori pal jepašrat. Labardňom mange cigaretľa, modľinás man ko Del vaš tumenge savorenge, kaj saste mi aven, rado pes te dikhen. Bešľa mange pre blaka ajso šukar čirikloro, iľa te piskinel, dikhelas pre mande. Me leħa vakeravas, jov ča pre ma dikhelas. Mušinás te rovel.

starý a nehezky. Šli jsme si sednout a koho nevidím - Jardu. Padli jsme si do náručí a brečeli jsme. Jarda mi taky povídá, abych z toho vlaku vystoupil, že s nimi nemůžu jet, protože jak se dostaneme na druhou stranu, tak už odtamtud není cesta zpátky.

"Jdi odsud, jdi za Margitou," povídá Jarda.

Prosil jsem, aby mě vzal s sebou, ale on řekl, že ho zase uvidím, až nadejde můj čas. Abych se nebál, že Bůh zná naše cesty a naše dny. Abych se odevzdal Bohu a on mi ukáže, kterou cestou mám jít.

Jakmile mi tohle můj mrtvý bratr řekl, vlak zmizel a já se znova ocitl na nádraží. Ted' jsem uviděl, Margito, tebe, jak se hádáš s nějakými Romy a s policajty. Nadávala jsi jim, proč mě nechali nastoupit do toho vlaku. Strašně jsi plakala. Vtom přišel takový starý, šedivý člověk. Měl na sobě rubáš, dlouhé vlasy a kníry. Řekl, abys neplakala, vzal tě za ruku vedl tě ke mně. Všichni lidé na nádraží, co ho viděli, padli na kolena a plakali.

Ten starý muž ti řekl, abys mě zavedla zpátky do života k naší rodině. Vzala jsi mě za ruku, vedla jsi mě po cestě a naše rodina nám přicházela naproti. Bratr Láďa povídá: "Ty musíš žít, stejně jako žijeme my."

Probudil jsem se. Ještě mi po tvářích tekly slzy. Byly dvě hodiny v noci. Zapálil jsem si cigaretu a modlil jsem se za vás za všechny, abyste byli zdraví a měli se rádi. Na okno si mi sedl takový krásný ptáček, začal pípat a díval se na mě. Mluvil jsem na něj, ale on se jen díval. Musel jsem plakat.

ROMANO DŽANIBEN - IX - 1-2/2002

Časopis romistických studií.

Vydává Společnost přátel časopisu Romano džaniben.

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23, 130 00 PRAHA 3,
tel.: 02/22 78 22 03, e-mail: dzaniben@email.cz, ISSN 1210-8545

Bankovní spojení: ČSOB, číslo účtu 161582339/0300

Internetové stránky: www.volny.cz/dzaniben

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky:	Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor:	Peter Wagner
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Milevská 2, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 22 52 10.

Vychází v nákladu 1.000 kusů. Roční předplatné: 280,- Kč

Objednávky zasílejte na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 169 00 PRAHA 6.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.